

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПОЛИЧ ВАЛЕРІЯ ПАВЛІВНА

УДК 341.22:349.6

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗМІНОЮ КЛІМАТУ
В ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

293 «Міжнародне право»

29 «Міжнародні відносини»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В.П. Полич

Науковий керівник:
Комарова Тетяна В'ячеславівна,
доктор юридичних наук, професор

Харків – 2022

АНОТАЦІЯ

Поліч В. П. Правові засади боротьби зі зміною клімату в праві Європейського Союзу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 293 «Міжнародне право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2022.

Дисертаційна робота є першим у вітчизняній науці міжнародного права дослідженням, яке присвячене комплексному розкриттю теоретичних і практичних питань правового регулювання боротьби зі зміною клімату у праві Європейського Союзу, дослідженню зародження та еволюції нормативного забезпечення розв'язання проблеми зміни клімату на універсальному рівні та в межах ЄС, а також впливу кліматичної політики Європейського Союзу на удосконалення національного законодавства України у відповідній сфері.

У роботі з'ясовано, що розвиток міжнародно-правового співробітництва у сфері зміни клімату на універсальному рівні в силу специфіки проблеми став наслідком зусиль, що докладалися науковцями різних країн, які проводили різноманітні дослідження у кліматичній сфері. Саме досягнення науки та занепокоєння доказами згубного впливу на навколишнє середовище результатів людської діяльності спонукали уряди держав до співпраці. Поступово проблема парникових газів та парникового ефекту як небезпечних для клімату, а зрештою і для всієї екосистеми, починає займати провідне місце серед загальних проблем охорони навколишнього середовища.

Встановлено, що прийняття 09.05.1992 р. першого юридично обов'язкового документу, безпосередньо спрямованого на боротьбу зі зміною клімату – Рамкової конвенції про зміну клімату – стало правовою основою для прийняття державами на найвищому рівні конкретних дій спрямованих на протидію подальшій зміні клімату та зобов'язало їх діяти в інтересах безпеки людини навіть в умовах, коли ступінь наукової невизначеності залишався дуже високим.

Акцентовано увагу на тому, що рамковий характер цієї Конвенції закладає основи співробітництва із кліматичної проблематики, а сам документ визначає основні напрямки та кінцеві цілі, досягнення та реалізація яких покладаються на країни, які самостійно обирають засоби для виконання зобов'язань за договором. Одночасно рамковий характер документу визначив нормативні засади для впровадження міжнародного режиму співробітництва у боротьбі зі зміною клімату, у межах якого постійно відбувається розширення та змістовного наповнення зобов'язань держав.

Встановлено, що ухвалення 11.12.1997 р. Кіотського протоколу «підносить» міжнародне співробітництво у сфері боротьби зі зміною клімату на новий рівень, який характеризується визначенням конкретних заходів та термінів, у які сторони зобов'язуються досягнути поставлені цілі. Також підкреслюється, що Протокол значний тягар відповідальності за виконання його положень покладає на розвинуті країни на основі принципу справедливості, оскільки саме ці країни мають найвищі, як правило, рівні викидів парникових газів в атмосферу. Натомість менш економічно розвиненим країнам (країнам, що розвиваються, малим острівним країнам) надається підтримка у досягненні цілей, зазначених у Протоколі з боку розвинених країн.

З'ясовано, що Паризька кліматична угода 2015 р. не лише закріплює поворот до нової низьковуглецевої моделі економічного розвитку на основі поступової відмови від традиційних технологій видобутку, переробки та використання викопних ресурсів (насамперед вуглеводнів), а й визначає обов'язковість поступового скорочення шкідливих викидів в атмосферу для усіх держави, незалежно від ступеня їхнього економічного розвитку. Це сприяє посиленню взаємодії держав у сфері боротьби зі зміною клімату на глобальному рівні. При цьому Європейський Союз разом із державами-членами виступає лідером у процесі імплементації кліматичних зобов'язань, що закріплені на рівні універсальних договорів. У свою чергу, імплементація зобов'язань за універсальними міжнародними договорами, укладеними ЄС і державами-членами відбувається одночасно на двох рівнях – наднаціональному

та національному, що у свою чергу зумовлює ретельність вибору засобів виконання цих зобов'язань на основі застосування принципів субсидіарності і пропорційності.

Встановлено, що особливістю правової регламентації співробітництва держав у боротьбі зі зміною клімату є поєднання різних методів правового регулювання, як традиційних (укладення міжнародних договорів та формування звичаєвих норм, що виступають, як правило у формі принципів), так і м'яких (за допомогою резолюцій/рішень міжнародних організацій).

На основі аналізу джерел первинного і вторинного права ЄС, а також практики функціонування його інституційного механізму, доведено факт формування кліматичного режиму ЄС, який є частиною глобального кліматичного режиму, що ґрунтується на засадах Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату 1992 р. Одночасно специфічною рисою цього режиму є наявність механізмів, які забезпечують ефективну реалізацію норм права у сфері зміни клімату на національному (локальному, регіональному, субрегіональному), міжнародному та власне наднаціональному рівнях. Норми права ЄС у сфері зміни клімату мають більш конкретизований характер у порівнянні із нормами універсальних документів, і часто-густо встановлюють більш жорсткі вимоги та стандарти у відповідній сфері, що є важливим фактором глобального кліматичного лідерства ЄС.

Акцентується увага на тому, що кліматичний фактор має пріоритетне значення у розвитку екологічної, енергетичної, транспортної, промислової, аграрної політик, політики розвитку територій, політики у сфері охорони здоров'я тощо. Одночасно, питання боротьби зі зміною клімату є важливим елементом зовнішньої політики Європейського Союзу, а включення клаузули про досягнення кліматичної нейтральності в угоди про співробітництво або асоціацію з третіми державами ще й забезпечують вплив кліматичного *acquis* ЄС на розвиток національного законодавства таких країн.

На основі дослідження такого напрямку кліматичної політики ЄС як торгівля квотами, запропоновано визначення системи торгівлі викидами у ЄС

як взаємопов'язаних правових, фінансових та організаційних інструментів, що запроваджені на рівні Європейського Союзу та його держав-членів, за допомогою яких ЄС забезпечує досягнення цілей кліматичної нейтральності та імплементацію міжнародно-правових зобов'язань щодо поступового зменшення показників викидів парникових газів.

На основі аналізу правового регулювання системи торгівлі квотами парникових газів у ЄС зроблено висновок, що з моменту свого започаткування у 2005 році, ця система еволюціонувала як ефективний механізм, що забезпечує гармонізовану імплементацію положень Кіотського Протоколу як на наднаціональному рівні, так і на рівні держав-членів. Такий механізм не лише спрямований на досягнення кліматичних цілей у ЄС – 0% показників викидів парникових газів до 2050 р., а й забезпечує розвиток конкурентного спільного ринку у ЄС.

Встановлено, що особливістю правового регулювання у сфері скорочення викидів парникових газів у ЄС є його полігалузевий характер, який виражається у тому, що норми права, які стосуються емісії парникових газів формуються як в рамках суто кліматичних нормативно-правових актів, так і у тих, що належать до сфери енергетики. Таким чином, мета досягнення кліматичної нейтральності, яка була проголошена у низці документів (Європейській Зеленій угоді, Європейському кліматичному законі, пакеті «Fit for 55»), стосується також сфери енергетики. Ця мета досягається через систему різноманітних за юридичною силою актів – від політичних/програмних, що мають м'який характер, до – юридично обов'язкових – регламентів і директив.

Доведено, що ступінь готовності держав-членів ЄС брати на себе ті чи інші зобов'язання у сфері обмеження викидів парникових газів зумовлює ухвалення або актів, що мають на меті уніфікувати відповідні норми (регламенти), або актів, що встановлюють лише цілі і рамки правового регулювання, залишаючи державам свободу розсуду щодо обрання способу імплементації/транспозиції правил поведінки, що розроблені на рівні Європейського Союзу (директиви).

Наголошено, що система квот на викиди парникових газів, які запровадженні у рамках механізму створеного на рівні ЄС, покликана сприяти розширенню використання відновлювальних джерел енергії, що зрештою забезпечить можливість скоротити згубний вплив на довкілля, спричинений антропогенною діяльністю. Зростання частки відновлювальних джерел у різних секторах енергетики є важливою ціллю, яка зафіксована у всіх Енергетичних пакетах, ухвалених у ЄС (у 2019 р. був прийнятий IV енергетичний пакет).

У роботі на основі аналізу розвитку міжнародно-правового співробітництва Європейського Союзу та України у сфері боротьби зі зміною клімату встановлено, що зобов'язання України у контексті цього співробітництва, виникають як на підставі партикулярних міжнародних угод, укладених з ЄС (Угоди про асоціацію 2014 р. та Угоди про заснування Енергетичного співтовариства 2015 р.), так і міжнародних універсальних договорів (Рамкової конвенції ООН про зміну клімату 1992 р. та Паризької угоди 2015 р.), в яких бере участь ЄС та його держави-члени.

Аргументовано, що співробітництво України та ЄС з питань боротьби зі зміною клімату набуває подальшого розвитку у контексті нових викликів та загроз, що спричинені повномасштабною воєнною агресією з боку Російської Федерації. Набуття Україною статусу кандидата на вступ до ЄС на підставі Заяви України в ЄС від 28.02.2022 посилила актуальність співробітництва сторін із проблематики щодо зміни клімату та приведення вітчизняного законодавства у відповідність до асquis ЄС у контексті необхідності виконання третього Копенгагенського критерію членства в ЄС, а також подальшого відновлення України від наслідків війни через програми підтримки з боку Європейського Союзу.

Встановлено особливості організаційно-правового механізму співробітництва України та Європейського Союзу з питань боротьби зі зміною клімату, що складається зі спільних органів, передбачених Угодою про асоціацію – саміт Сторін, Рада асоціації, Комітет асоціації, Платформа громадянського суспільства, а також Угодою про заснування Енергетичного

Співтовариства – Комітету з енергетики і клімату. Належне виконання зобов'язань Україною у кліматичній сфері здійснює система органів державної влади України загальної і спеціальної компетенції.

Доведено, що реалізація стратегічного курсу України з набуття членства в Європейському Союзі вимагає здійснення широкого комплексу політико-правових заходів на національному рівні, які є необхідними для досягнення відповідності українського законодавства *acquis* ЄС у рамках третього Копенгагенського критерію членства. У процесі приведення законодавства України у відповідність до кліматичного *acquis* ЄС необхідно враховувати останні тенденції щодо інтеграції кліматичних питань в усі сфери політики Європейського Союзу, зокрема, окрім екологічної сфери, у сферу енергетики, транспорту, сільського господарства та розвитку сільськогосподарських територій, охорони здоров'я тощо.

З метою приведення законодавства України у відповідність до кліматичного *acquis* ЄС обґрунтовано та рекомендовано ухвалити спеціальний нормативний акт на рівні закону у сфері боротьби зі зміною клімату та адаптації до кліматичних змін, а також підзаконні нормативні акти для забезпечення функціонування системи моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів для забезпечення належної імплементації положень Директиви 2003/87/ЄС про встановлення схеми торгівлі викидами парникових газів. Запропоновано також прийняти та впровадити Національний план з енергетики і клімату, що повинен враховувати п'ять вимірів Енергетичного Союзу, зокрема енергетичну безпеку, внутрішній енергетичний ринок, енергоефективність, декарбонізацію, а також дослідження, інновації та конкурентоспроможність у рамках виконання зобов'язань за Регламентом 2018/1999 про управління Енергетичним Союзом і пом'якшення наслідків зміни клімату.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що сформульовані узагальнення, висновки та пропозиції можуть бути використані у науково-дослідній сфері як основа для подальших наукових

досліджень правового регулювання політики Європейського Союзу в сфері боротьби зі зміною клімату; у нормотворчій діяльності – як теоретичний матеріал для наукового обґрунтування проєктів нормативно-правових актів з питань співпраці України та ЄС у сфері боротьби зі змінами клімату та приведення національного законодавства у відповідність до кліматичного *acquis* ЄС; у навчальному процесі – при підготовці підручників та навчальних посібників із міжнародного права, права Європейського Союзу, міжнародного екологічного і енергетичного права та екологічного права України; при читанні лекцій та проведенні практичних занять; в інформаційно-аналітичній сфері – для поширення знань про екологічну політику у сфері боротьби зі зміною клімату серед науковців, студентів, широкого загалу.

Ключові слова: боротьба зі зміною клімату, Європейський кліматичний закон, Європейська Зелена угода, кліматичне *acquis* ЄС, Рамкова конвенція ООН про зміну клімату 1992 р., Паризька угода 2015 р., екологічне право ЄС, енергетичне право ЄС, Угода про асоціацію 2014 р., наближення законодавства.

SUMMARY

Polych V. P. Legal framework for combatting climate change in the European Union Law. – Qualifying scientific work preserving manuscript rights.

The thesis for obtaining the scientific degree of a doctor of philosophy in speciality 293 «International Law». – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2022.

The thesis is the first scientific work within the Ukrainian school of international law, which is dedicated to the comprehensive disclosure of theoretical and practical issues of legal regulation of the fight against climate change in the Law of the European Union, to the study of the origin and evolution of the regulatory support for solving the problem of climate change at the universal level and within

the EU, as well as the influence of the climate policy of the European Union on the improvement of the national legislation of Ukraine in the relevant field.

It is argued, that the development of international legal cooperation in the field of climate change at the universal level due to the specifics of the problem was the result of the efforts made by scientists from different countries who conducted various researches in the climate field. It was the achievements of science and concern over the evidence of the harmful effects of human activities on the environment that prompted the governments of the states to cooperate. Gradually, the problem of greenhouse gases and the greenhouse effect as dangerous for the climate, and eventually for the entire ecosystem, begins to occupy a leading place among the general problems of environmental protection.

It was established that the adoption of the first legally binding document directly aimed at combating climate change on May 9, 1992 – the Framework Convention on Climate Change – became the legal basis for the adoption by states at the highest level of specific actions aimed at combating further climate change and obligations they were compelled to act in the interests of human security even in conditions where the degree of scientific uncertainty remained very high.

Attention is focused on the fact that the framework nature of this Convention lays the foundations for cooperation on climate issues, and the document itself defines the main directions and final goals, the achievement and implementation of which depend on the countries that independently choose the means to fulfill their obligations under the agreement. At the same time, the framework nature of the document determined the normative basis for the implementation of the international regime of cooperation in the fight against climate change, within which there is a constant expansion and meaningful filling of the obligations of states.

It was established that the adoption of the Kyoto Protocol on 11.12.1997 «elevates» international cooperation in the field of combating climate change to a new level, which is characterized by the definition of specific measures and terms by which the parties undertake to achieve the set goals. It is also emphasized that the Protocol places a significant burden of responsibility for the implementation of its

provisions on developed countries based on the principle of justice, since these countries have the highest, as a rule, levels of greenhouse gas emissions into the atmosphere. Instead, less economically developed countries (developing countries, small island countries) are given support in achieving the goals specified in the Protocol by developed countries.

It was found that the Paris climate agreement 2015 not only secures a turn to a new low-carbon model of economic development based on the gradual abandonment of traditional technologies of extraction, processing and use of fossil resources (primarily hydrocarbons), but also determines the obligation to gradually reduce harmful emissions into the atmosphere for all states, regardless of the degree of their economic development. This contributes to strengthening the cooperation of states in the field of combating climate change at the global level. At the same time, the European Union, together with its member states, is a leader in the process of implementing climate obligations established at the level of universal treaties.

In turn, the implementation of obligations under universal international treaties concluded by the EU and member states takes place simultaneously at two levels – supranational and national, which in turn requires careful selection of the means of fulfilling these obligations based on the application of the principles of subsidiarity and proportionality.

It has been established that a feature of the legal regulation of cooperation between states in the fight against climate change is a combination of different methods of legal regulation, both traditional (conclusion of international treaties and the formation of customary norms, usually in the form of principles), and soft (with the help of resolutions /decisions of international organizations).

Based on the analysis of the sources of primary and secondary law of the EU, as well as the practice of functioning of its institutional mechanism, it was concluded that the formation of the climate regime of the EU, which is part of the global climate regime based on the principles of the UN Framework Convention on Climate Change of 1992. At the same time, a specific feature of this regime is the presence of mechanisms that ensure the effective implementation of legal norms in the field of

climate change at the national (local, regional, subregional), international and actually supranational levels. The norms of EU law in the field of climate change have a more specific nature compared to the norms of universal documents, and often set stricter requirements and standards in the relevant field, which is an important factor in the EU's global climate leadership.

It is emphasized that the climate factor has priority in the development of environmental, energy, transport, industrial, agrarian policy, territorial development policy, health policy, etc. At the same time, the issue of combating climate change is an important element of the European Union's foreign policy, and the inclusion of a clause on the achievement of climate neutrality in cooperation or association agreements with third countries also ensures the influence of the EU climate acquis on the development of the national legislation of such countries.

Based on the study of such a direction of EU climate policy as quota trading, it is proposed to define the system of emissions trading in the EU as interconnected legal, financial and organizational instruments, introduced at the level of the European Union and its member states, with the help of which the EU ensures the achievement of the goals of climate neutrality and the implementation of international legal obligations regarding the gradual reduction of greenhouse gas emissions.

Based on the analysis of the legal regulation of the greenhouse gas quota trading system in the EU, it was concluded that since its inception in 2005, this system has evolved as an effective mechanism that ensures the harmonized implementation of the provisions of the Kyoto Protocol both at the supranational level and at the level of member states. Such a mechanism is not only aimed at achieving climate goals in the EU – 0 % of greenhouse gas emissions by 2050, but also ensures the development of a competitive common market in the EU.

It has been established that a feature of legal regulation in the field of reducing greenhouse gas emissions in the EU is its multi-sectoral nature, which is expressed in the fact that legal norms related to greenhouse gas emissions are formed both within the framework of purely climate-related legal acts and those that belong to the field of energy. Thus, the goal of achieving climate neutrality, which was announced in a

number of documents (the European Green Agenda, the European Climate Law, the «Fit for 55» package), also applies to the energy sector. This goal is achieved through a system of acts of varying legal force – from political/programmatic, which have a soft law character, to legally binding – regulations and directives.

It has been proven that the degree of readiness of the EU member states to undertake certain obligations in the sphere of limiting greenhouse gas emissions determines the adoption of either acts aimed at unifying relevant norms (regulations) or acts that establish only the goals and framework of legal regulation, leaving states the freedom of discretion to choose the method of implementation/transposition of rules of conduct developed at the level of the European Union (directives).

It was emphasized that the system of quotas for greenhouse gas emissions, introduced within the framework of the mechanism created at the EU level, is designed to promote the expansion of the use of renewable energy sources, which will ultimately provide the opportunity to reduce the harmful impact on the environment caused by anthropogenic activities. Increasing the share of renewable sources in various energy sectors is an important goal, which is recorded in all Energy packages adopted in the EU (in 2019, the IV energy package was adopted).

Based on the analysis of the development of international legal cooperation between the European Union and Ukraine in the field of combating climate change, it was established that Ukraine's obligations in the context of this cooperation arise both on the basis of particular international agreements signed with the EU (Association Agreement 2014 and the Agreement on the Establishment of the Energy Community 2015), as well as international universal treaties (the UN Framework Convention on Climate Change 1992 and the Paris Agreement 2015), in which the EU and its member states participate.

It is argued that the cooperation between Ukraine and the EU in the fight against climate change is developing further in the context of new challenges and threats caused by full-scale military aggression on the part of the Russian Federation. Ukraine's acquisition of the status of a candidate for EU accession on the basis of Ukraine's application to the EU dated February 28, 2022 increased the relevance of

cooperation between the parties on climate change issues and bringing national legislation into line with the EU acquis in the context of the need to fulfil the third Copenhagen criteria for EU membership, as well as further recovery of Ukraine from the consequences of the war through support programs from the European Union.

The peculiarities of the organizational and legal mechanism of cooperation between Ukraine and the European Union on issues of combating climate change, consisting of the system of state authorities of Ukraine with general and special competence, as well as joint bodies provided for by the Association Agreement – the Summit of the Parties, the Association Council, the Association Committee, the Civil society platform, as well as due to the Agreement on the establishment of the Energy Community – the Committee on Energy and Climate.

It has been proven that the implementation of Ukraine's strategic course for membership in the European Union requires the implementation of a wide range of political and legal measures at the national level, which are necessary to achieve compliance of Ukrainian legislation with the EU acquis within the framework of the third Copenhagen membership criterion. In the process of bringing Ukraine's legislation into compliance with the EU climate acquis, it is necessary to take into account the latest trends in the integration of climate issues into all spheres of European Union policy, in particular, in addition to the environmental sphere, into the sphere of energy, transport, agriculture and the development of agricultural territories, health care, etc.

In order to bring the legislation of Ukraine in line with the EU climate acquis, it is justified and recommended to adopt a special regulatory act at the level of law in the field of combating climate change and adaptation to climate change, as well as subordinate regulatory acts to ensure the functioning of the system of monitoring, reporting and verification of greenhouse gas emissions to ensure the proper implementation of the provisions of Directive 2003/87/EC on the establishment of a greenhouse gas emissions trading scheme. It is also proposed to adopt and implement the National Energy and Climate Plan, which should consider five dimensions of the Energy Union, in particular, energy security, the internal energy market, energy

efficiency, decarbonization, as well as research, innovation and competitiveness within the framework of fulfilling obligations under the Regulation 2018/1999 on the management of the Energy Union and mitigating the consequences of climate change.

The practical significance of the obtained research results is that the generalizations, conclusions and proposals obtained as a result of the research can be used in the research field as a basis for further scientific research on the legal regulation of the European Union's policy in the field of combating climate change; in rule-making activities – as theoretical material for the scientific justification of projects of normative legal acts on cooperation between Ukraine and the EU in the field of combating climate change and bringing national legislation into compliance with the EU climate acquis; in the educational process – during the preparation of textbooks and educational aids on international law, the law of the European Union, international environmental and energy law, and environmental law of Ukraine; when giving lectures and conducting practical classes; in the research work of post-graduate students, masters and students; in the information and analytical sphere – to spread knowledge about environmental policy in the field of combating climate change among scientists, students, and the general public.

Key words: combating climate change, European climate law, European Green Deal, EU climate acquis, UN Framework Convention on Climate Change 1992, Paris Agreement 2015, EU environmental law, EU energy law, Association Agreement 2014, approximation of legislation.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Polych V. P. Environmental security in the international security system: definition problems. *Problems of Legality*, 2020. Vol. 151, p. 180–196.
2. Полич В. Співробітництво України та Європейського Союзу з питань боротьби зі зміною клімату. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. Vol. 5. С. 119–123.
3. Полич В.П. Екологічна безпека як міжнародно-правова категорія. *Право та інновації*. 2021. № 4(36). С. 50–57.
4. Polych V. P. Legal foundations of cooperation between Ukraine and the European Union in combating climate change: to the formulation of the problem. *Державне будівництво та місцеве самоврядування* : зб. наук. пр. / редкол.: С. Г. Серьогіна (голова) та ін. Харків : Право, 2022. Вип. 43. С. 380–392.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Полич В. П. Екологічні права людини і їх роль у розвитку міжнародного екологічного права. *Сучасні глобалізаційні виклики і міжнародне право*: зб. наук. статей за матеріалами IV Харків. міжнар.-правових читань, присвячених пам'яті професорів М. В. Яновського і В. С. Семенова, Харків, 15 листоп. 2018 р. / ред-кол.: А. П. Гетьман, І. В. Яковюк, О. Я. Трагнюк. Харків, 2018. С. 31–35.
2. Полич В. П. Конституціоналізація права на здорове навколишнє середовище як тенденція у розвитку міжнародного екологічного права в XXI столітті. *Україна і Європейський союз: шлях до сталого розвитку*: зб. наук. статей за матеріалами IV Всеукр. наук.-практ. конф. з європейського права, м. Харків, 19 листоп. 2020 р. / редкол.: А. П. Гетьман, І. В. Яковюк та ін. Харків, 2020. С. 29–32.
3. Полич В. Європейська екологічна агенція в механізмі забезпечення екологічної безпеки ЄС: збір. тез та наук. повідомлень VI всеукр. за міжнар.

участю наук.-практ. конф. *«Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти»*, м. Полтава, 17 листопада 2021 р. С. 49–51.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ БОРОТЬБИ ЗІ ЗМІНОЮ КЛІМАТУ	16
1.1. Становлення і розвиток міжнародно-правового регулювання протидії змінам клімату	16
1.2. Генеза та сучасна правова регламентація боротьби зі змінами клімату у Європейському Союзі	48
Висновки до Розділу 1	82
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗМІНОЮ КЛІМАТУ У ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	86
2.1. Acquis Європейського Союзу у сфері зменшення викидів парникових газів	86
2.2. Регулювання торгівлі квотами на викиди у праві Європейського Союзу	111
2.3. Захист озонового шару у праві Європейського Союзу	125
2.4. Захист лісів у контексті боротьби зі зміною клімату в праві Європейського Союзу	136
Висновки до Розділу 2	146
РОЗДІЛ 3. СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ З ПИТАНЬ ПРОТИДІЇ ЗМІНИ КЛІМАТУ	150
3.1. Правові засади співробітництва України та Європейського Союзу з питань боротьби зі зміною клімату	150
3.2. Організаційно-правовий механізм співробітництва України та Європейського Союзу з питань боротьби зі зміною клімату	161
3.3. Імплементация зобов'язань у сфері протидії зміні клімату у законодавстві України	169
Висновки до розділу 3	191

ВИСНОВКИ	194
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	200
ДОДАТКИ	247

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВДЕ	Відновлювані джерела енергії
ВМО	Всесвітня метеорологічна організація
ВООЗ	Всесвітня організація охорони здоров'я
ВРУ	Верховна Рада України
ГА ООН	Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй
ГФВ	Гідрофлорвуглеці
ДЄС	Договір про Європейський Союз 1992 року
ДФЄС	Договір про функціонування Європейського Союзу 1957 року
ЕЕА	Європейська агенція з навколишнього середовища
ЄАВТ	Європейська асоціація вільної торгівлі
ЄЕС	Європейське економічне співтовариство
ЄПЗК	Європейська програма зі зміни клімату
ЄС	Європейський Союз
ЄЗУ	Європейська зелена угода
КМУ	Кабінет Міністрів України
Мінекології	Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України
МЗВ	Система моніторингу, звітності і верифікації
МСГГ	Міжнародний Союз геодезії і геофізики
МС ООН	Міжнародний Суд Організації Об'єднаних Націй
ММО	Міжнародна метеорологічна організація

НВВ	Національно визначений внесок
НЕКП	Національний енергетичний і кліматичний план
НПР	Національний план розподілу квот
ОВНС	Оцінка впливу на навколишнє середовище
ОНВВ	Очікувані національно визначені (орієнтовані) внески
ОЕСР	Організація економічного співробітництва та розвитку
ПАР	Південно-Африканська Республіка
ПГ	Парникові гази
ПФУ	Перфторвуглеці
РКЗК ООН	Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 1992 року
РНБО	Рада національної безпеки та оборони України
РСР	Резерв стабільності ринку
СВАМ	Механізм регулювання викидів вуглецю на кордонах
СОР26	Конференція Організації Об'єднаних Націй зі зміни клімату 2021 року
СТВ ЄС	Система торгівлі викидами Європейського Союзу
Суд ЄС	Суд Справедливості Європейського Союзу
УА	Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, 2014 року
Угода LIFE	Угода про приєднання України до Програми LIFE – програми дій з довкілля та клімату 2022 року
УПС	Угода про партнерство і співробітництво між Україною і

Європейськими Співтовариствами та їхніми державами-членами 1994 року

ХФВ	Хлорфторвуглець
ЦРТ	Цілі розвитку тисячоліття
ЦСР	Цілі сталого розвитку
ЮНЕП	Програма ООН з охорони довкілля
ЮНЕСКО	Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки, культури
Ф-гази	Фторовані гази

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Становлення і розвиток міжнародно-правового регулювання протидії змінам клімату є інтегральною частиною і одним із напрямів міжнародно-правової співпраці учасників міжнародних відносин з охорони навколишнього середовища.

Проблема глобальної зміни клімату в останні десятиліття є не лише однією із найгостріших в екологічному контексті, вона виходить на перший план у контексті забезпечення міжнародної та національної безпеки держав, захисту прав людини, економічного розвитку, і, зрештою, співпраці держав у науково-технічній сфері. Зміна клімату нині поставлена в один рядок із такими глобальними викликами нового тисячоліття, що стоять перед людством, як війна, неконтрольована глобальна міграція, демографічний вибух, боротьба з міжнародною злочинністю, зокрема у кіберпросторі, тощо.

На сучасному етапі співробітництва держав у рамках Європейського Союзу екологічна політика визначає розвиток інших політик Союзу, у межах яких питання боротьби зі зміною клімату набувають пріоритетного значення. Зокрема, у Новому стратегічному порядку денному ЄС на 2019–2024 роки [106] побудова «кліматично-нейтральної Європи» проголошена одним із чотирьох ключових пріоритетів.

Отримання Україною статусу держави-кандидата на підставі Рішення Європейської Ради 23.06.2022 р. має дати новий поштовх для якнайшвидшої імплементації нормативно-правових актів ЄС у всіх сферах, включаючи зміну клімату. Беручи до уваги важливість кліматичних питань у контексті Європейського зеленого курсу в ЄС та наміри України стати частиною цієї європейської амбітної ініціативи, питання зміни клімату буде важливим і в контексті виконання Україною усіх умов для набуття членства в ЄС.

Проблеми правового регулювання політики ЄС у сфері боротьби зі змінами клімату в українській науці на теренах пострадянських країн та у

працях зарубіжних авторів розглядаються переважно в контексті екологічної політики Союзу. Окремі аспекти екологічної політики ЄС у сфері протидії зміні клімату знайшли своє відображення в роботах таких вітчизняних дослідників як Н. І. Андрусевича, Т. О. Будякової, А. П. Гетьмана, В. Л. Качурінер, Є. М. Копиці, Т. Р. Короткого, В. В. Ладиченка, В. І. Лозо, М. О. Медведєвої, М. М. Микієвича, О. Я. Трагнюк, І. В. Яковюка. Серед західних дослідників необхідно згадати Б. Вінна, Е. Воєрдмана, К. Декетелаєре, Н. Добсон, С. Мінаса, В. Нтоусаса, С. Обертюр, М. Пітерса, Х. де Сендра де Ларрагана, Дж. Скіярсетта, Н. Хейг та ін. Разом із тим у вітчизняній науці міжнародного та європейського права на сьогодні немає комплексних досліджень правових засад боротьби зі зміною клімату у Європейському Союзі. Крім того, упродовж останніх років динамічно розвивається кліматичне *acquis* Європейського Союзу та посилюється співробітництво з Україною, зокрема, у зв'язку із поданням заяви про вступ нашої країни до ЄС, що визначає додаткову актуальність і важливість вивчення окресленої нами теми та її новизну у науковому дискурсі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дисертаційного дослідження визначено згідно з планом науково-дослідних робіт Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого у межах цільової комплексної програми «Теоретичні та практичні проблеми сучасного міжнародного права та іноземного конституційного права» (державна реєстрація №0111U000954) та фундаментального дослідження «Система національної безпеки України у ХХІ ст. (невійськовий аспект): трансформація підходів до правового регулювання» (державна реєстрація №0121U109548). Тема дисертації затверджена вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 3 від 21 листопада 2017 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є встановлення особливостей правового регулювання політики Європейського Союзу у боротьбі зі зміною клімату, а також визначенні правових засад впливу кліматичного *acquis* ЄС на національне законодавство України, зокрема в

рамках реалізації зобов'язань за Угодою про асоціацію з ЄС 2014 р. та набуття членства в ЄС. Для досягнення зазначеної мети поставлені й послідовно вирішуються такі основні завдання:

- виявити передумови становлення та розвитку міжнародно-правового регулювання співробітництва держав на універсальному рівні у сфері боротьби зі зміною клімату;
- на основі дослідження еволюції правового регулювання проблематики щодо боротьби зі зміною клімату встановити особливості регламентації сучасної політики Європейського Союзу у цій сфері;
- з'ясувати специфіку правового регулювання окремих напрямків у сфері боротьби зі змінами клімату у Європейському Союзі, зокрема, у сфері зменшення викидів парникових газів, регулювання торгівлі квотами на викиди, захисту озонового шару та захисту лісів;
- розкрити генезу співробітництва України та ЄС з питань боротьби зі зміною клімату, зокрема, в умовах поглиблення інтеграційних процесів;
- визначити особливості організаційно-правового механізму співробітництва України та ЄС з питань боротьби зі зміною клімату;
- встановити особливості та стан імплементації зобов'язань у сфері протидії зміні клімату у законодавстві України в рамках реалізації зобов'язань за Угодою про асоціацію з ЄС 2014 р. та в умовах набуття членства в Європейському Союзі.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері протидії зміні клімату у Європейському Союзі.

Предметом дослідження є правові засади боротьби зі зміною клімату у Європейському Союзі.

Методи дослідження. Для досягнення наукової об'єктивності результатів використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Методологічне підґрунтя роботи склали метод об'єктивності, історико-правовий, формально-логічний, діалектичний, формально-юридичний,

порівняльно-правовий, системно-структурний, прогностичний та інші загальнонаукові та спеціальні методи дослідження.

Метод об'єктивності надав можливість встановити вірогідність і повноту використаної у дослідженні інформації. Історико-правовий метод дозволив виявити передумови зародження та простежити еволюцію міжнародно-правового співробітництва у сфері боротьби зі зміною клімату на універсальному рівні та у рамках Європейського Союзу, а також генези співробітництва України та ЄС у цій сфері (Розділ 1, підрозділ 3.1). Формально-логічний метод використано для визначення сутності та змісту правового регулювання проблематики щодо зміни клімату у Європейському Союзі за різними напрямками (підрозділи 1.2, 2.1–2.4). Завдяки діалектичному методу продемонстровано взаємозв'язок та взаємообумовленість основних механізмів регламентації політики зміни клімату в праві ЄС в умовах розвитку політики з охорони навколишнього середовища та інших політик ЄС (підрозділи 2.1–2.4). Завдяки формально-юридичному методу вдалося здійснити аналіз особливостей нормативного забезпечення діяльності ЄС у протидії зміні клімату та регулювання співробітництва України та ЄС (Розділ 2 та Розділ 3). Порівняльно-правовий метод допоміг зіставити та порівняти механізми забезпечення виконання зобов'язань держав у сфері боротьби зі зміною клімату на універсальному рівні та у межах Європейського Союзу (Розділ 1). Системно-структурний метод дозволив визначити місце і роль Європейського Союзу як провідного учасника міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі зміною клімату (підрозділи 1.2, 2.1 та 2.2). Прогностичний метод застосований при визначенні перспективи реалізації Європейської зеленої угоди та програми «Fitfor55», а також зобов'язань із протидії зміні клімату у контексті набуття членства Україною в ЄС (підрозділ 1.2, Розділ 2, підрозділи 3.1, 3.3). У роботі використано також метод герменевтики, за допомогою якого здійснювалося тлумачення юридичних текстів з метою встановлення їхнього змісту, значення окремих термінів та понять кліматичного *acquis* ЄС (підрозділи 1.2, Розділ 2, підрозділ 3.3).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є кваліфікаційною науковою працею, в якій здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано вирішення наукового завдання, яке полягало у виявленні особливостей правового регулювання політики Європейського Союзу в сфері боротьби зі зміною клімату, дослідженні основних правових механізмів співпраці держав у боротьбі зі зміною клімату на універсальному рівні та на рівні ЄС, встановленні особливостей співпраці України та ЄС у сфері протидії зміні клімату та стану імплементації зобов'язань за Угодою про асоціацію 2014 р. та в умовах набуття членства в ЄС.

На основі проведеного дослідження за обраною темою сформульовано нові положення, які є внеском у доктрину міжнародного права:

Уперше:

– доведено, що у рамках Європейського Союзу сформований європейський кліматичний режим, який є частиною глобального кліматичного режиму, що ґрунтується на засадах Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату 1992 р. При цьому принциповою відмінністю режиму, створеного на рівні ЄС, є наявність наднаціональної компоненти, та механізмів, які забезпечують ефективну реалізацію норм у сфері зміни клімату на національному (локальному, регіональному, субрегіональному), міжнародному та власне наддержавному рівнях;

– доведено, що специфіка правового регулювання питань зміни клімату в Європейському Союзі зумовлена тим, що імплементація зобов'язань за міжнародними договорами, укладеними на універсальному рівні ЄС і державами-членами у цій сфері, відбувається одночасно на двох рівнях – наднаціональному та національному, що у свою чергу зумовлює ретельність вибору засобів виконання цих зобов'язань на основі застосування принципів субсидіарності і пропорційності;

– запропоновано визначення системи торгівлі викидами у ЄС як взаємопов'язаних правових, фінансових та організаційних інструментів, що запроваджені на рівні Європейського Союзу та його держав-членів, за

допомогою яких ЄС забезпечує досягнення цілей кліматичної нейтральності та імплементацію міжнародно-правових зобов'язань щодо поступового зменшення показників викидів парникових газів;

– визначено особливості правових засад співробітництва України та ЄС у сфері боротьби зі зміною клімату з початку повномасштабної військової агресії Російської Федерації 24.02.2022 р. та встановлено зумовленість політики підтримки з боку Європейського Союзу та повоєнної відбудови України принципом дотримання засад та стандартів кліматичної та екологічної політик Союзу;

– встановлено особливості оцінювання законодавства України на предмет відповідності кліматичному *acquis* ЄС у рамках виконання III Копенгагенського критерію членства на підставі Висновку Європейської Комісії від 17.06.2022 р.

Удосконалено:

– підхід щодо того, що досягнення кліматичної нейтральності як стратегічної мети ЄС реалізується через систему різних за природою актів – від політичних/програмних, що покладають на суб'єктів права (держав-членів та юридичних осіб) м'які зобов'язання, до юридично обов'язкових – у формі регламентів та директив;

– положення про те, що на рівні ЄС особливостями квот для держав-членів на торгівлю викидами парникових газів у порівнянні з встановленими на універсальному рівні квотами з метою реалізації положень Кіотського протоколу 1997 р. є більш жорстка система контролю за їхнім використанням, що зумовлено посиленням наднаціональних тенденцій у вирішенні екологічних проблем на рівні Європейського Союзу;

– положення, за яким особливістю правового регулювання у сфері скорочення парникових газів у ЄС є його полігалузевий характер, який виражається у тому, що норми права, які стосуються емісії парникових газів формуються як в рамках суто кліматичних нормативно правових-актів, так і у тих, що належать до сфери енергетики;

– концептуальні засади щодо змісту зобов'язань України у сфері протидії змінам клімату у контексті співробітництва з ЄС, які виникають як на підставі партикулярних міжнародних угод, укладених з ЄС (Угоди про асоціацію 2014 р. та Угоди про заснування Енергетичного співтовариства 2015 р.), так і міжнародних універсальних договорів (Рамкової конвенції ООН про зміну клімату 1992 р. та Паризької угоди 2015 р.), в яких бере участь ЄС та його держави-члени;

– наукові пропозиції щодо необхідності приведення законодавства України у відповідність до кліматичного асquis ЄС за Угодою про асоціацію 2014 р. та Угодою про заснування Енергетичного співтовариства 2005 р.;

– підхід, за яким обґрунтовується необхідність прийняття спеціального нормативного акту у формі закону у сфері боротьби зі змінами клімату та адаптацією до кліматичних змін, який має враховувати міжнародно-правові зобов'язання України у цій сфері, зокрема за Угодою про асоціацію, а також кращі практики європейських країн.

Набули подальшого розвитку положення щодо:

– пріоритетного значення кліматичного фактору у розвитку екологічної та інших політик ЄС, зокрема, енергетичної, транспортної, промислової, аграрної політики, політики розвитку територій, політики у сфері охорони здоров'я, а також зумовленістю економічного зростання і політичного об'єднання у Європейському Союзі належною реалізацією заходів із боротьби зі зміною клімату;

– посилення тенденції включення клаузули про досягнення кліматичної нейтральності як передумови розвитку співробітництва ЄС з третіми країнами, зокрема, за угодами про партнерство та асоціацію, на основі яких відбувається екстра територіальний вплив кліматичного асquis ЄС на розвиток національного законодавства цих країн;

– генези співробітництва України та ЄС у сфері боротьби зі зміною клімату та запропоновано її періодизацію: 1) започаткування співпраці на основі УПС 1994 р.; 2) розвиток співробітництва за Угодою про асоціацію 2014

р.; 3) поглиблення співпраці сторін в умовах повномасштабної війни та подальших процесів вступу України до ЄС;

- детермінованості енергетичної політики ЄС кліматично-орієнтованою компонентою, що знаходить відображення, зокрема, в змісті зобов'язань, що покладаються на Україну за Угодою про асоціацію з ЄС 2014 р. та Угодою про заснування Енергетичного співтовариства 2005 р.;

- особливостей організаційно-правового механізму співробітництва України та Європейського Союзу з питань боротьби зі зміною клімату, що складається із системи органів державної влади України загальної і спеціальної компетенції, а також спільних органів, передбачених Угодою про асоціацію – саміт Сторін, Рада асоціації, Комітет асоціації, Платформа громадянського суспільства, а також Угодою про заснування Енергетичного Співтовариства – Комітету з енергетики і клімату.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути основою для подальших наукових розробок у цій сфері і використовуватись:

- у науково-дослідній сфері – як основа для подальших наукових досліджень правового регулювання політики Європейського Союзу в сфері боротьби зі зміною клімату;

- у нормотворчій діяльності – як теоретичний матеріал для наукового обґрунтування проектів нормативно-правових актів з питань співпраці України та ЄС у сфері боротьби зі змінами клімату та приведення національного законодавства у відповідність до кліматичного *acquis* ЄС;

- у навчальному процесі – при підготовці підручників та навчальних посібників із міжнародного права, права Європейського Союзу, міжнародного екологічного і енергетичного права та екологічного права України; при читанні лекцій та проведенні практичних занять;

- в інформаційно-аналітичній сфері – для поширення знань про екологічну політику у сфері боротьби зі зміною клімату серед науковців, студентів, широкого загалу.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення і висновки, які містяться у дисертації, обговорювалися та були схвалені на засіданнях кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Ключові положення роботи доповідалися на IV Харківських міжнародно-правових читаннях, присвячених пам'яті професорів М. В. Яновського і В. С. Семенова «Сучасні глобалізаційні виклики і міжнародне право» (м. Харків, 15 листопада 2018 р.); IV Всеукраїнській науково-практичній конференції з європейського права «Україна і Європейський союз: шлях до сталого розвитку» (м. Харків, 19 листопада 2020 р.); VI всеукраїнській за міжнародною участю науково-практичній конференції «Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти» (м. Полтава, 17 листопада 2021 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (351 найменування) та 2 додатків. Загальний обсяг роботи – 250 сторінок, з яких основний текст становить 199 сторінок, список використаних джерел з 351 найменування займає 47 сторінок, додатки – 4 сторінки .

РОЗДІЛ 1

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ БОРОТЬБИ ЗІ ЗМІНОЮ КЛІМАТУ

1.1. Становлення і розвиток міжнародно-правового регулювання протидії змінам клімату

Боротьба зі зміною клімату¹ є одним із найбільш серйозних викликів планетарного характеру, який вимагає активізації довгострокових спільних дій усіх учасників міжнародних відносин на основі принципу справедливості з метою забезпечення сталого розвитку. Такий підхід повинен стати інтегральним елементом, як міжнародної так і національної політики у всіх сферах – соціальній, економічній, екологічній.

Вважається, що основною причиною зміни клімату є підвищення концентрації парникових газів, що утримують сонячне тепло у нижніх шарах атмосфери, не даючи йому повертатись до космосу. Природні екосистеми не можуть самі стабілізувати ситуацію, внаслідок чого виникає дисбаланс. Антропогенна діяльність, яку розглядають як один із чинників швидкої зміни клімату у ХХ ст., має наслідком т.з парниковий (тепличний) ефект, якому «на 46 % сприяє виробництво енергії внаслідок спалювання викопного палива з викидами до атмосфери вуглекислого газу, на 24 % – забрудненням атмосфери іншими хімічними речовинами, зокрема метаном, на 18 % – вирубка лісів та ерозія ґрунту, що однаково веде до зниження біологічного зв'язування вуглекислого газу, на 9 % – інтенсифікація сільського господарства, з чим пов'язане надходження до атмосфери підвищеної кількості оксидів нітрогену, та на 3 % – спалюванням сміття» [35, с. 256]. Найбільш помітним наслідком

¹ Клімат (від дав.-грецьк. Κλίμα – ухил; підсоння) – характерний для даної території багаторічний режим погоди, зумовлений сонячною радіацією, її перетворенням у діяльному шарі земної поверхні та пов'язаною з нею циркуляцією атмосфери та океанів. Цей режим багаторічних метеорологічних спостереженнях, 25-ти – 50-тирічні цикли, одна з основних географічних характеристик тієї чи іншої місцевості.

зміни клімату буде не стільки поступове потепління, яке за собою потягне танення льодовиків, хвилі тепла, але й «надзвичайні ситуації», такі як сильні засухи, повені, шторми, урагани, надзвичайно спекотні дні, які відбуватимуться частіше. Рівень Світового океану підніметься на 2-3 м, а океанічні течії можуть істотно змінитись. Людство буде змушене зіткнутися з проблемами водопостачання та з деградацією сільськогосподарських земель та лісів. Зміна клімату вже давно не лише екологічна проблема. Це питання, яке стосується всіх сфер економіки та міжнародної безпеки. Наслідком зміни клімату стає і таке явище як кліматичні біженці¹, і це тільки один аспект такої надзвичайно складної проблеми як вплив кліматичних змін на права людини.

У науковому вимірі питання зміни клімату мають комплексний міждисциплінарний характер, вони охоплюють усі ключові аспекти сталого розвитку – екологічні, економічні й соціальні. Зміна клімату впливає на економічну активність та соціальне середовище через численні канали, які пов'язані один з одним та створюють синергетичний ефект руйнування та втрат.

Одним із першочергових завдань, які стоять перед сучасними суспільствами – це, з одного боку, боротьба із шкідливими наслідками зміни клімату, а з іншого – запровадження своєчасних попереджувальних заходів із адаптації цим змінам, які здатні знизити ризики і потенційні збитки, пов'язані з погодно-кліматичними впливами, у тому числі в умовах мінливого клімату. Отже, гальмування зміни клімату з поміж іншого потребує міжнародного співробітництва, оскільки тільки скоординовані дії усіх учасників міжнародних відносин при наявності інших факторів, можуть мати позитивний ефект у цій сфері. Однак на сучасному етапі, як і два десятки років тому, головними перешкодами на шляху більш інтенсивного та ефективного міжнародно-правового співробітництва у боротьбі зі зміною клімату є технічна складність

¹ Кліматичні біженці – особи, змушені покинути свій дім через несприятливі раптові або довготривалі зміни у кліматі. Посилення посухи, опустелення, підвищення рівня моря та порушення сезонних погодних ситуацій – ці зміни найчастіше підштовхують людей та тварин до зміни місця проживання. Кліматичні біженці можуть обрати міграцію до іншої країни або всередині своєї країни. За прогнозами міжнародного аналітичного центру до 2050 року 1,2 млрд людей можуть бути переміщені в усьому світі через зміни клімату та стихійні лиха [95].

проблеми (хоча при цьому рівень знань та розвиток науки сягнули далеко вперед і дозволяє застосовувати новітні технології з метою пом'якшення або запобігання руйнівного впливу змін клімату на біосферу), триваючий антропогенний вплив на навколишнє середовище загалом та потреба у значних фінансових витратах. Ще один фактор політичного характеру, який також ґрунтується на економічних чинниках – це невирішені протиріччя між країнами, що розвиваються, та розвиненими країнами стосовно зобов'язань по боротьбі зі зміною клімату. Усередині самих цих груп також виникають розбіжності, що веде їх до ще більшої диференціації (наприклад, визнання інтересів країн з районами, схильними до стихійних лих, найменш розвинених країн, малих острівних держав). Не дивлячись на це, пошук консенсусу і найбільш оптимальних моделей співпраці різних учасників міжнародних відносин у сфері протидії зміні клімату триває і набуває нових рис.

Важається, що до кінця 1970-х років проблемою зміни клімату цікавилися головним чином вчені, які працюють у цій галузі. Окремі спеціальні документи міжнародно-правового характеру, присвячені цій проблематиці, також не приймалися. Однак саме завдяки науковцям питання згубного впливу зміни клімату на життя людей, довкілля загалом стає предметом суспільного інтересу.

Очевидно, що зміна клімату – це довготривале явище, яке існує впродовж усієї історії нашої планети. Зазначимо, що ще у стародавні часи зародилася думка про те, що люди можуть впливати якимось чином на клімат. Починаючи з часів давніх греків, люди припускали, що вирубуючи дерева, орючи поля чи зрошуючи пустелю, вони можуть змінювати температуру та впливати на кількість опадів. Одна із поширених «кліматичних теорій», в яку багато хто вірив ще з давніх часів і майже упритул до т.з. «Пилового котла (чаші)»¹ у 1930-х роках стверджувала, що «дощ іде за плугом». Це означало, що обробка ґрунту та інші сільськогосподарські методи призведуть до збільшення кількості опадів. Очевидно, що жодних доказів ця теорія не мала, та і за характером вона

¹ Пиловою чашею (котлом) (Dust Bowl) назвали постраждалий від посухи регіон Південних рівнин США, який постраждав від сильних пилових бур під час посушливого періоду в 1930-х роках, під час якого загинуло багато людей і худоби, посилив нищівний економічний вплив Великої депресії та спонукав багато фермерських сімей до відчайдушної міграції в пошуках роботи та кращих умов життя.

була локальною. Тому ідея про те, що люди можуть якимось чином змінити клімат у глобальному масштабі, протягом століть розглядалася здебільшого як надумана. Щоб переконати людство, а перед цим і наукову спільноту, у тому, що діяльність людей може змінити клімат нашої планети необхідно було багато часу¹. У 1800-х роках експерименти², які припускали, що вироблений людиною вуглекислий газ (CO₂) та інші гази можуть накопичуватися в атмосфері та ізолювати Землю, викликали радше цікавість, ніж занепокоєння.

На початку 1930-х років британський інженер Гай Стюарт Каллендар почав стверджувати, що Сполучені Штати та Північноатлантичний регіон значно потеплішали після промислової революції. У 1938 р. він пов'язав збільшення викидів вуглекислого газу в атмосфері Землі з глобальним потеплінням.

Важливу роль у дослідженні питань змін клімату у їхньому прикладному вимірі відгравали метеорологи. Ще у другій половині XIX ст. вони об'єднувалися в міжнародні конгреси, які призвели до створення у Римі в 1879 р. Міжнародної метеорологічної організації (далі – ММО). ММО функціонувала до 1950 року, коли її офіційно було перетворено на Всесвітню метеорологічну організацію (далі – ВМО). Керована в основному директорами національних метеорологічних служб, Міжнародна метеорологічна організація заохочувала створення метеорологічних станцій і обмін даними про погоду, стандартизацію таких даних. На жаль, через відсутність офіційного статусу в жодній із країн та брак фінансування (організація залежала від добровільних і

¹ У 1896 році шведський вчений Сванте Арреніус вперше передбачив, що зміни рівня вуглекислого газу в атмосфері можуть суттєво змінити температуру поверхні через парниковий ефект. Його розрахунки показали, якщо рівень CO₂ зменшити вдвічі, глобальна температура може знизитися приблизно на 5 градусів за Цельсієм (9 градусів за Фаренгейтом). Десятиліттями пізніше сучасне моделювання клімату підтвердило, що показники Арреніуса була недалекою від позначки.

² У 1820-х роках французький математик і фізик Жозеф Фур'є припустив, що енергія, яка досягає планети у вигляді сонячного світла, повинна бути збалансована енергією, що повертається в космос, оскільки нагріті поверхні випромінюють випромінювання. Але частина цієї енергії, міркував він, повинна утримуватися в атмосфері, а не повертатися в космос, зберігаючи тепло Землі. Він припустив, що тонка повітряна оболонка Землі — її атмосфера — діє так само, як скляна теплиця. Ця теорія була додатково досліджена у роботі Юніс Ньютона Фута у 1850-х роках. У 1860-х роках Дж. Тіндаль досліджував, які саме види газів, швидше за все, відіграють роль у поглинанні сонячного світла. Він довів, що вуглекислий газ (що містить CO₂, метан і леткі вуглеводні) був особливо ефективним для поглинання енергії. Зрештою він продемонстрував, що CO₂ сам по собі діє як губка, оскільки може поглинати різні довжини хвилі сонячного світла.

випадкових внесків), її зусилля часто залишалися непоміченими. Лише у третій декаді ХХ ст. ідея створення офіційної організації постає на порядку денному.

Звісно, що попри відсутність міжнародної впливової організації вчені та фахівці, які спеціалізувалися на питаннях клімату підтримували професійні контакти, зокрема співпрацюючи з вченими і практиками у сфері геофізики, які, до речі, були об'єднані у створений у 1919 р. Міжнародний Союз геодезії і геофізики (далі – МСГГ). У рамках МСГГ з напівавтономним статусом створювалися асоціації спеціалістів, які так чи інакше торкалися у своїй роботі питань клімату – метеорологів, океанографів, вулканологів. Одночасно засновувалися і функціонували інші подібні спілки, які сприяли співпраці між національними академіями та науковими товариствами, спонсоруючи різноманітні комітети та час від часу великі міжнародні конгреси, зібрані під егідою Міжнародної ради з науки [244, с. 49; 248, с. 31]. Однак, не дивлячись на розмаїття таких організацій, суттєвого внеску у дослідження змін клімату та впливу цих змін на навколишнє середовище зроблено не було¹.

Після II Світової війни зростає потреба у наукових дослідженнях, що виходять за межі суто військової сфери. Заснування багатьох міжнародних організацій, зокрема ООН, Бреттон-Вудських фінансових інституцій (ГАТТ, СОТ), Європейських співтовариств, стало свідченням того, наскільки важливим є посилення міжнародного співробітництва у різноманітних сферах. А створення «майданчиків», на яких би розвивалася міжнародна співпраця у різноманітних формах і на різноманітних рівнях, набуває актуальності. У свою чергу наука з її давньою традицією інтернаціоналізму могла запропонувати одні з найкращих можливостей для співпраці².

1950-ті роки ознаменувалися започаткуванням досить організованих глобальних програм, у яких брали участь тисячі експертів-кліматологів. Разом

¹ До середини ХХ століття кліматологія в основному вивчала регіональні явища. Вважалося, що клімат у певному регіоні визначається сонячним світлом на певній широті, а також конфігурацією прилеглих гірських хребтів і океанських течій, причому решта планети майже не задіяна. Класифікація зовнішнього клімату була корисною головним чином для підтримки імперіалістичних планів щодо колоній – для поради, які культури можна було б вигідно вирощувати в певному регіоні, можливо, або які місця підходили для схильних до хвороб «близьких» поселенців

² Сприяння транснаціональним науковим зв'язкам стало візитівкою політики багатьох демократичних урядів світу.

із усвідомленням проблеми глобального потепління, на порядок денний виходить потреба не лише у проведенні спільних міжнародних досліджень, а й у міжнародному співробітництві загалом, насамперед у перемовинах, які б дали можливість урегулювати політичні питання, які стосувалися змін клімату та їх наслідків. Це означає, що науковці добре усвідомлювали необхідність перенесення проблеми з суто академічного поля на міжнародний політичний рівень. Прикладом може слугувати співпраця науковців із дослідження планетарної атмосфери, яка мала безпосередній вплив на прийняття у 1947 р. Всесвітньої метеорологічної конвенції (м. Вашингтон), яка започаткувала міжурядову співпрацю у відповідній галузі. На зміну Міжнародній метеорологічній організації у 1951 р. утворюється Всесвітня метеорологічна організація (далі – ВМО), яка згодом стане установою ООН. Однак у цей час проблема зміни клімату та її наслідків поки що не виокремлювалася в спеціальний напрямок співпраці.

Власне наступні двадцять років, особливо помітних зрушень у міжнародному міждержавному співробітництві з питань зміни клімату не спостерігається. Навіть прийняття Глобальної програми дослідження атмосфери у 1967 році¹, серед напрямків аналізу якої був і клімат, суттєво не вплинуло на загальний стан речей і зміна клімату не сприймалася як проблема, що потребує значних зусиль у її регулюванні з боку міжнародного співтовариства. Клімат «вважався дуже підпорядкованою сферою порівняно з синоптичним прогнозуванням, дослідженням атмосфери тощо» [334]. Як вказує Х. Таба, «дехто навіть ставив під сумнів, чи варто Всесвітній метеорологічній організації загалі продовжувати роботу в галузі кліматології» [330, с. 102].

Однак кінець 1960-х р. був позначений зростанням екологічного руху, і уряди держав більше не могли ігнорувати їх. Першим кроком стало створення комісією ВМО робочої групи з кліматичних прогнозів у 1969 р. Клімат також був серед багатьох тем, якими займався Науковий комітет з проблем

¹ Основною метою програми було покращення прогнозів погоди, але учасники програми, звертаючи увагу на стабільно зростаючу криву атмосферного CO₂, звертали увагу і на вивчення клімату.

навколишнього середовища, заснований представниками держав у Міжнародній раді з науки у 1969 р. як міжнародний форум для збору даних про навколишнє середовище та для відповідних досліджень. Комітет SCOPE, знаючи про проблему парникових газів CO₂, сприяв першим широким дослідженням того, як вуглець проходить через біогеохімічні системи [244, с. 97]. Крок за кроком зусиллями вчених глобальна проблема зміни клімату набуває політичного значення¹. У Стокгольмі в 1971 році відбулася зустріч експертів з 14 країн, які фінансувалися різними приватними та урядовими джерелами. Стокгольмська зустріч була присвячена саме зміні клімату — «Дослідженню впливу людини на клімат» («Study of Man's Impact on Climate», далі – SMIC). Вичерпні дискусії у рамках SMIC не змогли забезпечити досягнення консенсусу між вченими, які вважали, що парникові гази нагрівають Землю, і тими, хто відчував, що забруднення частинками охолоджує її. Тим не менш, усі погодилися ухвалити звіт із суворими попередженнями щодо ризику серйозної зміни клімату. Серед іншого, вчені відзначили ймовірність того, що потепління розтопить полярний лід, що зменшить відображення Землею сонячного світла і таким чином прискорить потепління. З такими нестабільними зворотними зв'язками клімат може небезпечно змінитися «у найближчі сто років», як заявили вчені, і «в результаті діяльності людини» [346, с. 129].

Зустріч SMIC була організована спеціально для підготовки до першої конференції Організації Об'єднаних Націй з питань людського середовища, яка відбулася 1972 р. в Стокгольмі. Звіт SMIC був «обов'язковим до прочитання» для делегатів [258, с. 121]. Рекомендації Стокгольмської конференції стали основою для запровадження Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП). З цього моменту збір даних та інші дослідження клімату були

¹ Перші помітні конференції, де вчені обговорювали зміну клімату, включали тему зміни клімату лише як одну серед інших (наприклад під час дводенного симпозіуму «Глобальні наслідки забруднення навколишнього середовища», що відбувся в Далласі, штат Техас, у 1968 році. Після цього новаторського симпозіуму протягом місяця тривало «Дослідження критичних екологічних проблем» (SCEP), організоване в Массачусетському технологічному інституті в 1970 році.

предметом занепокоєння – одним із багатьох – природоохоронної діяльності ООН [107].

Таким чином, з початку 1970-х років занепокоєння щодо наслідків зміни клімату починає зростати. Підтвердженням цього стали численні конференції, зустрічі, міжнародні програми, зокрема і у рамках ООН (наприклад, в межах Всесвітньої метеорологічної організації (ВМО) та Всесвітньої продовольчої конференції). Однак, не дивлячись на це, поступ у розвитку міжнародної співпраці із вказаного питання був незначним.

У 1978 р. під егідою ВМО та ICSU у Відні відбувся Міжнародний семінар з кліматичних питань, результатом якого стала підготовка до новаторської Першої всесвітньої кліматичної конференції, яка відбулася у 1979 р. у Женеві і у якій брали участь понад 300 експертів з більш ніж 50 країн. Під час конференції було представлено низку доповідей, в яких наводилися дані про те, що діяльність людини істотно впливає на зміну клімату. Погляди експертів були різними, а тому їм вдалося дійти єдиної думки лише про те, що існує «серйозна стурбованість тим, що продовження розширення діяльності людини» — зокрема, викидів CO₂ — «може спричинити значні розширені регіональні та навіть глобальні зміни клімату» [335]. Ймовірно, наслідки стануть помітними до кінця століття. Таким чином, уряди повинні розпочати підготовку до «переорієнтації, якщо необхідно, діяльності багатьох аспектів світової економіки, включаючи сільське господарство та виробництво енергії». За підсумками конференції було прийнято Декларацію, яка закликала держави «передбачати та запобігти можливим змінам клімату, спричиненим діяльністю людини, які могли б погіршити умови існування людства [183].

Обережна заява про «можливість» негативних наслідків зміни клімату, яка прозвучала на Конференції, навряд чи була новиною, тому і не привернула уваги значної уваги. Попри це проведення Конференції сприяло зростанню уваги урядів держав до цих проблем. Конференція також заснувала Всесвітню кліматичну програму (WCP) з різними філіями. Ці філії включали групи, які координували регулярний глобальний збір даних, а також Всесвітню

програму дослідження клімату (WCRP), яка ставить собі за мету визначення передбачуваності клімату та впливу діяльності людини на клімат, передусім через впровадження і реалізацію складних міжнародних дослідницьких проєктів.

В межах дослідження міжнародно-правового співробітництва у сфері зміни клімату варто згадати наукову конференцію, яка відбулася у м. Філлах (Австрія) у 1985 р., що проводилася під егідою ЮНЕП. У 500-сторінковій доповіді конференції містилися як результати наукових досліджень у різних сферах, що стосуються клімату, так і невтішні прогнози щодо потепління, яке має руйнівний вплив на екосистему [348]. В якості першого кроку для попередження катастрофічних наслідків зміни клімату вчені запропонували розробити «глобальну конвенцію» для боротьби з планетарним потеплінням [245]. Очевидно, що такі заяви, свідчили, що наука про клімат перестала бути лише справою вчених.

Одним із практичних результатів академічної конференції у Філлаху стало створення за участі ВМО, ЮНЕП та ICSU у 1986 р. Консультативної групи з парникових газів (AGGG) як комітету експертів, що просували політику стримування зміни клімату та організовували численні фахові зустрічі. Одним із знакових семінарів став семінар у м. Белладжіо (Італія) у 1987 р., в якому брали участь крім науковців ще й політики. Під час цього заходу чітко пролунала мета – недопущення нагрівання світу швидше ніж на $0,1^{\circ}\text{C}$ за десятиліття [111,с. 616].

Проблема парникових газів та парникового ефекту як згубних для клімату, а зрештою і для всієї екосистеми, поступово починає займати провідне місце серед загальних проблем охорони навколишнього середовища.

Парниковий ефект виникає через наявність в атмосфері Землі газів, які мають назву «парникові» і здатні затримувати інфрачервоне випромінювання Сонця. Парникові гази, до яких належать вуглекислий газ (CO_2), метан (CH_4), закис азоту (N_2O) і сполуки фтору (перфторвуглеці, гідрофторвуглеці, гексафторид сірки), присутні в атмосфері в кількості близько 0,1 %. Така

кількість достатня для підтримки теплового балансу Землі на рівні, придатному для життя. Це природний парниковий ефект. Без нього середня температура поверхні Землі була б на 30°C менше, тобто нижче 0°C. Але збільшення в атмосфері концентрації парникових газів призводить до посилення парникового ефекту і порушення теплового балансу Землі. До причин, що викликають загострення парникового ефекту, відносять господарську діяльність людини, а саме, використання вуглецевмісних видів палива, автомобільні вихлопи, сільське господарство, видобуток природних копалин, викиди побутових і промислових відходів, вирубку лісів. Створені людством джерела забруднення викидають до атмосфери близько 22 млрд. т парникових газів на рік. Потепління клімату неминуче призведе до негативних наслідків. Парниковий ефект здатен змінити та вже змінює такі критично важливі змінні величини, як опади, вітер, шар хмар, океанські течії, а також розміри полярних крижаних шапок. Внутрішні райони континентів стають більш сухими, а узбережжя більш вологими, зими – коротшими і більш теплими, а літо – тривалішим і спекотним. Найбільш неприємними для людства є два наслідки парникового ефекту. Перший – значне збільшення посушливості в основних зернових районах. Другий – це підйом рівня Світового океану на 2 – 3 м за рахунок танення полярних льодових шапок, що викличе затоплення багатьох прибережних ділянок. І це лише частина тих негативних наслідків парникового ефекту, вплив яких продовжує зростати.

Усвідомлення цих проблем і доведення їх до широкого загалу наприкінці 1980-х років мали наслідком активізації політики як окремих держав (передусім провідних економік світу), так і на міждержавному рівні щодо кліматичних проблем. Стурбованість міжнародної громадськості з приводу шкоди захисному стратосферному озоновому шару та наукова робота, координована ЮНЕП, призвели до політичних дискусій, що почалися в 1982 р., результатом чого стало ухвалення Віденської конвенції про захист озонового шару 1985 р. [6]. Цей міжнародний договір, на жаль, не засвідчив своєї ефективності, однак він встановив рамки для міжнародного співробітництва у цій сфері. Його

значення почало посилюватися після того, як наукові дослідження підтвердили утворення «озонової дірки» над Антарктидою, що певною мірою шокувало і політиків і громадськість. Наслідком цього стало ухвалення Монреальського протоколу про речовини, що руйнують озоновий шар 1987 р. [36], на основі якого держави офіційно зобов'язалися обмежити викиди певних хімічних речовин, що руйнують озон. Зокрема, Протокол встановлював зобов'язання сторін поступово скорочувати викиди хлорфторвуглецю (ХФВ) до 2000 р. та зобов'язання щодо боротьби зі зміною клімату.

Монреальський протокол не був єдиним міжнародним договором, який був спрямованим на обмеження шкідливих викидів у навколишнє середовище. Так, у 1979 р. була прийнята Конвенція про трансграничне забруднення повітря на великі відстані [22]. Це змусило держави обмежити викиди сульфатів, які, як довели вчені, є причиною руйнівних кислотних дощів. Пізніше перелік речовин був розширений (наприклад, Протокол про обмеження викидів легких органічних сполук або їх трансграничних потоків 1991 р. [84]). Не дивлячись на своє передове, з точки зору науки, значення, вказані договори не торкаються складних проблем, пов'язаних із взаємодією держав саме у боротьбі зі зміною клімату.

У 1988 р. у м. Торонто (Канада) відбулася «Всесвітня конференція зі змін атмосфери: наслідки для глобальної безпеки», яка отримала назву «Конференція в Торонто». Одним із ідеологів Конференції була Гру Харлем Брунтланд, прем'єр-міністр Норвегії. Як відомо, Гру Брунтланд була засновницею і очолювала Міжнародну комісію з навколишнього середовища і розвитку ООН, яка ввійшла в історію як «комісія Брунтланд», що займалася розробкою концепції сталого (стійкого) розвитку. 20 березня 1987 р. Комісія опублікувала доповідь «Наше спільне майбутнє» [342].

У висновках Конференції в Торонто зазначалося, що зміни в атмосфері внаслідок забруднення людиною «є серйозною загрозою міжнародній безпеці та вже мають шкідливі наслідки для багатьох частин земної кулі». Вперше група відомих вчених закликала уряди світу встановити суворі конкретні цілі

щодо скорочення викидів парникових газів. Була висловлена вимога щодо необхідності негайних дії для переговорів щодо «міжнародної рамкової конвенції», яка мала б стати моделлю для національного законодавства. Однак, деякі учасники конференції не бажали виходити за межі суто наукових висновків, та переносити їх у політичну площину. Не дивлячись на це, було прийняте рішення до 2005 р. знизити обсяги шкідливих викидів у світі приблизно на 20 % порівняно з 1988 р. Закріплення такої мети було оцінено як позитивний крок, який принаймні відобразив наявність реакції урядів на проблему [334].

Розвиток співпраці щодо попередження і боротьби зі зміною клімату наприкінці 1980-х років продовжився. У 1988 р. ВМО та ЮНЕП спільно створили Міжурядову групу експертів зі зміни клімату (ІРСС). До ІРСС увійшли офіційні представники урядів, які одночасно були науковими експертами, які мали тісні зв'язки з національними лабораторіями, метеорологічними службами та науковими установами, зокрема таких агенціями, як NASA (США). Унікальність Групи полягла у тому, що вона не була ані суто науковим, ні суто політичним органом, а мала гібридний статус, що відповідало інтересам різних груп, які були зацікавлені у спільній роботі щодо змін клімату. ІРСС не перебувала під прямим контролем ООН, хоча остання надавала Групі допомогу в управлінні. Як формально дочірня організація ЮНЕП і ВМО, на практиці Група діяла як незалежний міжурядовий орган, який користувався високим авторитетом. Показово, що рішення, які ухвалювалися у Групою, повинні були бути підтримані як провідними вченими-кліматологами, так і урядами держав-учасниць консенсуально [334]. ІРСС, серед численних організацій і конференцій, які з'явилися наприкінці 1990-х років, була однією із найбільш ефективних. Опрацьовані в рамках Групи методи прийняття рішень стали взірцем для організацій, які використовували наукові дослідження для вирішення екологічних проблем.

Слід зауважити, що наприкінці 1980-х років спроби сформувати єдине бачення у світі щодо небезпеки парникових газів для атмосфери наражалися на

досить серйозне протистояння з боку окремих, насамперед розвинених держав. Так, проведення у 1989 р. конференції на міністерському рівні у м. Нордвейк (Нідерланди) щодо скорочення викидів парникових газів, не дало бажаного результату: проект заморожування викидів до 2000 р. з наступним скороченням не був підтриманий, передусім через лобістів викопного палива та неоліберальну ідеології, яка відкидала будь-яке регулювання промисловості, апологетами якої виступали США, Велика Британія, Японія. Під час цієї Конференції промислово розвинені країни закликалися стабілізувати викиди парникових газів «якомога швидше» [328,с. 160]. Не дивлячись на це, подальші висновки науковців щодо наслідків парникового ефекту та їх впливу на клімат Землі були потужною рушійною силою спочатку для проведення Другої Всесвітньої кліматичної конференції, яка відбулася в листопаді 1990 р., а згодом і для заклику з боку Генеральної Асамблеї ООН до переговорів стосовно прийняття міжнародної угоди, яка могла б стримати глобальне потепління.

3–14 червня 1992 р. на зустрічі світових лідерів у Ріо-де-Жанейро – Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку, яка отримала назву «Перший саміт Землі», був прийнятий перший юридично обов'язковий документ, безпосередньо спрямований на боротьбу зі зміною клімату – Рамкова конвенція про зміну клімату [87] (далі — РКЗК, Рамкова конвенція). РКЗК ООН була прийнята 09 травня 1992 р. і відкрита для підписання саме на Конференції 04.06.1992 р. Рамкову Конвенцію підписали 165 країн, що свідчить про її високий авторитет. РКЗК набула чинності 21.03.1994 р. (Україна підписала Конвенцію 11.05.1992 р. і ратифікувала 29.10.1996 р. [72]¹).

Конференція в Ріо проходила з нагоди XX-ї річниці Стокгольмської Конференції з проблем навколишнього середовища 1972 р. і зібрала політичних лідерів, дипломатів, науковців, представників ЗМІ та неурядових організацій з 179 країн. Розгляд питань щодо впливу соціально-економічної діяльності на довкілля був у фокусі глобального заходу. Одночасно у Ріо-де-Жанейро

¹ У 1997 р. Україна стала однією із сторін-учасниць Конвенції. Україна входить до Додатку 1 РКЗК.

відбувся «Глобальний форум» громадянського суспільства, на якому зібралася безпрецедентна кількість представників неурядових організацій у сфері охорони довкілля. Основною метою «Першого саміту Землі» в Ріо-де-Жанейро було вироблення широкого порядку денного та нового плану міжнародних дій з питань навколишнього середовища та розвитку, які допоможуть визначити напрямки міжнародного співробітництва та політики розвитку у ХХІ столітті. Основними документами, прийнятими під час Конференції, стали: Рамкова конвенція зі зміни клімату [87], Декларація з навколишнього середовища та розвитку[9], яка встановлює зобов'язання держав на основі основних принципів досягнень нашої цивілізацією сталого розвитку та безпечного майбутнього. Декларація містить 27 пунктів (принципів)¹; «Порядок денний на ХХІ століття» [109] — програма дій, спрямованих на реалізацію урядами концепції глобального сталого розвитку. У цьому документі було вперше чітко окреслено загальні та специфічні проблеми виживання, екологічної безпеки та сталого розвитку цивілізації в єдиному глобальному екологічному просторі планети. Головний акцент було зроблено на охорону навколишнього середовища, велику увагу приділено міжнародному співробітництву, боротьбі з бідністю, здоров'ю людини та демографічним питанням; Заява про принципи глобального консенсусу з управління, збереження та сталого розвитку всіх видів лісів. Також було відкрито для підписання Конвенцію про біологічне різноманіття [21]. Крім цієї Конвенції, прийняті під час роботи документи є актами «м'якого» права, тобто мають рекомендаційний характер і фактично створюють основу для формування звичаєвих норм у випадку їхнього дотримання та визнання державами.

Щодо Рамкової Конвенції про зміну клімату, то її головна мета полягає в «стабілізації концентрації парникових газів в атмосфері на такому рівні, який не допускає би небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему. ...Такий рівень повинен бути досягнутий за період, достатній для природної

¹ Декларації прийнято відносити до категорії джерел «м'якого» права, які потребують особливих способів імплементації. Аналіз сформульованих у них принципів показує, що вони різноманітні за своїм характером. Деякі з них не є нормами права не тільки тому, що не увійшли до міжнародно-правової практики держав, але й через те, що за своїм змістом та вкладеним у них сенсом не є правовими нормами.

адаптації екосистем до зміни клімату, для захисту від спаду виробництва продовольчої продукції та для забезпечення стійкого економічного розвитку» (ст. 2 РКЗК). При цьому визначення рівня небезпеки, що створює таку загрозу, є ключовим завданням.

У загальному Конвенцією визнається наявність проблеми антропогенних змін клімату, що розглядається як серйозний виклик людству та вимагає вироблення глобальної стратегії дій. Вона зорієнтувала світову спільноту – у якості головного вектора вирішення цієї проблеми – на стабілізацію концентрації парникових газів в атмосфері на такому рівні, який не допустив би небезпечного антропогенного втручання у кліматичну систему; закликала всі країни проводити національну політику та співпрацювати у справі скорочення викидів парникових газів, зокрема складати національні кадастри викидів, налагоджувати звітність у цій сфері, обмінюватися інформацією та технологіями, вживати заходів щодо адаптації до змін клімату та ін.; закріпила принцип «загальної, але диференційованої відповідальності» держав у боротьбі із змінами клімату. Було, зокрема, визнано, що на індустріально розвинених країнах у силу їх великих технологічних та фінансових можливостей, а також враховуючи їх головний внесок у глобальні викиди парникових газів з часів промислової революції, лежить і велика відповідальність за скорочення викидів цих газів. Ця група з 41 розвинутої країни, до яких входило 14 країн з перехідною економікою, а також Європейське співтовариство, увійшла до додатку I до Конвенції. У додатку II до Конвенції було визначено 24 розвинені держави, які були у той час членами ОЕСР, яким встановлювалися додаткові зобов'язання щодо надання фінансової та технологічної допомоги країнам, що розвиваються в кліматичній галузі.

РКЗК – це міжнародний договір, який відкриває шлях для подальших дій та переговорів у сфері зміни клімату. Цей документ вимагає від держав-учасниць здійснення на найвищому рівні конкретних дій спрямованих на протидію подальшій зміні клімату. Прийняття Рамкової конвенції означало міжнародне визнання проблеми зміни клімату та зобов'язувало держави діяти

в інтересах безпеки людини навіть в умовах, коли ступінь наукової невизначеності залишався дуже високим. Оскільки Конвенція має характер рамкової, то це означає, що вона передусім закладає основи співробітництва із встановленої проблематики, визначає основні напрямки та кінцеві цілі, досягнення та реалізація яких покладаються на держав, які самостійно обирають засоби для виконання зобов'язань за договором. Рамковий характер документу визначив нормативні засади для впровадження міжнародного режиму співробітництва у боротьбі зі зміною клімату. І хоча досягнення такого режиму є непростю задачею (через економічні, соціальні, політичні чинники), тим не менше зобов'язання, які встановила РКЗК, не тільки не змінюються, але і з роками наповнюються новим змістом. Складовими такого режиму є: відповідальність розвинених держав та їх роль як лідерів у з протидії зміні клімату; згода промислово розвинених країн ділитися технологіями з менш розвиненими країнами; фінансова підтримка країн, що розвиваються, за допомогою діяльності Глобального екологічного фонду; неодмінна звітність розвинених країн та країн, що розвиваються, про виконання зобов'язань; забезпечення пріоритету економічного розвитку особливо для бідних країн за необхідності досягнення мети Конвенції, що обумовлює пошук балансу між обмеженням викидів (у багатьох випадках з міжнародною допомогою) та економічним розвитком країн, що розвиваються; визнання вразливості всіх країн до наслідків зміни клімату, необхідність докладання особливих зусиль щодо полегшення таких наслідків у країнах, що розвиваються (зокрема, спочатку планувалося більше уваги приділяти пом'якшенню наслідків зміни клімату, а згодом повинен активізуватися процес адаптації до таких наслідків); створення інституційної структури щодо здійснення Конвенції, першочергово Конференції Сторін.

Режим і його реалізація, а також планування конкретних заходів, які повинні забезпечуватися Конференцією сторін, спираються на науково обґрунтовані доповіді Міжурядової групи експертів зі зміни клімату та Всесвітньої метеорологічної організації.

Стаття 4 РКЗК визначає конкретні зобов'язання сторін та заходи, які враховують спільну, але диференційовану відповідальність та конкретні національні і регіональні пріоритети, цілі і умови розвитку конкретного суб'єкта міжнародного права.

У 1995 році в Берліні була проведена 1-а конференція сторін ООН РКЗК¹, на якій розвинені країни визнали, що вони несуть основну відповідальність за зміни клімату. Був розроблений «Берлінський мандат» [314], в якому було встановлене для розвинених країн завдання – взяти на себе кількісні зобов'язання щодо зменшення викидів та надання допомоги найбільш вразливим країнам, які страждають від зміни клімату [337, с. 5–6]. Загальні зобов'язання по РКЗК із встановленням кількісних показників для розвинених держав та використанням ринкових механізмів отримали розвиток у Кіотському протоколі від 11.12.1997 р. [19]. Протокол вступив у силу 16.02.2005 р., а Докладні правила реалізації Протоколу були прийняті на VII Конференції сторін 29 жовтня – 9 листопада 2001 р. у Марокко (Марракеські домовленості).

Особливістю Кіотського протоколу є те, що він на відміну від РКЗК має більш конкретний характер, зокрема визначає конкретні заходи та терміни, у які сторони зобов'язуються досягнути поставлені цілі. Протокол значний тягар відповідальності за виконання його положень покладає на розвинуті країни на основі принципу справедливості, оскільки саме ці країни мають найвищі, як правило, рівні викидів парникових газів в атмосферу. Однією із переваг Кіотського протоколу стало те, що вперше з метою врегулювання екологічних проблем глобального масштабу використовувалися ринкові механізми та приватний сектор економіки.

У Кіотському протоколі визначено, що промислово розвинені країни та країни з перехідною економікою у період із 2008 р. по 2012 р. беруть на себе зобов'язання щодо обмеження або скорочення викидів своїх парникових газів.

¹ Після Конференції у Берліні відбулося ще 25 конференцій на найвищому рівні у рамках реалізації РКЗК. Остання відбулася у 2021 р. 30.10.2021 по 13.11.2021 р. у м. Глазго (Велика Британія).

Відповідно до положень Протоколу, країни мали виконувати свої цільові показники викидів насамперед шляхом вжиття національних заходів. Протокол пропонував їм також додаткові засоби для досягнення цілей шляхом використання трьох ринкових механізмів (механізмів гнучкості), що сприяють дотриманню зобов'язань економічно ефективними способами:

1) міжнародна торгівля викидами (мова йде про т.з торговлю квотами, при якій держави чи окремі суб'єкти господарювання на їх території можуть купляти чи продавати квоти на викиди парникових газів на міжнародному, регіональному та національному рівнях);

2) механізм чистого розвитку (це передусім проекти зі скорочення викидів парникових газів на території певної держави-сторони РКЗК, що не входить до Додатку I (як правило, це країни, що розвиваються), за рахунок інвестицій держав із цього Додатку I; 3) проекти спільного впровадження (проекти зі скорочення викидів парникових газів на території однієї держави-сторони із Додатку РКЗК повністю чи частково за рахунок інвестицій будь-якої іншої держави із Додатку I) [19].

Конференція сторін, що діє як нарада сторін Кіотського протоколу, прийняла поправку відповідно до статей 20 та 21 Кіотського протоколу, підтвердивши, що другий період дії зобов'язань розпочнеться 01.01.2013 р. та повинен закінчитися 31.12.2020 р., тим самим забезпечуючи безперервність дії зобов'язань щодо Протоколу та застосовних ринкових механізмів для врахування скорочень викидів. Реалізація положень Кіотського протоколу продовжувалася через прийняття низки документів, метою яких був розвиток і уточнення його положень, також прискорення ратифікації самого Протоколу.

Раніше згадані Марракеські домовленості 2001 р. [315] охоплювали пакет з 15 документів, що регламентують технічні деталі виконання Кіотського протоколу за напрямками: освіта та витрачання фондів; виконання міжнародних проектів щодо зниження викидів; передача та продаж квот, ведення реєстру; облік, моніторинг та звітність щодо викидів парникових газів; облік поглинання вуглекислого газу лісами та залік результатів виконання лісогосподарських

проектів; режим контролю над дотриманням зобов'язань. На виконання Кіотського протоколу за Марракеськими домовленостями утворювався Спеціальний фонд для боротьби зі змінами клімату та Фонд для найменш розвинених країн. З метою фінансування проектів та програм з адаптації до змін клімату в країнах, що розвиваються був також створений Адаптаційний Фонд Кіотського Протоколу, який формується як із внесків розвинених країн, так і 2% відрахувань від проектів Механізму чистого розвитку. Угоди передбачають активізацію діяльності Глобального екологічного фонду (і за можливості, та інших міжнародних організацій) за допомогою країн з перехідною економікою.

На увагу заслуговує також прийнятий у Марроко Спеціальний документ щодо поглинання вуглекислого газу лісами так званими стокам. У правилах торгівлі та передачі квот було прийнято рішення запровадити спеціальні одиниці обліку стоків, щоб відокремити їх від одиниць зниження викидів. У результаті зустрічі у Марракеші запроваджено організаційні та тимчасові рамки подання заяв про порушення, прийняття рішень та розгляд апеляцій¹.

Найробійська робоча програма (Nairobi Work Programme) [210] у сфері впливів зміни клімату, вразливості та адаптації, прийнята у 2005 р., яка спрямована на допомогу усім країнам з метою покращення розуміння ними впливу змін клімату і прийняття рішень з практичних дій і заходів адаптації на основі отриманої інформації, стосується 9 напрямів: (а) методи та інструменти; (b) дані та спостереження; (c) моделювання клімату, сценарії та деталізація; (d) пов'язані з кліматом ризики та надзвичайні ситуації; (e) соціально-економічна інформація; (f) адаптаційне планування та практики; (g) дослідження; (h) технології адаптації; (i) диверсифікація економіки. Фактично мова йде про інтерактивну співпрацю за вказаними напрямками, що передусім стосується обміну інформацією. При цьому найбільшою проблемою залишалася диференціація зобов'язань у сфері боротьби зі зміною клімату. З

¹ Право ініціювати «справу» мають країни та офіційні органи Конвенції, тоді як провідні неурядові та міжурядові організації можуть подавати на розгляд Комітету технічну та іншу інформацію про наявні порушення.

одного боку, розвинені держави наполягали на тому, що режим після 2012 р. повинен стосуватися викидів усіх великих економік, як розвинених, так і країн, що розвиваються. З іншого боку, країни, що розвиваються, продовжували наполягати і доказувати, що вони історично не відповідальні за проблему зміни клімату, у них менше можливостей реагувати на цю проблему, а отже вони і не мають брати на себе зобов'язання зі зменшення викидів.

Певне зрушення у відносинах розвинених країн та країн, що розвиваються, відбулося в 2007 р. під час XIII Конференції сторін РКЗК зі зміни клімату на Балі, що проходила у грудні, в результаті якої була прийнята «Балійська дорожня карта» [117]. Цей документ не є юридично обов'язковим і містить рішення, спрямовані на формування єдиного бачення забезпечення безпечного клімату в майбутньому і укладення до 2009 р відповідної угоди.

Переговори в рамках Балійської дорожньої карти [116] велися за двома напрямками: перший стосовно поправок до Кіотського протоколу, насамперед тих, що визначали скорочення обсягів викидів для розвинених держав (переговори велися щодо другого періоду зобов'язань з 2008 по 2012 роки), другий – розробка узгодженого підсумкового документа відповідно до РКЗК, т.з. Балійський план дій (документ мав визначати напрямки нового процесу переговорів, що базується на таких показниках як пом'якшення, адаптація, технології і фінансування, а також загальну глобальну мету – скорочення викидів). Обидва напрями було підтримано певними механізмами управління¹. Перший напрямок забезпечувала Спеціальна робоча група з подальших зобов'язань сторін Додатку I Кіотського протоколу (the Ad Hoc Working Group on Further Commitments for Annex I Parties under the Kyoto Protocol), яка почала діяти з 2005 р. Другий – вже згаданий Балійський план дій. Серед далекосяжних цілей за Балійським планом дій – досягнення вуглецевої нейтральності та глобальне скорочення викидів до 2050 р.² У відповідності з

¹ Ці напрямки мають низку відмінностей. Більший напрямок — Балійський план дій — розглядає можливість значного розширення всіх сфер впливу кліматичної політики у державах, охоплюючи відповідні національні умови дії та національні програми дій з адаптації у країнах, що розвиваються.

² На XVIII Конференції Сторін у Досі (грудень 2012 р.) Сторони прийняли рішення про успішне завершення п'яти років роботи в рамках Балійського плану дій, наголосивши на значних досягненнях, що дозволяють

планом утворювалася ще одна Спеціальна робоча група із далекоосяжних спільних дій в межах РКЗК (the Ad Hoc Working Group on Long-Term Cooperative Action under the Convention). Балійський план дій став своєрідним підготовчим етапом до проведення Копенгагенської конференції зі зміни клімату у 2009 р. [108].

Слід зазначити, що після ухвалення Кіотського протоколу проблема зміни клімату була також у центрі уваги XII міжнародної наукової конференції Міжурядової асамблеї з проблем зміни клімату, що відбулася з 9 по 11 квітня 2001 р. у Кембриджі (Велика Британія). 29 вересня – 3 жовтня 2003 р. у Москві була скликана Всесвітня конференція зі зміни клімату.

XV сесія Конференції сторін РКЗК та V Нарада Сторін Кіотського протоколу, що відбулася у Копенгагені з 7 по 19 грудня 2009 р., планувалася як така, що зможе вирішити питання із забезпечення формування кліматичного режиму після 2012 р., зокрема через прийняття глобальної угоди щодо клімату. Однак результатом Конференції став лише політичний документ, а саме – Копенгагенські угоди (Copenhagen Accord) [167]. Їхні положення не створили чітких юридичних зобов'язань, а їх положення носили характер «м'якого» права. Однак, не дивлячись на це, зустріч у Копенгагені заклала основи для подальшого діалогу суб'єктів міжнародного права стосовно розробки договору, який став би ефективним інструментом боротьби зі зміною клімату на глобальному рівні [118, с.235]. Копенгагенські угоди стали важливим кроком у напрямку подальшого розвитку міжнародно-правового співробітництва у кліматичній сфері. Саме в угодах йшлося про те, що підвищення температури не повинно перевищувати 2°C , що у свою чергу повинно спонукати до подальшої співпраці усіх учасників міжнародних відносин у боротьбі зі зміною клімату. Документ вкотре підтвердив необхідність дотримання принципу

активізувати дії щодо рішення продовжити термін повноважень Спеціальної робочої групи з довгострокових заходів співробітництва згідно з Конвенцією на один рік для продовження нею своєї роботи та досягнення узгоджених результатів відповідно до Балійського плану дій.

загальної, але диференційованої відповідальності держав у їх співпраці у боротьбі зі зміною клімату¹.

Для розвинених країн, що включені до Додатку I Кіотського протоколу, було передбачене подальше зменшення руйнівних викидів у перспективі до 2020 р., а відповідні зобов'язання повинні були бути внесені в угоду до 31.01.2010 р. (це стосувалося зокрема тих країн, економіки, яких демонструють зростання). Ці процеси мали відбуватися в умовах транспарентності та періодичної звітності. Індустріально розвинуті країни також продовжуватимуть надавати допомогу у відповідній сфері країнам, що розвиваються [167]. Реєстрація списку національних дій, що спрямовані на зменшення викидів парникових газів, і які претендують на одержання міжнародної підтримки, повинна була відображатися у Реєстрі, який одночасно фіксує підтримку з боку індустріально розвинених країн у сфері технологій, фінансування та зміцнення потенціалу розвитку. Угода також передбачає заснування «Копенгагенського зеленого кліматичного фонду» для підтримки безпосередніх дій щодо боротьби зі зміною клімату. Колективне зобов'язання щодо фінансування з боку розвинених країн на наступні 3 роки планувалося на рівні 30 млрд. доларів США. Для довгострокового фінансування розвинені країни погодилися підтримати мету про спільне надання на потреби країн, що розвиваються до 2020 р. 100 млрд. доларів США на рік.

Копенгагенські угоди почали застосовуватися негайно. Проте їхні численні положення потребували у подальшому розвитку та доповнення через ухвалення додаткових домовленостей, зокрема у сфері запровадження всеосяжної програми з адаптації, що включає міжнародну підтримку, створення різних органів, що передбачаються в угоді (крім згаданого вже Копенгагенського зеленого кліматичного фонду – Групи високого рівня з доходів, Механізму з технологій).

¹ Дотримання принципу загальної, але диференційованої відповідальності у сфері протидії зміні клімату учасників міжнародних відносин передбачає поділ розподіл дій розвинених країн та країн, що розвиваються, щодо пом'якшення наслідків змін клімату.

Наступним важливим заходом, присвяченим зміні клімату, основу для якого підготували документи прийняті на Балі та у Копенгагені, стала XVI Конференція сторін РКЗК – Канкунська конференція зі зміни клімату, яка відбулася з 29.11.2010 р. по 11.12.2010 р. У результаті конференції були прийняті Канкунські угоди [17], метою яких стало визначення тих конкретних заходів, які повинні попередити подальші зміни клімату. Текст цього документу за своїм обсягом та ступенем деталізації у багато разів перевершує короткий текст Копенгагенських угод, розвиває всі основні ідеї, що містяться в Копенгагенських угодах, але не містить нових пропозицій. Пріоритетними напрямками співпраці були визначені: адаптація (засновувався Комітет з адаптації для заохочення здійснення більш активних дій з адаптації шляхом узгодження дій учасників відносин із попередження зміни клімату, встановлювалися Канкунські рамки для адаптації); технологія (створювався Механізм з технологій, який покликаний надавати підтримку інноваціям та розробці нових технологій та приділяти пріоритетну увагу поширенню, впровадженню та передачі технологій); фінанси (створювався Зелений кліматичний фонд як оперативний орган фінансового механізму Конвенції та засновувався Постійний комітет для надання допомоги у підвищенні узгодженості та координації зусиль у галузі фінансування діяльності щодо боротьби зі зміною клімату); політичні підходи та позитивні стимулюючі заходи з питань скорочення викидів внаслідок знеліснення та деградації лісів у країнах, що розвиваються, а також визначення ролі лісоохоронної діяльності, сталого лісокористування та збільшення запасів вуглецю в лісах у країнах, що розвиваються, були надані керівні вказівки та гарантії та розроблена програма роботи.

Рішення, прийняті у Канкуні (12 рішень – було ухвалено Конференцією сторін, а 13 – Народою сторін Кіотського протоколу), стали підґрунтям для формування всеосяжної оперативної архітектури для реалізації різних заходів у тих напрямках, про які йшлося вище [17].

Робота над створенням глобального договору зі зміни клімату продовжилася під час XVII Конференції сторін РКЗК та VII зустрічі країн-учасниць Кіотського протоколу, яка завершилася 10.12.2011 р. в Дурбані (ПАР), результатом чого стало підписання представниками 120 країн базової угоди, яка отримала назву «Дурбанська платформа» («Durban Outcomes») [34]. Платформа є компромісним документом, в основу якого було покладено розроблену ЄС «дорожню карту». На конференції було прийнято політичне рішення щодо опрацювання до кінця 2015 р. нової юридично обов'язкової для всіх угоди (яка набуде чинності за планом не пізніше 2020 р.), та щодо дотримання сторонами зобов'язань другого етапу Кіотського протоколу (Кіото-2). Справа у тому, що документ, ухвалений у Дурбані встановлює, що після завершення першого етапу реалізації Кіотського протоколу (2008–2012 роки) мав розпочатися другий етап – з 2013 по 2017 рік. Під час другої фази дії Кіотського протоколу планувалося знизити обсяги викидів парникових газів на 25–40 %¹. Спеціальна робоча група, створена у результаті цієї конференції, мала забезпечувати більш активну співпрацю для посилення ефективності багатостороннього заснованого на правилах режиму згідно з Рамковою конвенцією.

У рамках Дурбанської платформи держави продовжили диференціацію дій розвинених країн і країн, що розвиваються, щодо їх зусиль щодо боротьби зі зміною клімату. При цьому акцент був зроблений на необхідності співпраці у справі якнайшвидшого досягнення піку глобальних і національних викидів парникових газів.

Уряди також схвалили створення Механізму передачі технологій з метою заохочення доступу країн, що розвиваються, до чистих технологій з низьким викидом вуглецю та створення Комітету з адаптації для координації діяльності з адаптації на глобальному рівні.

¹ У цей час Канада, Нова Зеландія, РФ, Японія оголосили, що не бажають брати участь у Кіотському протоколі. Нарешту учасників договору (країни ЄС та низки інших держав) припадає лише 16 % світового обсягу викидів двоокису вуглецю.

Представники держав погодили умови та керівні принципи для міжнародних консультацій та аналізу в кліматичній сфері, що не допускають втручання, порушення суверенітету та не є покаранням. Кожні 2 роки розвинені країни повинні надавати доповіді щодо виконання своїх зобов'язань за РКЗК щодо свої національних дій у кліматичній сфері. Для країни, що розвиваються були визначені умови для міжнародної оцінки та огляду. Результатом цієї Конференції став початок функціонування Зеленого кліматичного фонду¹.

XVIII сесія РКЗК та VIII краї-учасниць Кіотського протоколу, яка відбулася з 26.11.2012 по 09.12.2012 р.р. у м. Доха (Катар) завершилася ухваленням проекту другого періоду зобов'язань за Кіотським протоколом, який отримав назву – Дохінська поправка до Кіотського протоколу («The Doha Climate Gateway») [33]. Під час Конференції розвинені країни чітко підтвердили своє прагнення не уникати своїх історичних зобов'язань і принципу «загальної, але диференційованої відповідальності».

XIX сесія Сторін РКЗК, що відбулася у Варшаві (Польща) 11–22.11. 2013 р. [32], була переважно присвячена подальшій роботі із запровадження Дурбанської платформи. Важливим її результатом стало започаткування Варшавського міжнародного механізму із втрат і збитків, який був покликаний вирішити проблеми, пов'язані із втратами та шкодою внаслідок впливів зміни клімату, включаючи екстремальні та повільно протікаючі явища, у країнах, що розвиваються. Ці країни є особливо вразливими до несприятливих наслідків зміни клімату.

На XX Конференції сторін РКЗК та X зустрічі сторін Кіотського протоколу, яка пройшла з 1 по 12 грудня 2014 р., в перуанському місті Ліма [29], делегати погодили параметри нової кліматичної угоди, яка мала бути прийнята наступного року у Парижі. Не дивлячись на певні розчарування результатами цієї Конференції (так і не вдалося досягти кінцевої згоди щодо попередження підвищення температури на 2° C), вона підготувала ґрунт для

¹ Зелений кліматичний фонд має правосуб'єктність та правоздатність. Він наділений відповідними привілеями та імунітетами, що мають функціональний характер. Фонд функціонує на підставі Керівного документа. Фонд підзвітний Конференції Сторін та її функціонування під її керівництвом, Усі Сторони Конвенції, що є країнами, що розвиваються, мають право на отримання ресурсів з Фонду.

прийняття Паризької угоди зі зміни клімату¹, яка була ухвалена 195 країнами під час XXI конференції сторін РКЗК та XI зустрічі сторін Кіотського протоколу, яка пройшла у Ле-Бурже (Франція) з 30.11.2015 по 12.01.2015 р.р.².

Паризька угода 2015 р. [37] набула чинності 04.11.2016 р. після набрання необхідних 55 ратифікацій або згод з боку Сторін РКЗК, які несуть відповідальність за не менше, ніж 55 % загальних глобальних викидів парникових газів.

Мета Угоди, сформульована у ч. 1 ст. 2 і полягає у: «а) стриманні зростання глобальної середньої температури значно нижче 2° С понад доіндустріальні рівні і докладання зусиль з метою обмеження зростання температури до 1,5° С понад доіндустріальні рівні, визнаючи, що це суттєво знизить ризики та наслідки зміни клімату; б) підвищенні здатності адаптуватися до несприятливих наслідків зміни клімату, а також сприяння опірності до зміни клімату та низьковуглецевому розвитку таким чином, щоб не ставити під загрозу виробництво продовольства; с) забезпеченні узгодженості фінансових потоків із напрямом низьковуглецевого та опірного до зміни клімату розвитку» [37].

Ключовими залишаються заходи, що вживаються на національному рівні. Замість квотування викидів для країн, новий підхід передбачає добровільний вибір цілей зниження емісії та збільшення поглинання парникових газів. Кожна сторона визначає послідовні визначені на національному рівні внески (НВВ), яких вона має намір досягти, та повідомляє один раз на п'ять років про національновизнані внески (ст. 4), а також зобов'язується ставити амбітніші цілі в наступні роки. НВВ, а саме їх обсяги, не є юридично обов'язковими, однак сторони беруть на себе зобов'язання вживати заходів для досягнення цілей, задекларованих своїх внесках. Паризька угода закріплює поворот до нової низьковуглецевої моделі економічного розвитку (п. 19 ст. 4) на основі

¹ Необхідність у прийнятті нової угоди у сфері клімату була зумовлена закінченням терміну дії Кіотського протоколу у 2020 році. Крім того США, держава, що має найвищу емісію парникових газів, так і не ратифікувала Протокол, Канада та РФ з 2012 р. – не виконують свої зобов'язань за РКЗК, а Індія та Китай не були віднесені у 1997 р. до країн Додатку I, що мають визначені зобов'язання за Протоколом.

² До цього 4–5 червня 2015 р. в Марселі відбулася конференція, присвячена кліматичним проблемам Середземномор'я.

поступової відмови від традиційних технологій видобутку, переробки та використання викопних ресурсів (насамперед вуглеводнів) на користь зелених технологій. Посилення кліматичного порядку денного пов'язане з максимально амбітною метою для світової економіки – скоротити викиди вуглецю майже до нуля до 2050 р. або відразу після.

Як і раніше визнається провідна роль узапобігання зміні клімату розвинених країн. Ця роль здійснюється «шляхом встановлення цільових показників абсолютного скорочення викидів у масштабах усієї економіки». Надається підтримка країнам, що розвиваються (ст. 9).

Важливим елементом угоди виступають механізми міжнародної співпраці зі скорочення викидів, для реалізації яких планувалося ухвалити відповідні правила та процедури. Угодою запроваджується механізм для сприяння скороченню викидів парникових газів та підтримки сталого розвитку під керівництвом та управлінням Конференції Сторін, що діє як Нарада Сторін Паризької угоди, який замінив механізму чистого розвитку [25, с. 28] та проектів сумлінного здійснення [89, с. 177], що діяли в рамках Кіотського протоколу. Особливістю цього механізму – можливість участі у ньому всіх держав-учасників Паризької угоди незалежно від рівня їхнього економічного розвитку. Цей механізм застосовуватиметься сторонами на добровільній основі (ст. 6), при цьому передбачається необхідність схвалення відповідного проекту та неможливість подвійного обліку одиниць зниження викидів. На відміну від Кіотського протоколу механізм не закріплює передбачені «зверху» обмежень щодо викидів парникових газів, тобто квот. А, отже, Сторони встановлюють свої індивідуальні цілі і відповідно намір купувати одиниці зниження викидів. Новий механізм сталого розвитку в рамках Угоди переносить акцент з ринкового підходу Кіотського протоколу, де основною рушійною силою виступало зменшення ціни одиниці зниження викидів, на дії, які ґрунтуються на взаємовигідному багатосторонньому співробітництві.

Фінансовим механізмом Паризької угоди (ст. 9) є фінансовий механізмом РКЗК, який охоплює органи Конвенції та Постійний комітет з фінансів [99].

Аналіз положень ст. 9 Паризької угоди, дає зрозуміти, що розвинені держави несуть фінансові зобов'язання, а країни, що розвиваються – ні. А це означає, що проблема диференціації зобов'язань країн так до кінця залишилася не вирішеною.

Для досягнення цілей Угоди держави заохочуються використовувати власні ресурси для підтримки ініційованих на національному рівні стратегій та програм. Встановлюється зобов'язання підвищення асигнувань на кліматичні цілі¹.

Сторони Угоди також поставили перед собою мету, яка полягає у зміцненні їх адаптаційних можливостей, підвищенні резистентності та зниженні вразливості до змін клімату (ст. 7). В Угоді також передбачене періодичне «глобальне підбиття підсумків» (ст. 14) з метою оцінки колективного прогресу щодо виконання завдань та досягнення довгострокових цілей (здійснюється на рівні Конференція Сторін РКЗК)².

Не дивлячись на значний прогрес у міжнародному співробітництві із протидії зміні клімату, якого було досягнуто з прийняттям Паризької угоди, цей документ має низку недоліків. Зокрема, слабкими через відсутність санкцій є механізми дотримання Угоди [112]. Такі заходи як «поіменування та осоромлення» за несумлінну поведінку щодо виконання зобов'язань за Угодою навряд чи можна назвати дієвими. Тобто, як видно, у документі держави, яким доводилося досягати консенсусу щодо найбільш важливих питань в умовах часто-густо жорсткого протистояння, закріпили досить велику кількість «м'яких» норм, дотримання яких, як свідчить текст Угоди, ґрунтується переважно на принципі *bonafide*. Таким чином, Угода має рамковий характер та встановлює лише основу міжнародного режиму щодо змін клімату. Паризька угода 2015 р. є продуктом глибоко суперечливого політичного контексту, насиченого фундаментальними та, здавалося б, нерозв'язними розбіжностями між сторонами. Вона містить поєднання жорстких, м'яких і необов'язкових

¹ Розвинені країни-сторони повинні що два роки звітувати по цих питаннях. Інші країни, які надають допомогу, можуть звітувати на добровільній основі.

² Перше глобальне підбиття підсумків відбудеться протягом 2021–2023 р.р.

зобов'язань¹, межі між якими розмиті, але кожне з яких відіграє особливу та цінну роль.

Паризька угода 2015 р., яку президент Франції Ф. Олланд назвав «великим стрибком для людства» [343], переповнена положеннями, які або мають слабкий нормативний зміст, або, здається, його взагалі не містять. Ці положення не створюють прав і зобов'язань для держав, як можна було б очікувати від оперативних положень договору, скоріше вони надають контекст, пропонують «запевнення» та створюють наративи. Наявність значної кількості таких положень спонукала деяких дослідників характеризувати Паризьку угоду як угоду «доброї волі» (Р. Фолк [229]) або «заяву про добрі наміри» (А.-М. Слехтер [329]).

Однак положення, які не створюють чітких зобов'язань, виконують важливу функцію, оскільки вони забезпечують спільне розуміння, яке лежить в основі каскадних рівнів договірних зобов'язань в Угоді. «Каскадність» або «багатошаровість» Паризької угоди полягає в можливості її доповнення у майбутньому рішеннями Конференції Сторін.

Усі наступні конференції сторін РКЗК (XXII – Варшава, XXIII – Бонн, XXIV – Катовіце², XXV – Мадрид) були присвячені переважно розробці правил реалізації Паризької Угоди, зокрема підготовці пакету документів з усіх технічних аспектів Паризької угоди. Пошук консенсусу щодо принципових положень правил реалізації Паризької угоди часто був нелегким, проте однак це не стало перешкодою для продовження співробітництва у протидії зміні клімату³. Слід заувадити, що на цих конференціях було вкотре звернуто увагу та досягнуто значного прогресу щодо забезпечення обліку принципів дотримання прав людини у реалізації Паризької угоди.

¹ «Жорсткі» зобов'язання щодо пом'якшення наслідків та фінансування у поєднанні з системою суворого нагляду складають суть Паризької угоди. «М'які» зобов'язання, прописані в документі щодо пом'якшення наслідків, адаптації та засобів впровадження.

² У результаті XXIV Конференції не вдалося прийняти лише одне правило через відсутність політичного консенсусу. Йдеться про правило щодо механізмів гнучкості та співпраці між державами для реалізації їхніх заходів щодо скорочення викидів (що передбачено у статті 6 Паризької угоди).

³ Під час XXV кліматичного саміту були активізовані дії по лінії Рамкової конвенції ООН про зміну клімату щодо механізму «Втрати та збитки»; зміцнена Програма дій із заохочення ініціатив з боку суб'єктів недержавного сектору та громадянського суспільства, прийнято новий мандат на період до 2025 року; досягнуто згоди щодо визначення мети із підвищення амбітності кліматичних завдань у 2020 р.

XXVI Кліматичний саміт у Глазго (Шотландія), що відбувся 31 жовтня – 12 листопада 2021 р., і у якому взяло участь близько 120 лідерів та майже 25 тис. делегатів з різних країн, став третьою нарадою сторін Паризької угоди 2015 р., під час якої учасники обговорили свої досягнення за шість років після ухвалення Паризької кліматичної угоди.

Завданням Конференції було досягнення згоди держав щодо майбутнього довкілля, зокрема його захисту шляхом виконання зобов'язання утримувати глобальне потепління у межах 1,5 °C та надалі скорочувати викиди парникових газів у атмосферу (до 2030 р.).

Результатом роботи саміту стало ухвалення Кліматичного пакту, який підписали делегації майже 200 країн у додатковий день Конференції 13.11.2021 р. Не дивлячись на достатньо гостру критику цього документу (він як і багато інших угод у сфері боротьби зі зміною клімату містив надто велику кількість норм, що не створюють чітких юридичних зобов'язань), можна зазначити, що Кліматичний пакт вперше закріплює план скорочення використання вугілля [237]. Так, понад 40 країн погодилися поетапно відмовитися від використання у галузі енергетики вугілля¹, що видобувається без використання технологій уловлювання вуглецю [240], та неефективних субсидій на викопні види палива².

Держави також закріпили зобов'язання припинити вирубку лісів та деградацію земель до 2030 р.³. Ухвалена під час Конференції «Декларація Глазго щодо лісів та землекористування» [238] носить суто політичний характер і не є частиною формального переговорного процесу. Однак вона була підтримана представниками 141 країна із загальною площею лісів майже 3,7 млрд га (90,94 % лісів планети). Таке положення речей, у разі активних дій держав, може спочатку сформувати відповідну практику, яка стане основою для

¹ Вугілля є найбільш руйнівним для екології викопним паливом.

² Пропозиція, яка отримала втілення в Пакті спочатку стосувалася швидкого припинення використання вугілля. Проте Індія наполягала на поетапній відмові, що і було зафіксовано Сторонами.

³ Вважається, що найбільш вагомим здобутком Конференції і стали міжурядові угоди саме про захист лісів та про скорочення викидів метану.

opinion jurista формування звичаєвих норм, а у кращому випадку – до прийняття юридично обов'язкової угоди.

Ще один із позитивних результатів XXVI Кліматичної конференції – прийняття за ініціативою Президента США та Голови Європейської Комісії, Глобального зобов'язання по метану (Global Methane Pledge), яке є першою угодою в рамках парникових газів, крім CO₂. Сторони, які підписали угоду, зобов'язуються досягти колективної мети скорочення глобальних викидів метану (CH₄) до 2030 р. як мінімум на 30 % порівняно з рівнем 2020 р., приділяючи особливу увагу основним джерел викидів. Оцінка процесу реалізації документ покладається на щорічні наради учасників угоди на рівні міністрів. Підтримку у вигляді технічної допомоги та фінансування проектів мають намір надавати Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський інвестиційний банк та Зелений кліматичний фонд. 328 млн. дол. на фінансування стратегій щодо скорочення глобальних викидів CH₄ виділять понад 20 благодійних організацій. Міжнародне енергетичне агентство також забезпечуватиме виконання Глобального зобов'язання по метану [264].

Крім скорочення викидів (на 45 % до 2030 р. рівня 2010 р. і до нуля [239] – до 2050 р.¹), як і раніше, держави погодилися надавати допомогу країнам, що розвиваються у сфері протидії зміні клімату². На жаль, на саміті так і не було досягнуто згоди стосовно встановлення правил створення глобального ринку торгівлі квотами на викиди вуглецю [237]. Також залишилося недостатньо врегульованим питання фінансування кліматичних заходів.

Конференція у Глазго, як і попередні кліматичні заходи такого масштабу і значення, продовжила роботу по реалізації Паризької угоди 2015 р. Більшість

¹ Деякі фахівці вважають, що такі віддалені цілі є лише черговим раундом «зеленого камуфляжу». Відвертаючи увагу від реальних проблем, вони заважають ухваленню дієвих кліматичних рішень. По-перше, враховуючи, що до 2050 р. ще майже три десятиліття, прийняття довгострокових нетонувальних зобов'язань дозволяє урядам та бізнесу уникнути радикальних скорочень викидів у даний час [320].

² Розвинені країни закликалися «як мінімум подвоїти» кліматичне фінансування країн, що розвиваються, для їх адаптації до зміни клімату. Як вважає К. Яловий, «значення такого заклик майже дорівнює нулю, враховуючи, що зобов'язання угоди 2015 р. про виділення 100 мільярдів доларів на боротьбу з потеплінням бідним країнам досі не виконані. Пошук коштів відклали до 2025 року» [104].

рішень, які були ухвалені під час заходу, були результатом компромісу, що ґрунтувався на взаємних поступках. Тому документи, що були прийняті на Кліматичному саміті часто-густо містять зобов'язання м'якого характеру, що як буде показано у роботі, суттєво відрізняє акти універсального рівня у сфері протидії зміні клімату від актів прийнятих у рамках Європейського Союзу, який на сьогоднішній день є лідером у розвитку правового регулювання у відповідній сфері. Крім того значна кількість ініціатив з питань удосконалення правової регламентації змін клімату на міжнародному рівні походила і продовжує походити від ЄС, що демонструє активну політику щодо гармонізації та уніфікації законодавства своїх держав-членів у відповідній галузі.

На основі викладеного можна зробити низку висновків. Так, розвиток міжнародно-правового регулювання співробітництва держав зі зміни клімату, який бере початок з 1991 року (перші переговори безпосередньо присвячені цьому питанню), відбувається через прийняття важливих документів, передусім договорів, універсального характеру, що відображають складні процеси досягнення згоди між країнами, що розвиваються та розвиненими країнами, які мають різні потенціали (економічні та політичні) щодо вирішення цих питань. У зв'язку з цим переважна більшість угод зі зміни клімату має рамковий характер та містить значну частку норм м'якого права. Рамкова Конвенція про зміну клімату заклала основу для розвитку співпраці держав щодо спільних дій, спрямованих як на подолання так і попередження шкідливих наслідків глобальної зміни клімату. Прийнятий на основі РКЗК Кіотський протокол 1997 р. конкретизував зобов'язання держав та встановив низку конкретних механізмів, що мають юридично обов'язкове значення, для досягнення цілей Рамкової Конвенції. З цього часу держави-учасниці РКЗК поступово ставлять перед собою нові цілі та виробляють додаткові інструменти, які сприяють виконанню взятих на себе зобов'язань.

Наукові дослідження у сфері клімату у другій декаді ХХІ ст. підтверджують стрімкі його зміни, що стає поштовхом не лише до зростання

уваги світових лідерів та громадянського суспільства до окресленої проблематики, а й до постановки нових завдань та встановлення нових більш строгих зобов'язань щодо співпраці і впровадження національних заходів, спрямованих на боротьбу зі зміною клімату.

Прийняття Паризької угоди 2015 р. стало новим етапом у еволюції правового регулювання глобального співробітництва зі зміни клімату. Реалізації цілей цього договору присвячені усі наступні міжнародні кліматичні форуми, що проводяться щорічно.

За останні 30 років міжнародне співтовариство створило розвинену інфраструктуру, що забезпечує реалізацію положень договорів у сфері зміни клімату.

Конференції зі зміни клімату відіграють надзвичайно важливу роль у розвитку кліматичного порядку денного та встановлюють універсальні правила співпраці держав у різних напрямках, від формування принципів такої співпраці до розробки фінансових механізмів та механізмів моніторингу кліматичних програм.

1.2. Генеза та сучасна правова регламентація боротьби зі змінами клімату у Європейському Союзі

Держави-члени Європейського Союзу та ЄС як регіональна міжнародна організація беруть активну участь у процесах формування правил поведінки у сфері, що є предметом дослідження, та виступають лідером цих процесів. Як зазначає В. Л. Качурінер, норми міжнародного права у сфері охорони навколишнього середовища отримують конкретизацію «в регіональних та двосторонніх угодах, а детальне регулювання, за необхідності, здійснюється на національному рівні» [18, с. 24]. При цьому помітним впливом на міжнародне і національне право вирізняється право ЄС, яке є одночасно продуктом інтеграції та супроводжує її еволюцію. Як справедливо зауважує В. І. Лозо, питання

охорони довкілля сьогодні є одним із ключових у функціонуванні Союзу та його держав-членів [31, с. 27]. Екологічна політика ЄС в останні роки посилює своє значення і визначає розвиток інших політик Союзу, у межах якої питання боротьби зі зміною клімату має пріоритетне значення. Зокрема, у Новому стратегічному порядку денному ЄС на 2019–2024 роки [106] побудова «кліматично-нейтральної Європи» названа одним із чотирьох ключових пріоритетів. Усе це підтверджує тезу про те, що економічне зростання і політичне об'єднання у європейському регіоні, нині відбувається з урахуванням кліматичного фактору.

Європейський Союз, який набув міжнародну правосуб'єктність після набрання чинності Лісабонським договором 2007 (2009) р., а до цього реалізуючи свою правосуб'єктність через Європейське співтовариство, брав і продовжує брати участь у численних міжнародних угодах в екологічній сфері з різноманітних питань – від тих, що регулюють загальні питання охорони довкілля, до спеціальних, присвячених зокрема запобіганню забрудненню вод, охороні біорізноманіття, а також боротьбі зі змінами клімату.

Як зазначають автори навчального посібника «Екологічна політика і право ЄС» за загальною редакцією В. В. Ладиченка, «традиційно ЄС також пропонував стандарти в ході міжнародних переговорів з питань клімату в межах Рамкової конвенція ООН про зміну клімату» [28, с. 14]. Створена РКЗК основа для переговорного процесу з відповідних проблем, стала важливим майданчиком, на якому Європейський Союз продемонстрував свій потенціал впливу на розвиток світових стандартів у сфері протидії зміні клімату та боротьби з наслідками таких змін. Отже, можна стверджувати, що міжнародний кліматичний режим, який формується на основі міжнародних договорів та за рахунок функціонування відповідних інституцій, що разом з державами та іншими суб'єктами міжнародних відносин відповідають за їхню реалізацію, еволюціонує також за активної ролі Європейського Союзу та його держав-членів.

ЄС як суб'єкт міжнародного права сьогодні вважається лідером міжнародної екологічної політики [323, с.436]. З одного боку, Союз та його держави-члени займають передові позиції у всіх міжнародних переговорах та у більшості міжнародних програм, метою яких є формування норм права у сфері охорони довкілля і протидії змінам клімату, зокрема. З другого боку, в межах самого ЄС відбувається ефективна імплементація розроблених на універсальному рівні стандартів у сфері протидії зміні клімату. Більше того, інституції ЄС створюють власні стандарти та впроваджують новітні практики правового регулювання відносин між різними суб'єктами у природоохоронній сфері, які згодом стають прикладом і навіть взірцем та основою для удосконалення відповідної правової бази третіх країн (див. Розділ 3 дисертаційного дослідження). За словами С. Обертюра, «зобов'язання, взяті в рамках режиму зміни клімату вплинули на правила інших міжнародних інституцій» [274, с.57] та одночасно на формування відповідних правових інструментів у ЄС. Зокрема, коли мова йде про норми права Європейського Союзу у сфері боротьби зі зміною клімату, то головною їх особливістю є конкретизований характер, у порівнянні із більшістю норм універсального характеру у цій сфері, які переважно встановлюють лише рамки поведінки відповідних суб'єктів.

Хоча академічні дебати щодо «лідерства» виходять за рамки аналітичного фокусу цього підрозділу дисертаційного дослідження, роль ЄС як помітного гравця у формуванні кліматичного порядку денного на міжнародній арені є неоціненною. Іншими словами, ЄС виступає активним протагоністом змін у глобальному екологічному управлінні, що яскраво виробляється саме у відносинах, пов'язаних із боротьбою зі зміною клімату.

Як видно, активна позиція Європейського Союзу як суб'єкта міжнародного права у формуванні загальносвітової кліматичної політики ґрунтується на тих повноваженнях, якими він наділений за установчими документами організації. Так, принцип наділення повноваженнями, який закріплений у ст. 5 Договору про ЄС [178], означає, що Союз діє в межах

повноважень, наданих йому державами-членами згідно з Договорами заради досягнення визначених в них цілей. Повноваження, яких не надано Союзові згідно з Договорами, залишаються за державами-членами (ч. 2) [51, с. 213]. Таким чином, обсяг повноважень Європейського Союзу визначається самими державами-членами та закріплюється передусім на рівні установчих договорів організації, положення яких отримують конкретизацію, а інколи і розвиток у вторинному законодавстві ЄС, рішеннях Суду ЄС, виконачих актах інституцій Союзу [102, с. 219]. Також із положень цієї статті випливає, що компетенція ЄС має функціональний характер, і як у більшості міжнародних організацій спрямована на реалізацію функцій міждержавного утворення, змістове наповнення яких визначається його цілями. Поглиблення інтеграційних процесів у Європі, і як наслідок розширення компетенції ЄС за межі суто економічних питань, призвело до того, що проблема боротьби зі зміною клімату стає невід'ємним елементом політики Європейського Союзу, а саме екологічної. Це, у свою чергу, має наслідком активне формування значного масиву союзних норм у сфері захисту навколишнього середовища¹. У свою чергу на сучасному етапі реалізація як внутрішньої, так і зовнішньої політики з охорони навколишнього середовища, ґрунтується передусім на визначенні сфери довкілля (п. «е»)², а також енергетики (п. «і») ч. 2 ст. 4 ДФЄС в якості спільних для правового регулювання Союзу та його держав-членів. Таким чином, боротьба зі зміною клімату є спільною компетенцією ЄС та держав-членів у рамках т.з «внутрішньої компетенції» Європейського Союзу. Належність питання боротьби зі зміною клімату до спільної компетенції ЄС і держав-членів підтверджується у ст. 191 розділу XX «Довкілля» ДФЄС³ [339], у якій йдеться про те, що природоохоронна політика ЄС спрямована на досягнення таких

¹ Особливість правового регулювання охорони довкілля у ЄС полягає у його спрямованості на забезпеченні сталого розвитку держав-членів. Реалізація принципів сталого розвитку на рівні ЄС створює політичні і правові основи для того аби охорона навколишнього середовища знаходяться, соціальна згуртованість, економічне зростання перебували в одній площині та утворювали системувзаємопідтримуючих напрямків функціонування ЄС.

² Серед природоохоронних питань також має місце і таке, яке установчими договорами віднесене до виключної компетенції ЄС – це п. (d) ч. 1 ст. ДФЄС- «забезпечення збереження морських біологічних ресурсів, щоперебуває у рамках спільної політики рибальства».

³ Загалом, безпосередньо компетенції ЄС в сфері охорони довкілля стосуються ст.ст. 191–193 Договору про функціонування ЄС [339].

цілей «...сприяння на міжнародному рівні для вирішення регіональних та всесвітніх проблем довкілля та, зокрема, боротьба зі зміною клімату». Як відомо, здійснення такого виду повноважень передбачає можливість для держав-членів зберігати за собою певну дискрецію щодо їх реалізації [267, с. 15–16]. Це у свою чергу визначає, що держави-члени ЄС у природоохоронній сфері, зокрема і з кліматичних питань мають у своєму арсеналі норми, ухвалені на національному, європейському й міжнародному рівнях. При цьому при вирішенні питання про співвідношення права держав-членів з правом ЄС за загальним правилом застосовуються принципи верховенства права ЄС щодо національного права держав-членів, принцип прямої дії права ЄС у національних правових порядках держав-членів та інші.

Одночасно в рамках спільної компетенції, до якої належать і питання, що є предметом дисертаційного дослідження, з метою її розмежування між державами-членами та Союзом застосовуються принцип субсидіарності та пропорційності, які і визначають механізм співробітництва ЄС і держав-членів. Вихідною тезою для застосування принципу субсидіарності є те, що досягнення цілей Установчих договорів покладається передусім на держави-члени [103, с. 24]. Відповідно до ч. 3 ст. 5 Договору про ЄС «Союз діє лише якщо та у такому обсязі, в якому держави-члени не можуть належним чином досягти цілей запропонованого заходу на центральному, регіональному або місцевому рівнях, а натомість це краще здійснити на рівні Союзу з огляду на масштаби або результати запропонованих заходів». Тобто прийняття нормативного акту або проведення певного заходу на рівні ЄС можливе лише у тому разі, якщо Союз діятиме ефективніше у порівнянні з державами-членами [85]. Отже, врегулювання проблем охорони довкілля на наднаціональному рівні повинно спиратися на конкретні аргументи: інституції ЄС повинні довести, що, по-перше, цілі запропонованого заходу не можуть бути достатньо ефективно досягнутими на рівні держав-членів, по-друге, запропонований захід з огляду на його сферу поширення та наслідки краще буде реалізований саме на рівні ЄС. Застосування принципу субсидіарності на практиці відбувається разом із

названим вже принципом пропорційності (ч. 4 ст. 5 ДЄС), який визначає співрозмірність заходів Союзу і цілей, на досягнення яких ці заходи спрямовані. Іншими словами, Союз під час регулювання, зокрема, питань охорони навколишнього середовища або ж, наприклад, зміни клімату, не повинен виходити за межі того, що є необхідним для досягнення цілей Установчих договорів ЄС.

Вважається, що питання зміни клімату на сьогодні більш ефективно вирішуються саме на наднаціональному рівні. А це означає, що односторонні дії держав у цій сфері, можуть навіть заважати досягненню цілей ЄС. Таку думку, зокрема, висловлює М. Медведєва, яка характеризує розподіл компетенції між державами-членами і ЄС в окремих сферах, зазначає, що «односторонні заходи, ухвалені окремими державами-членами, можуть навіть створювати перешкоди для вільного руху товарів чи послуг» [11, с. 186].

Особливістю реалізації принципу збалансованого розподілу повноважень по вертикалі (а саме принципу субсидіарності) у природоохоронній сфері, є те, що цьому питанню окремо присвячені положення розділу XX ДФЄС, які стосуються «зовнішнього» прояву цієї компетенції, а саме – співпраці Союзу та кожної держави-члена з третіми державами та міжнародними організаціями. На практиці велика кількість міжнародних угод у сфері охорони довкілля укладається одночасно і Союзом і кожною державою-членом. У таких випадках ратифікація чи підписання таких угод супроводжується уваленням декларації щодо розподілу повноважень між державами-членами і Європейським Союзом в особі його інституцій щодо їх виконання, а також можливої відповідальності у випадку порушення зобов'язання. Так, у Декларації, яку додало Європейське Співтовариство, підписуючи Кіотський протокол 1997р., було зазначено, що «Європейське Економічне Співтовариство та його держави-члени заявляють, що зобов'язання щодо обмеження антропогенних викидів CO₂, викладене в статті 4(2) Конвенції, буде виконуватися в Співтоваристві в цілому шляхом вжиття заходів Співтовариством та його державами-членами, в межах відповідної компетенції кожного з них» [262].

У тих випадках, коли міжнародні угоди, породжують зобов'язання і у міжнародної організації, і у її держав-членів, які окремо підписують такі угоди, можуть виникати суттєві складності щодо розподілу відповідальності за шкоду, завдану третім державам/міжнародним організаціям у зв'язку з неналежним виконанням чи недотриманням відповідних зобов'язань. Стосовно ЄС може виникати питання про спільну відповідальність Союзу та його держав-членів. Як вказує М. Медведева, у такій ситуації постає питання: кому віддати пріоритет у вирішенні такого спору щодо недотримання державою-членом угоди – Суду Справедливості чи застосовувати процедуру або контрольний механізм, передбачений такою угодою¹. У такій ситуації, продовжує дослідниця, «існує загроза фрагментації та конкуруючих юрисдикцій, оскільки можливе одночасне застосування цих процедур, що може спричинити винесення суперечливих рішень чи констатацію «повторного» невиконання» [11, с. 186–187].

У продовження дослідження оцінки застосування принципу субсидіарності та пропорційності у розподілі повноважень між державами-членами та Союзом, варто також звернути увагу на положення статей 191–192 ДФЄС, які стосуються запровадження захисних заходів, які необхідні як для реалізації цілей природохоронної політики, так і для попередження шкоди довкіллю, а також дотримання принципів, на яких ґрунтується відповідна політика. У ч. 4 ст. 192 ДФЄС зазначається, що «без шкоди окремим заходам, ухваленим Союзом, держави-члени фінансують та провадять політику щодо довкілля», а у ч. 5 йдеться про те, що «без шкоди принципу «забруднювач має платити» та якщо захід, що ґрунтується на положеннях частини 1, призводить до витрат, що вважаються непропорційними для органів державної влади

¹ Так, у 2008, коли ООН дійшла висновку, що Греція не виконує взяті на себе зобов'язання за Кіотським протоколом, постало питання, чи негативні наслідки невиконання торкнуться лише Греції і її підприємств, чи ЄС у цілому. Зокрема, протягом встановленого часу у Греції не були створені належні інституційні механізми для моніторингу викидів парникових газів і підготовки необхідних щорічних звітів для ООН. У січні 2008 року ООН оголосила Афінам про своє рішення передати справу Греції до дисциплінарного комітету через те, що країна не використовує надійну систему вимірювання викидів вуглецю. Греція стала першою країною, щодо якої була ініційована така процедура. Одночасно питання про порушення Грецією зобов'язань за Протоколом стало предметом розгляду у Комісії ЄС, яка покликана була провести розслідування цієї ситуації. У результаті встановлення порушення, Комісія мала право передати розгляд грецької справи до Суду ЄС. Однак, у Комісії було прийнято рішення зачекати висновку дисциплінарного комітету, який зрештою попередив передачу справи до судового органу ЄС.

держави-члена, такий захід має визначати належні положення у формі: – тимчасових відступів та/або – фінансової підтримки з боку Фонду об'єднання, що заснований відповідно до статті 177». Крім того ст. 193 ДФЄС закріплює, що держави-члени мають право зберігати або запроваджувати суворіші захисні заходи, у порівнянні із союзними, які повинні бути сумісними з Установчими договорами.

Надаючи характеристику правового регулювання питання протидії зміні клімату, необхідно додати, що виходячи із положень, які закріплені у розділі Договору про функціонування ЄС щодо довкілля (розділ XX ДФЄС), умовно можна виділити два рівні норм – «горизонтальні» та «вертикальні». Перші стосуються загальних, основних питань охорони довкілля (комплексне запобігання та контроль забруднення [195; 204; 206], обов'язок надавати звіт про імплементацію відповідних директив, здійснення оцінки впливу на довкілля [203; 207], доступу до екологічної інформації [191]). Вертикальне або секторальне правове регулювання – це правові інструменти (зокрема акти вторинного законодавства, рішення Суду ЄС, виконавчі акти тощо), предметом яких виступають відносини у певних конкретних сферах (охорона повітря, відходи, клімат, біорізноманіття тощо).

Таким чином, кліматична сфера є одним із тих напрямів, які охоплюються також вертикальною правовою регламентацією. У свою чергу, в рамках боротьби зі зміною клімату можна виокремити більш вузькі за змістом області, урегульовані на рівні права ЄС – зменшення викидів парникових газів та торгівля квотами на викиди, захист озонового шару, захист лісів, альтернативна енергетика, тощо). Виокремлення таких субнапрямів є доволі умовним, оскільки вони часто-густо переплітаються, а також можуть одночасно стосуватися різних інших сфер, що регулюються правом ЄС та національним правом держав-членів, зокрема, енергетики, торгівлі, конкуренції, захисту прав осіб тощо. Тому правове регулювання зміни клімату у ЄС має ще і комплексний та міжгалузевий характер.

Особливістю правового регулювання на рівні ЄС питань клімату, як і питань екології, є наявність документів, які закріплюють наукові та детальні технічні стандарти. Також правова основа у кліматичній царині доповнюється значною кількістю документів, які розроблені Комісією ЄС, що мають на меті надання державам-членам практичних рекомендацій із удосконалення та розвитку відповідного національного законодавства, а також розвитку безпосередньо наднаціонального правового регулювання, яке забезпечується інституціями ЄС. Важливе значення серед таких актів належить Білим та Зеленим книгам, стратегіям, комунікаціям, деклараціям, резолюціям, висновкам програмам дій тощо.

Для імплементації права ЄС в цілому та для окремих сфер співробітництва у Союзі, характерною є також вимога щодо надання інформації з боку держав-членів щодо впровадження ними правових приписів ЄС та щодо ефективності різноманітних заходів, що застосовуються для досягнення цілей ЄС. Особливо яскраво це виявляється в кліматичній сфері.

Досліджуючи особливості правового регулювання питань боротьби зі зміною клімату у праві ЄС, не можна оминати увагою і роль Європейського Суду Справедливості у розвитку *acquis* ЄС у відповідній сфері. Як ілюстрацію наведемо одне із перших рішень із питань клімату, ухвалене Судом ЄС у порядку преюдиціального запиту (нині за ст. 267 ДФЄС), який був поданий до Суду магістратським судом Генуї у справі C-284/95 «Safety Hi-TechSrl. V S. &T. Srl» [252]. Запит, направлений до Суду ЄС, стосувався імплементації та чинності Регламенту Ради 3093/94 від 15.12.1994 щодо речовин, які руйнують озоновий шар, прийнятий на виконання міжнародних вимог із цього питання [175], а саме Віденської конвенції про охорону озонового шару від 22.03.1985 р. [6] та Монреальського протоколу про речовини, що руйнують озоновий шар від 01.09.1987 р. [36]. У процесі розгляду справи у національному суді позивач подав заявку на отримання платіжного доручення, заявивши про недійсність Регламенту № 3093/94 на тій підставі, що він накладав заборону на певні речовини, дозволяючи інші, які є настільки ж або більш шкідливими для

навколишнього середовища. У свою чергу запит до Суду ЄС стосувався тлумачення Регламенту на основі принципу пропорційності. Суд ЄС постановив, що конкретні причини можуть виправдовувати заборону певних речовин і дозвіл інших. Крім того, він заявив, що така заборона не є невикористаним кількісним обмеженням і не є непропорційною до переслідуваної мети. У своєму рішенні Суд ЄС посилається на Рішення Ради 88/540/223 щодо укладення Віденської конвенції та Монреальського протоколу та Рішення Ради 94/68/224 щодо укладення першої та другої поправки до Монреальського протоколу [252]. Це рішення Суду ЄС стало базовим у контексті тлумачення вказаних документів та розвитку правового забезпечення боротьби зі зміною клімату у ЄС, зокрема через те, що у ньому визнається існування комплексу взаємопов'язаних норм щодо зміни клімату, повага та виконання яких є важливими для обмеження наслідків глобального потепління.

Розвиваючи вже висловлену думку про те, що правова регламентація зміни клімату має комплексний характер, необхідно вказати, що кліматичні положення є нині невід'ємною частиною енергетичної політики ЄС (ст. 194 ДФЄС), хоча в установчих договорах кліматична проблематика розглядається здебільшого крізь призму природоохоронного регулювання. Сучасна ж енергетична політика ЄС має яскраво виражено екологічну спрямованість і ґрунтується на загальній концепції сталого розвитку, яка визначена низкою документів ЄС, зокрема: Зеленою книгою «Європейська стратегія для сталої, конкурентної і надійної енергетики» 2006 р. [243], Повідомленнями Комісії ЄС «Енергетична політика для Європи» 2007 р. [155], «Стратегічними оглядами енергетики ЄС» 2008 р. [158], «Стратегія енергетичної безпеки ЄС» 2015 р. [156], «Рамковою стратегією для гнучкого енергетичного союзу з далекоглядною політикою зі змін клімату» 2015 р. [214], «Паризьким протоколом: план для вирішення глобальних змін клімату після 2020 р.» [157], тощо.

Продовжуючи аналіз норм права ЄС у сфері боротьби зі зміною клімату, необхідно звернути увагу на те, що ця сфера стала предметом правового

регулювання у Європейському Союзі не так давно і, як вже зазначалося, стала наслідком розвитку екологічної політики інтеграційної організації, еволюція якої відбувалася в рамках загальних кліматичних трендів на універсальному рівні.

Не вдаючись до аналізу етапів становлення екологічної політики Європейського Союзу¹, зазначимо, що її розвиток відбувався з урахуванням досягнень у сфері правового регулювання різноманітних екологічних проблем одночасно на трьох рівнях: міжнародному, національному (рівні окремих держав-членів спочатку європейських співтовариств, а згодом Європейського Союзу), та наднаціональному. Формування як внутрішньої, так і зовнішньої політики ЄС у сфері екології, було зумовлено зростанням інтересу і стурбованості міжнародного співтовариства щодо проблем охорони довкілля, які набували глобального значення.

Побіжно необхідно вказати, що після II Світової війни і майже до кінця 1960-х рр. жодна з країн, які ввійшли згодом до Європейських співтовариств, та і загалом інші країни Європи не мали чітко визначеної екологічної політики, оскільки проблема охорони навколишнього середовища не вважалася достатньо актуальною.

Як відомо, установчі договори Європейських співтовариств, а саме Паризький договір 1951 р., який заснував Європейське Співтовариство вугілля і сталі, Римський договір 1957 р., на основі якого було створене Європейське економічне співтовариство, не передбачали співробітництва держав у сфері охорони довкілля. Екологічна політика, а тим більше питання зміни клімату, не фігурували в названих документах [263]. Очевидно, що у 1950-х рр. екологічна політика не вважалася важливим політичним питанням для співтовариств, які зосереджували співробітництво на економічних зусиллях, спрямованих на відновлення після руйнівних наслідків війни. Тобто головною метою організацій виступала економічна інтеграція, а не на захист навколишнього

¹ Періодизації розвитку екологічної політики ЄС присвячено чимало робіт вітчизняних, та зарубіжних вчених. Як правило, етапи еволюції природоохоронної політики ЄС, пов'язують із прийняттям Програм з навколишнього середовища [11]. На сьогодні у ЄС прийнято 8 таких програм, які є наслідком імплементації міжнародних угод у сфері довкілля тавласних документів у відповідній сфері.

середовища. Так, у вже згаданому Договорі про Європейське співтовариство вугілля і сталі 1951 р. серед основних завдань європейської інтеграції встановлювався економічний розвиток, зростання зайнятості та підвищення життєвого рівня в державах-членах на основі раціонального використання природних ресурсів.

1950–1980 роки стали періодом зародження компетенції співтовариств в екологічній сфері. Однак зусилля держав-членів у цьому напрямку не мали системного характеру. Активізація зацікавленості проблемами екології на рівні ЄЕС пов'язана із проведенням Стокгольмської Конференції ООН з проблем навколишнього середовища людини у 1972 р. У цей період і Співтовариство, і його держави-члени поступово звертають свою увагу на екологічні аспекти економічної інтеграції¹.

У 1973 р. Рада Європейських співтовариств ухвалює Першу програму дій із навколишнього середовища на 1973–1976 рр. [182]. Не дивлячись на те, що програми дій не є юридично обов'язковими документами, вони визначають загальні орієнтири розвитку певної сфери та є надзвичайно важливим інструментом розвитку не лише політики, а й законодавства Союзу та його держав-членів у сфері охорони довкілля². Важливо, що у програмі дій акцентувалася увага на комплексній оцінці впливу на сферу охорони довкілля інших політик у Співтоваристві з метою попередження шкідливої діяльності, яка може негативно вплинути на стан навколишнього середовища.

І хоча Перша програма не визначала кліматичну проблему серед ключових, тим не менше, вона заклала основи для природоохоронної діяльності Союзу та її стратегічного планування³. Цікавим є факт, що наступні 7 програм,

¹ До прийняття Першої програми дій із навколишнього середовища вже були ухвалені деякі правові заходи щодо поводження із хімічними речовинами 1967 р. та обмеження шумового забруднення та забруднення атмосферного повітря вихлопними газами 1970 р.

² Період дії кожної такої програми становить від чотирьох до десяти років. Їх зміст складає основу політики ЄС у сфері екології.

³ Основними завдань в сфері охорони навколишнього середовища за Першою програмою є такі: 1) зменшення і по можливості запобігання забрудненню; 2) підтримка екологічного балансу біосфери; 3) недопущення шкоди природі при експлуатації її ресурсів; 4) поліпшення умов праці за допомогою нормалізації довкілля; 5) посилення екологічних аспектів у містобудуванні і землекористуванні; 6) пошук шляхів розв'язання проблем навколишнього середовища спільно з державами в рамках і поза Співтовариством, особливо в міжнародних організаціях

які були прийняті за 40 років, переважно закріплюють або розвивають базові засади та орієнтири політики ЄС у сфері охорони довкілля.

Починаючи з цієї Першої програми, Комісія ЄС, яка займає найактивнішу позицію у питаннях, що розглядаються, починає у своїх документах закріплювати право на співпрацю з третіми сторонами в екологічній сфері. Комісія пов'язувала свою компетенцію щодо екологічної політики зі своєю компетенцією у торговельній політиці, стверджуючи, що впровадження міжнародних екологічних угод може вплинути на конкурентоспроможність ЄС. Як наслідок, у 1970-х р.р. ЄЕС стало учасником низки багатосторонніх екологічних угод, положення яких слід було впроваджувати у діяльність самого Співтовариства та його держав-членів.

Важливу роль у розвитку компетенції Співтовариств у сфері охорони природи у цей час відіграв Суд ЄС, який у низці своїх рішень доводив, що питання довкілля є невід'ємним від загальних питань економічної інтеграції. Розглядаючи питання щодо невиконання державами законодавства ЄС у сфері торгівлі і конкуренції (зокрема питання про якість рідкого мила та вміст сірки в деяких видах рідкого палива), Суд побіжно торкнувся питання права запроваджувати Співтовариством заходи, для усунення торгових бар'єрів в тому числі таких, які стосуються природоохоронних питань [253]. Визнання повноважень Співтовариств у сфері екології мало місце і у справі 68/71 «Комісія проти Бельгії», яка стосувалася розгляду питання про порушення державою виконання зобов'язань за Директивою 89/428/ЄЕС про процедури узгодження програм зменшення та остаточного усунення забруднення, спричиненого відходами виробництва діоксиду титану. На додаток до цього Суд ЄС визнав компетенцію ЄЕС у сфері зовнішніх зносин [254, с. 153].

Про необхідність розгляду директив ЄС з точки зору охорони навколишнього середовища, що є однією із важливих цілей Співтовариства Суд ЄЕС висловився у справі 240/83 «Procureur de la République v Association de défense des brûleurs d'huiles usagées (ADBHU)» [256, с. 531], яка стосувалася обмежень свободи торгівля товарами. У рішенні у справі 302/86 «Комісія проти

Королівства Данія» щодо контейнерів для пива та безалкогольних напоїв у контексті свободи руху товарів (Case 302/86) Суд ЄС також визнав правомірність торгових обмежень, що ґрунтуються на необхідності захисту довкілля [255, с. 4607].

У 1980-ті роки розпочинається поступова інституціоналізація політики ЄС у сфері охорони навколишнього середовища. Окрім головних органів Співтовариств (Європейського парламенту, Комісії, Ради міністрів) у 1982 р. Комісією створюється Генеральний «Директорат XI». Згодом зазначений підрозділ перетворився на Генеральний директорат із довкілля, який залишається донині основним каналом тиску на Комісію ЄС для екологічних груп, що налаштовані на «зеленіші» пропозиції [322, с. 172], а також центром для координації екологічної політики ЄС, у тому числі і зовнішньої.

У рамках Співтовариств інтерес до кліматичної проблематики починає зростати з середини 1980-х років Конференція у м. Філах (жовтень 1985 р.), у результаті якої була затверджена резолюція із закликом до прийняття юридично обов'язкового документу із запобігання клімату, сприяла переходу питання клімату від ширшого системного порядку денного до інституційного та політичного порядку денного питань. Все це співпадає по часу із поступовим включенням екологоорієнтованих питань до компетенції Співтовариства. Як зазначає Б. Вінн, Європейський парламент став першою інституцією ЄС, яка публічно відреагувала власною декларацією [349] на наукові докази підвищення глобальної температури та на резолюцію, ухвалену у м. Філах. Але враховуючи, що попередні спроби Комісії розробити загальноєвропейську відповідь на тісно пов'язану проблему енергетичної безпеки після нафтової кризи 1970-х років були незначними, ймовірність того, що заява Парламенту призведе до значних політичних інновацій, була не дуже високою.

Проте у цей же час починають відкриватися нові можливості на міжнародному рівні. Після створення Міжурядової групи експертів зі зміни клімату (IPCC) у 1987 та проведення у Торонто міжнародної конференції для обговорення можливих політичних заходів із зміни клімату у 1988 р., того ж

року у червні 1988 р. Європейська Рада прийняла відкриту Декларацію про навколишнє середовище, в якій заявила, що «...негайно необхідно знайти вирішення таких глобальних проблем, як [...] парниковий ефект». Декларацію можна вважати надзвичайно «слабким» інструментом у рамках вже існуючих Програм з навколишнього середовища (вона, наприклад, не містила жодних конкретних цілей, завдань чи політики), однак цей документ заклав основи майбутньої парадигми зобов'язання із вирішення проблем зміни клімату.

Незабаром після цього Комісія виклала власну точку зору в Повідомленні про зміну клімату (листопад 1988 р.). Визнаючи, що політика для досягнення скорочення викидів не з'явиться негайно, це Повідомлення, тим не менш, ознаменувало офіційний початок розробки кліматичної політики на рівні Співтовариства. Минуло багато часу, перш ніж Комісія обговорила можливість впровадження більш конкретних довгострокових заходів екологічної політики, які б стосувалися змін клімату, зокрема питання встановлення загальноєвропейських цілей щодо скорочення викидів.

У грудні 1988 р. Генеральний Директорат з навколишнього середовища Європейської Комісії почав залучати інші Директорати до обговорення таких заходів. У червні 1989 р. Рада міністрів ухвалила резолюцію про широку мету кліматичної політики ЄС на рівні політичних програм, а саме пом'якшення викидів парникових газів, щоб зменшити ризик руйнівної зміни клімату. У цій заяві можна помітити зародження загальної парадигми політики декарбонізації у Європейському Союзі.

Не дивлячись на деяке «просування» у вирішенні окремих кліматичних проблем, тим не менш, найважливіші ініціативи щодо розробки кліматичної політики ЄС впроваджувалися саме на міжнародному рівні (тобто, головним чином через ООН і за участю окремих держав-членів, які діяли незалежно від ЄС). Після зустрічі в Торонто деякі держави-члени спробувала прискорити темп, ухваливши широкі національні цілі скорочення викидів (Нідерланди (1989 р.), Сполучене Королівство (1990 р.) і Німеччина (1990 р.)) [349]. Проте

досі не було спільної загальноєвропейської цілі та, що більш важливо, жодних політичних інструментів для забезпечення відповідного скорочення викидів.

Необхідно також зазначити, що правовою основою для консолідації політики ЄС в природоохоронній сфері, а згодом і у кліматичній, стало прийняття Єдиного Європейського акта 1986 р. (ЄСА) [15], яким фактично відбулося включення екологічної політики у первинне право Співтовариств.

До прийняття ЄСА повноваження Комісії у сфері екології базувалася на положеннях ст. 100 ДЄЕС (гармонізація національних норм, які перешкоджають торгівлі на спільному ринку) або ст. 235 ДЄЕС (що дозволяє досягнення цілей Співтовариства в ході функціонування спільного ринку, де Договір не передбачив необхідного повноваження). ЄСА також створив правову основу для Співтовариства вести переговори щодо міжнародних екологічних угод за ст. 130г (5), в якій встановлено, що «в межах своїх відповідних сфер компетенції Співтовариство та держави-члени співпрацюють з третіми країнами та відповідними міжнародними організаціями» [321, с. 289].

Важливим інституційним кроком на внутрішньому рівні стало створення у 1999 р. Європейської агенції з навколишнього середовища (англ. European Environmental Agency; далі – ЕЕА). Ключова роль ЕЕА полягає в інформаційній та аналітичній підтримці екологічної політики ЄС, зокрема через взаємодію з міжнародними партнерами, в тому числі європейськими, державами-членами Європейської асоціації вільної торгівлі, міжнародними організаціями (наприклад, ЮНЕП, ВООЗ, ОЕСР), третіми країнами. Це у повній мірі стосується і питань зміни клімату [43, с. 49].

З 1993 р. після набуття чинності Маастрихтського Договору, підтверджуються повноваження вже Європейського Союзу у сфері екології. Прийнятий Договір про ЄС встановив правові основи для політики Співтовариства щодо навколишнього середовища, яка покликана сприяти «просуванню заходів на міжнародному рівні для вирішення регіональних або глобальних екологічних проблем». Подальше правове оформлення політика ЄС

в сфері довкілля отримує у Розділі XX ДФЄС, який набув чинності після Лісабонських реформ у 2009 р.

Щодо розвитку правової основи відносин у рамках ЄС у кліматичній сфері, варто звернути увагу на те, що першою заявкою на світове лідерство у сфері запобігання зміни клімату стала Рекомендація Комісії, опублікована в березні 1990 р., яка закликала розглядати ціль стабілізації викидів на рівні ЄС (тобто довгострокових механізмів на рівні політичних програм) [327, с.26–27], за якою слідувала у червні 1990 р. пропозиція Європейської ради прийняти загальноєвропейські цілі та стратегії щодо обмеження викидів.

У жовтні 1990 р. з метою посилення політичної позиції, а зрештою ідентичності ЄС на міжнародній арені Спільна рада з питань енергетики та навколишнього середовища погодилася стабілізувати сукупні викиди в ЄС на CO₂ в ЄС в цілому до 2000 р. на рівні 1990 р., за умови, що інші провідні країни візьмуть на себе зобов'язання в аналогічному напрямку. Проте така пропозиція містила лише довгострокові цілі, а не засоби їхнього досягнення як елементи політики ЄС у сфері навколишнього середовища [275, с. 37]. Не дивлячись на це, такий крок свідчив про подальший розвиток і посилення багаторівневої кліматичної політики ЄС. Одночасно таке політичне зобов'язання мало вплинути на майбутні переговори щодо Рамкової конвенції ООН про зміну клімату і забезпечити ЄС провідну позицію, особливо по відношенню до Сполучених Штатів. ЄС ратифікував Конвенцію у грудні 1993 р. і в цілому досягнув цієї стабілізаційної мети у 2000 р.

З метою реалізації пропозицій, висловлених Радою ЄС з питань енергетики, 01.06.1992 р. Комісія ухвалила Повідомлення під назвою «Стратегія Співтовариства щодо обмеження викидів двоокису вуглецю та підвищення енергоефективності» [105; 166]. Стратегія передбачала прийняття Радою таких заходів: Рамкової Директиви з енергоефективності, Рішення щодо сприяння розвитку відновлюваних джерел, Директиви про комбінований вуглецевий та енергетичний податок.

Рішення щодо так званого «механізму моніторингу» стало першим прийнятим актом ЄС, який безпосередньо стосувався глобального потепління. Слід зауважити, що у той час вже були прийняті акти вторинного права ЄС щодо енергоефективності, в яких йшлося про обмеження викидів хлорфлуоркарбонів (ХФК), які є парниковими газами. Тому законодавство ЄС у сфері енергетики, що обмежувало озоноруйнівні речовини, також сприяло контролю за глобальним потеплінням.

Найбільш суперечливою пропозицією вбачалася пропозиція, щодо встановлення податку на викиди вуглецю/енергію. Проти неї виступав, зокрема, уряд Великої Британії на тій підставі, що оподаткування є питанням, яке повинно належати до компетенції держав-членів, і, в будь-якому випадку, воно не вважалося, на думку Лондона, необхідним для досягнення власної національної цілі. Деякі інші держави-члени в свою чергу також мали власні застереження. Таким чином, не було досягнуто жодного прогресу щодо початкової пропозиції, яка зрештою була відкликана на початку 2002 р. [246, с. 168].

Пропозиція щодо Директиви про гармонізацію ставок податків на паливо була спробою уникнути тих самих проблем: вона мала на меті підвищити мінімальні ставки мита на бензин і дизельне паливо, як це передбачено Директивою про мінеральні оливи 92/82/ЄС, і поширити її дію на інші енергетичні продукти. Директива була остаточно узгоджена у значно послабленому вигляді в середині 2003 р. Неможливість досягти згоди стосовно повноцінного податку стала одним з головних чинників запровадження торгівлі квотами на викиди на рівні ЄС як основного інструменту політики Союзу у сфері зміни клімату.

Політика ЄС у сфері зміни клімату також почала впливати на енергетичну політику ЄС. Однією з таких змін стало скасування у березні 1991 р. Директиви 75/404/ЄС [173], яка обмежувала використання природного газу на електростанціях. На її скасування вплинула Директива 91/148/ЄС [174].

Після провалу податкової пропозиції механізм моніторингу фактично став єдиним основним де-факто інструментом кліматичної політики ЄС. Важливо те, що він вимагав від держав-членів (тобто не від самого Союзу) «розробляти, публікувати та впроваджувати відповідні національні програми» [278, с.32]. До цієї діяльності, яку мала провадити Комісія, також залучалося Європейське агентство з навколишнього середовища. Рішенням 1993 р. про механізм моніторингу, таким чином, був створений механізм довговічності та гнучкості, який міг стати основою для майбутніх політичних програм та інструментів у сфері зміни клімату¹.

У цей час на тлі поширення ідеї/концепції сталого розвитку, увага до якої була повернута після Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро), 17.05.1993 р. Європейське Співтовариство ухвалює П'яту Програму дій Європейського Союзу щодо навколишнього середовища (1993–2000 р.р.) [316], як отримує назву «До сталості». Ця програма згадує лише зміну клімату як «тему»².

У Європейському Союзі у цей час продовжується робота над розвитком законодавчих основ протидії зміни клімату. Так, 01.03.1995 р. Комісія публікує робочий документ, в якому виклала майбутні варіанти стратегії Співтовариства щодо зміни клімату. Цей документ мав стати частиною внеску ЄС до першої Конференції Сторін РКЗК ООН, яка відбулася в Берліні у 1995 році. Сфери, охоплені документом, в цілому відповідали тим, що були викладені в Зеленій книзі з енергетичної політики ЄС [241]. Зокрема, мова йшла про доповнення внутрішнього ринку. Стверджувалося, що внутрішній ринок може зменшити викиди CO₂ за рахунок підвищення ефективності системи постачання. Швидке впровадження Транс'європейських енергетичних мереж розглядалося як засіб оптимізації використання потужностей з виробництва електроенергії (зокрема

¹ Крім того Комісії за допомогою цього інструменту могла отримувати інформацію, яку вона могла використати, щоб надавати ще більш переконливі аргументи на користь нової та/або переглянутої політики, якщо політичні інструменти національного рівня не відповідають односторонньо ухваленій ЄС меті стабілізації «1990–2000».

² Основними напрямками екологічної політики ЄС на цей період були визнані: «правове регулювання моніторингу стану навколишнього середовища і оцінка антропогенного впливу на нього; екологічний менеджмент і аудит; стандартизація і сертифікація взаємовідносин суспільства і природи; захист екологічних прав людини; поліпшення якості продукції; зменшення кількості відходів».

низьковуглецевих потужностей) на всій території ЄС. Було також наголошено на важливості інтегрованого планування ресурсів електроенергії та газу. Наступне – це усунення бар'єрів для енергоефективності та відновлюваних джерел енергії. Серед згаданих заходів слід згадати програму SAVE II та підтримку з боку громади міського та регіонального енергетичного менеджменту, систем відновлюваної енергетики. У фокусі був також транспорт. Було окреслено низку заходів, включаючи зміну ринкових структур; підвищення ефективності транспортних засобів; сприяння змінам у поведінці; більш ефективне планування землекористування та телекомунікації. Нарешті, йшлося і про відповідні фіскальні інструменти. Незважаючи на попередні невдачі, Комісія зберегла основний підхід до своїх пропозицій щодо податків на викиди CO₂. Вона закликала держав-членів, які бажають продовжити впровадження екологічних енергетичних податків, внести поправки, які б підвищили гнучкість пропозицій, як того вимагала Рада. Пропозиції також стосувалися розвитку нових технологій та RTD (Real-timedata) технологій (було окреслено рамкову дослідницьку програму Співтовариства, включаючи JOULE та THERMIE, а також спеціальну програму з ядерної енергетики в рамках Договору про Євратом). Було також відзначено, що конкретні інструменти, такі як державні закупівлі та субсидії на розповсюдження і економічну демонстрацію, можуть прискорити запровадження нових технологій. У документі зазначається, що викиди CO₂ в ЄС становлять близько 16 % від глобальних викидів, і що використання економічно ефективних варіантів обмеження викидів CO₂ в ЄС буде мати важливе значення для того, щоб стати прикладом для інших країн¹.

У 1996 р. міністри з питань навколишнього середовища ЄС погодилися домагатися «значного загального скорочення» викидів після 2000 р. (Рішення Ради з навколишнього середовища, 1996, п. 8 [217]). Було вирішено, що підвищення глобальної температури не повинно перевищувати 2°C над

¹ Комісія представила звіт про прогрес щодо викидів CO₂ (SEC(95) 451, 30.3.1995) на I Конференцію Сторін РКЗК. Оскільки Співтовариство ратифікувало Конвенцію Ріо, воно повинно було зробити це відповідно до ст. 12 РКЗК.

доіндустріальним рівнем. Залишатися в межах цього температурного показника стало загальною метою кліматичного дискурсу ЄС [251]. Одним із наслідків розвитку цього дискурсу стало запровадження стратегії зменшення викидів CO₂ від автомобілів. Реалізація цієї мети передбачала потребу у впровадженні механізму моніторингу викидів CO₂ для автомобілів, схему маркування паливної економічності, добровільні угоди з виробниками автомобілів, а також включення викидів CO₂ як мети майбутніх реформ транспортного податку. У червні 1998 р., після тривалих переговорів, Європейська асоціація автовиробників запропонувала знизити середній рівень викидів CO₂ новими автомобілями до 140 г/км до 2008 р., що було прийнято Радою та Комісією. Крім того, було ухвалено рішення щодо механізму моніторингу та схеми маркування паливної економічності [153].

У березні 1998 р. було також прийнято окреме Повідомлення щодо транспорту та викидів CO₂. За оцінками, без узгоджених дій ЄС, викиди CO₂ від транспорту збільшаться з 26 % від загального обсягу викидів Співтовариства до майже 40% до 2010 року.

У 1999 р. було прийнято Директиву 1999/94/ЄС [190] щодо доступності інформації для споживачів щодо економії палива та викидів CO₂ при продажу нових легкових автомобілів. Директива зобов'язує дилерів нових легкових автомобілів надавати потенційним покупцям корисну інформацію про споживання палива та викиди CO₂. Цю інформаційну систему для споживачів необхідно налаштувати за допомогою наступних чотирьох методів: 1) прикріплення етикетки споживання палива та викидів CO₂ до автомобіля; 2) створення довідника щодо споживання палива та викидів CO₂; 3) розвішування плакатів в автосалонах; і 4) включення даних про споживання палива та викиди CO₂ в рекламні матеріали. Згодом до цієї Директиви були внесені зміни Директивою 2003/73/ЄС, Регламентом (ЄС) № 1882/2003 та Регламентом (ЄС) № 1137/2008. У 2002 р. Комісія опублікувала дві пропозиції щодо заохочення використання біопалива в транспортному секторі.

У березні 1997 р. Рада з навколишнього середовища ухвалила висновки, що закликали до скорочення на 15 % до 2010 р. викидів вуглекислого газу (CO₂), метану (CH₄) та закису азоту (N₂O). Ця мета була підтримана групою країн, що розвиваються, оскільки вона залежала від того, чи зроблять інші промислово розвинуті країни свої внески, Рада прийняла рішення про те, що до 2010 р. вони мають зробити свій внесок. Така позиція ЄС сприяла тому, що у результаті кліматичної конференції в Ріо у 1997 р.¹ Союз зміг взяти на себе провідну роль у просуванні скорочення викидів парникових газів після 2000 року. Зокрема, ЄС колективно взяв на себе найжорсткіші зобов'язання щодо скорочення викидів на 8 %, проти 7 % для США та 6 % для Японії.

У 1998 р. у ЄС було досягнуто політичної угоди про «розподіл тягаря» щодо того, яким чином ЄС має досягти своєї колективної Кіотської мети зі скорочення викидів парникових газів. Однак період після ухвалення Кіотського протоколу є одним із найбільш складних для Європейського Союзу, оскільки амбітні цілі поставлені ЄС перед собою і перед державами-членами ЄС досягалися достатньо важко.

Потреба у скоординованих діях відображалася у документах, які ухавлювала Комісія ЄС у 1998–1999 р. р. Мова йде про повідомлення Комісії щодо розробки нових стратегій щодо досягнення цілей, взятих на себе у результаті підписання Кіотського протоколу [127].

У квітні 2002 р. Європейський Союз, а в травні 15 держав-членів ратифікували Кіотський протокол, що спонукало Комісію ЄС наголосити на необхідності розробки стратегії імплементації положень Протоколу, яка б супроводжувала ратифікацію, зокрема, наголосивши на необхідності прогресу в оподаткуванні енергетики.

У 2000 р. Європейська Комісія прийняла Європейську програму зі зміни клімату (далі – ЄПЗК)², ціллю якої було визначення та розвитк усіх

¹ Переговори під час конференції у Ріо виявилися надзвичайно складними. У підсумку було досягнуто загальної домовленості щодо скорочення викидів на 5,2 % на період 2008–2012 років.

² У березні 2000 р. Комісія опублікувала два документи, спрямовані на розвиток кліматичної політики ЄС. Першим з них було Повідомлення про політику та заходи щодо скорочення викидів парникових газів, яке започаткувало РКЗК, а другим – Зелена книга про схему торгівлі квотами на викиди в ЄС.

необхідних елементів стратегії ЄС для імплементації Кіотського протоколу, а також забезпечення зменшення ЄС на 8 % викидів до 2008–2012 рр. – зобов'язання, яке Європейський Союз взяв на себе згідно із Кіотським протоколом. ЄПЗК була програмою Комісії із залученням зацікавлених сторін з промисловості, національних урядовців, НУО та незалежних експертів для розробки пропозицій щодо політики та заходів, спрямованих на боротьбу зі зміною клімату. Європейська стратегія зі зміни клімату передбачає дії Європейського Союзу у таких основних напрямках: скорочення викидів парникових газів; торгівля квотами; енергоефективність; альтернативні джерел енергії; «поглинювачі» парникових газів.

Спочатку робота проводилась у шести робочих групах, чотири з яких були зосереджені на політиці та заходах у сферах енергоспоживання, енергопостачання, транспорту та промисловості, а дві інші – на гнучких механізмах та дослідженнях¹. Результатом роботи груп стали звіти Європейській Комісії про перспективні ініціативи для зменшення емісії парникових газів. Доповідь ЄПЗК була опублікована в червні 2001 р. і містила низку пропозицій щодо подальшої політики та заходів, спрямованих на подолання наслідків зміни клімату в Європі.

Одним із висновків, який був відображений у звіті стосувався енергоефективності, яка пов'язана з будівлями, продукцією та промисловими процесами. Потенційне скорочення викидів у транспортному секторі становить ще 16 %. Серед визначених політик та заходів були такі, що вже перебувають на стадії розробки, наприклад, Директива про енергетичні характеристики будівель та Директива про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії, яка є частиною Плану дій з підвищення енергоефективності в Європейському Співтоваристві; розширення існуючих політик для вирішення

¹Разом політики, визначені шістьма первинними робочими групами, мали оцінений економічно ефективний потенціал скорочення викидів від 664 до 765 мільйонів тонн еквіваленту двоокису вуглецю (MtCO₂екв.). Це більш ніж удвічі перевищує оціночний показник скорочення у 336 млн. тонн еквіваленту вуглекислого газу, який, за даними Європейського агентства з охорони навколишнього середовища, необхідний для досягнення 8-% скорочення викидів в ЄС відповідно до Кіотського протоколу. Також були визначені заходи, які можуть призвести до подальшого (менш економічно ефективного) потенційного скорочення викидів на 450 млн. тонн CO₂ екв.

кліматичних проблем, наприклад, реформування Спільної аграрної політики; а також деякі нові пропозиції, наприклад, Директива про енергоефективні державні закупівлі.

Слід зазначити, що на першому етапі ЄПЗК застосовувався секторальний підхід, другий етап був більш конкретним процесом, що включав технічні зустрічі із зацікавленими сторонами щодо окремих заходів або пакетів заходів. Заходи, які можуть бути розроблені в рамках майбутніх дій Союзу, охоплюють розширення EMAS, екологічну угоду з виробниками щодо скорочення викидів CO₂ від легких комерційних транспортних засобів та рамки для включення міркувань щодо CO₂ у фіскальні заходи для легкових автомобілів. Перелік можливих майбутніх ініціатив також включав політику, спрямовану на посилення поглинання вуглецю. Ця діяльність координувалася Керівним комітетом ЄПЗК і була предметом другого звіту ЄПЗК, який був опублікований у травні 2003 р., та визначив досягнення у таких сферах як забезпечення енергоефективності, обмеження для використання деяких фторованих газів¹.

У звіті також наголошується на «нових викликах», включаючи просування так званої «коаліції бажаючих» щодо відновлюваних джерел енергії, яка стала результатом Всесвітнього саміту зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі, можливу інтеграцію питань зміни клімату до Структурних фондів та Фонду згуртування після 2006 р., а також постійний виклик щодо скорочення викидів від транспортних засобів. Паралельно з ЄПЗК Комісія ЄС розробляла схему торгівлі квотами на викиди в ЄС 2001 р., а у жовтні 2003 р. на її основі була прийнята відповідна Директива 2003/87/ЄС [192], за якою послідували поправки та допоміжні рішення. Система почала функціонувати 01.01.2005 р. Того ж року було офіційно започатковано новий раунд ЄПЗК, в рамках якого у першій половині 2006 р. відбулися засідання 5 робочих груп. Теми включали огляд політики, розробленої в рамках першого раунду ЄПЗК, перспективи включення авіації до торгівлі викидами, уловлювання та

¹ Єдиним помітним винятком був транспортний сектор, щодо якого у звіті визнано, що реалізація заходів є «складною і демонструє повільний прогрес».

зберігання CO₂, скорочення автомобільних викидів, а також вплив зміни клімату та адаптацію до нього. Перегляд Схеми торгівлі викидами, передбачений самою Директивою 2003/87/ЄС, було розпочато наприкінці 2005 р., а в листопаді 2006 р. було оприлюднено офіційні пропозиції щодо перегляду Схеми на період 2008–2012 років, а в 2007 р. в рамках подальшого процесу ЄПЗК було підготовлено зміни на період після 2012 р.

22 липня 2002 р. рішенням Європейського Парламенту та Ради була ухвалена Шоста програма (2002–2012) з питань навколишнього середовища з назвою «Навколишнє середовище 2010: наше майбутнє, наш вибір» [215]. Вона встановлює рамки для еволюції екологічної політики у ЄС на 10 річний період і окреслює дії, які необхідно вжити для їх досягнення. Саме у цій Програмі серед чотирьох пріоритетних сфер визначена зміна клімату¹. Документ покликаний сприяти повній інтеграції вимог захисту довкілля в усі політики та дії Співтовариства та забезпечує екологічний компонент стратегії Співтовариства щодо сталого розвитку. Тематичні стратегії в рамках Програми складають основу для дій на рівні ЄС у кожному з відповідних пріоритетів. Крім того, Програма встановлює стратегічні підходи до досягнення екологічних цілей та встановлює цілі та пріоритетні дії щодо міжнародних проблем. Стратегічні підходи включають, серед іншого: розробку законодавства Співтовариства та його ефективне впровадження та забезпечення виконання, інтеграцію вимог захисту навколишнього середовища в інші політики Співтовариства та сприяння сталим моделям виробництва та споживання, покращення співпраці з підприємствами та інформування окремих споживачів, підприємств та державних замовників про вплив процесів і продуктів на навколишнє середовище.

Шоста програма дій характеризується прийняттям великої кількості важливих документів, які стосуються регулювання протидії клімату, які умовно можна поділити на різні сфери.

¹ Програма визначає чотири пріоритетні сфери: зміна клімату; природа та біорізноманіття; навколишнє середовище та здоров'я; природні ресурси та відходи.

Екодизайн (Директива 2009/125/ЄС [196], що запроваджує рамки для встановлення вимог до екодизайну для продуктів, пов'язаних з енергією (перероблена)). Директива має на меті створити узгоджену структуру для вимог екологічного дизайну, що застосовуються до енергоспоживаючих продуктів. 1 січня 2020 року набув чинності новий набір правил екодизайну.

Чисті та енергоефективні дорожні транспортні засоби (Директива 2009/33/ЄС про сприяння чистим дорожнім транспортним засобам на підтримку мобільності з низьким рівнем викидів [199]). Держави-члени забезпечують, щоб органи-замовники, організації-замовники та оператори за державним контрактом на надання послуг враховували енергію та вплив на навколишнє середовище протягом терміну експлуатації під час закупівлі транспортних засобів. Ця Директива була змінена Директивою 2019/1161.

Енергоефективність (Директива 2012/27/EU, що вносить зміни до Директив 2009/125/ЄС і 2010/30/ЄС і скасовує Директиви 2004/8/ЄС і 2006/32/ЄС [205]). Директива спрямована на досягнення загальноєвропейської економії енергії на 15 % до 2020 р., що означає не більше 1474 тонни нафтового еквівалента (ТНЕ) первинної енергії або не більше 1078 ТНЕ кінцевої енергії до 2020 р. З приєднанням Хорватії в 2013 р. мета була скорегована до 1483 ТНЕ первинної енергії або не більше 1086 ТНЕ кінцевої енергії.

Кожна держава-член повинна встановити індикативну національну ціль енергоефективності на основі первинного або кінцевого споживання енергії, первинного або кінцевого енергозбереження або енергоємності. Держави-члени мають гарантувати, що з 1 січня 2014 року 3 % загальної площі будівель з опаленням та/або охолодженням, що належать їх центральному уряду, оновлюються щороку. Вони повинні розробити довгострокову стратегію мобілізації інвестицій у реконструкцію національного фонду будівель, як державних, так і приватних.

Великі підприємства підлягають енергоаудиту протягом 3 років після набрання чинності Директивою та принаймні кожні 4 роки з дати попереднього енергоаудиту. Виставлення рахунків клієнтам на основі фактичного

споживання, щоб дати можливість кінцевим споживачам регулювати своє власне споживання енергії принаймні раз на рік, а інформація про рахунки повинна надаватись принаймні щокварталу, за запитом або якщо споживачі вибрали електронний рахунок чи інше двічі на рік.

До 31.12.2015 р. держави-члени повинні були провести та повідомити Комісії всебічну оцінку потенціалу застосування вискоелективної когенерації та ефективного централізованого опалення та охолодження¹. Пропозиція внести зміни до Директиви була висунута в липні 2021 року.

Третій енергетичний пакет (Директива щодо електроенергії 2009/72/ЄС [200], яка скасовує Директиву 2003/54/ЄС та Директива щодо газу 2009/73/ЄС, яка скасовує Директиву 2003/55/ЄС). Розвиток стійкого та інтегрованого енергетичного ринку в ЄС – внутрішнього енергетичного ринку – було підтримано наступними енергетичними пакетами. Перший енергетичний пакет стосувався спільних правил внутрішнього ринку електроенергії та внутрішнього ринку природного газу. Він був оновлений у 2003 р. Другим енергетичним пакетом, який дозволив новим постачальникам газу та електроенергії вийти на ринки держав-членів і дозволив споживачам обирати власних постачальників газу та електроенергії. Директива 2019/692 вносить зміни до Директиви 2009/73/ЄС (про ринки газу).

У цей же період відбувається перегляд системи торгівлі викидами ЄС (СТВ ЄС) (Директива 2009/29/ЄС [197] про внесення змін до Директиви 2003/87/ЄС з метою вдосконалення та розширення схеми торгівлі квотами на викиди парникових газів Співтовариства).

Одним із напрямків регулювання стає і енергетичне маркування (Директива 2010/30/ЄС [201] та Регламент 2017/1369 [295] про вказівку споживання енергії та інших ресурсів продуктами, пов'язаними з енергією, за допомогою маркування та стандартної інформації про продукт). Директива

¹ Національні плани дій з енергоефективності повинні перераховувати важливі заходи та дії щодо первинного енергозбереження в усіх секторах економіки, а держави-члени повинні звітувати про очікувану економію на 2020 р. та економію, досягнуту на момент звітування. До 30 червня 2014 р. Комісія повинна була оцінити досягнутий прогрес.

2010/30/EC [201] встановлює основу для гармонізації національних заходів щодо інформації для кінцевих користувачів.

Якість палива. Документи, прийняті у цьому напрямку – Директиви 2009/30/EC [198] та 2015/1513 [185] про внесення змін до Директиви 98/70/EC щодо специфікацій бензину, дизельного палива та бензину та запровадження механізму моніторингу та скорочення викидів парникових газів та внесення змін до Директиви Ради 1999/32/EC щодо специфікації палива, що використовується на суднах внутрішнього плавання, та скасування Директиви 93/12/EEC, створюють законодавчу основу для зниження інтенсивності викидів парникових газів у паливі, що використовується в транспортних засобах, на 10 % до 2020 р.

Напрямок «Чисте небо» (Регламент Ради (ЄС) 71/2007 про створення спільного підприємства «Чисте небо» та 558/2014 про заснування спільного підприємства «Чисте небо 2» [176]) є технологічною ініціативою, що має на меті об'єднати державні та приватні рушійні сили (людські та фінансові) у європейській авіації та розробити технології, необхідні для чистої, інноваційної та конкурентоспроможної системи повітряного транспорту, за допомогою досліджень.

Стандарти викидів для нових легких комерційних транспортних засобів (Регламент (ЄС) 510/2011 [304], що встановлює стандарти викидів для нових легких комерційних транспортних засобів як частину інтегрованого підходу Союзу до зменшення викидів CO₂ від легких транспортних засобів.

Когенерація (Директива 2004/8/EC [193] про сприяння когенерації на основі попиту на корисне тепло на внутрішньому енергетичному ринку та про внесення змін до Директиви 92/42/EEC). Ця Директива полегшує встановлення та експлуатацію електричних когенераційних установок. У короткостроковій перспективі Директива повинна зробити можливим консолідацію існуючих когенераційних установок і сприяти створенню нових установок. У середньостроковій та довгостроковій перспективі Директива повинна створити необхідну основу для високоефективної когенерації.

Як показано, становлення правового регулювання кліматичної політики ЄС відбувається у тісному взаємозв'язку із енергетичною політикою. Розвиток останньої детермінується екологоорієнтованою компонентою. У цьому сенсі варто зазначити, що 10.01.2007 р. Комісія ЄС опублікувала низку документів, зокрема і щодо бачення політики зміни клімату під назвою «Обмеження глобальної зміни клімату до 2°C. Шлях до 2020 року» (COM(2007)2): Шлях до 2020 р. і далі» (COM(2007)2). Кліматично-енергетичний пакет 2020 (охоплює Директиву 2009/29/ЄС, Директиву 2009/28/ЄС, Директиву 2009/31/ЄС та Рішення № 406/2009/ЄС Парламенту та Ради) спирається на інтегрований підхід до кліматичної та енергетичної політики, який спрямований на боротьбу зі зміною клімату та підвищення енергетичної безпеки, одночасно посилюючи її конкурентоспроможність.

Було заплановано, що до 2020 р. 20 % енергоспоживання ЄС буде відбуватися за рахунок відновлюваних джерел. ЄС також зобов'язався збільшити скорочення викидів до 30 % до 2020 р. за умови, що інші країни, які є основними викидачами, зобов'язуються внести свою справедливую частку відповідно до глобальної кліматичної угоди.

Пакет передбачив впровадження принаймні 10 % частки відновлюваних джерел енергії в кінцевому споживанні енергії в транспортному секторі до 2020 р., абіопаливо та біорідкі речовини повинні сприяти скороченню викидів парникових газів принаймні на 35 %. З 2017 року їхня частка в скороченні викидів має бути збільшена до 50 %.

Схвалення у 2013 р. Сьомої Програми дій з навколишнього середовища (2013–2020 роки) було спрямоване на більш довгостроковий напрямок, зокрема мова йшла про перспективу до 2050 р. [216]. Програма визначає три ключові цілі: захищати, зберігати та збільшувати природний капітал Союзу; перетворити Союз на ресурсоефективну, зелену та конкурентоспроможну економіку з низьким вмістом вуглецю; захистити громадян Союзу від тиску, пов'язаного з навколишнім середовищем, і ризиків для здоров'я та добробуту. У цій програмі також чітко простежується кліматична компонента.

Восьма Програма дій з охорони навколишнього середовища набула чинності 02.05.2022 р. і більше орієнтована на зобов'язання Комісії представити систему моніторингу на основі обмеженої кількості основних показників. Восьма програма спрямована на прискорення зеленого переходу справедливим та інклюзивним шляхом із довгостроковою метою до 2050 року «Жити добре в межах планети», яка вже була встановлена в 7-й програмі (2014–2020).

У рамках підготовки до Восьмої програми у ЄС було прийнято наступні нормативно-правові акти. Зокрема, Рішення 2022/591 про Загальну програму дій Союзу з навколишнього середовища до 2030 року [180]. Згідно зі ст. 1, це Рішення встановлює загальну програму дій у сфері навколишнього середовища на період до 31.12.2030 р. та містить також загальний кліматичний орієнтир.

Регламент 2022/869 Європейського Парламенту та Ради від 30.05.2022 р. щодо керівних принципів транс'європейської енергетичної інфраструктури [301]. Як зазначено в ст. 1, цей регламент встановлює керівні принципи для своєчасного розвитку та взаємодії пріоритетних коридорів і територій транс'європейської енергетичної інфраструктури (пріоритетних коридорів і територій енергетичної інфраструктури), викладених у Додатку I, які сприяють забезпеченню пом'якшення зміни клімату, зокрема, досягнення цілей Союзу на 2030 р. щодо енергетики та клімату та цілі щодо кліматичної нейтральності не пізніше 2050 р., а також для забезпечення взаємозв'язків, енергетичної безпеки, ринкової та системної інтеграції та конкуренції, що принесе користь усім державам-членам, а також доступності цін на енергію¹.

Регламент 2018/1999 про управління Енергетичним союзом і кліматичні дії [296]. Цей документ вносить зміни до Регламентів 663/2009 та 715/2009 Європейського Парламенту та Ради, Директив 94/22/ЄС, 98/70/ЄС, 2009/31/ЄС, 2009/73/ЄС, 2010/31/EU, 2012/27/EU та 2013/30/EU Європейського парламенту та Ради, Директиви Ради 2009/119/ЄС та 2015/652 та скасовує Регламент

¹ Цей документ вносить зміни до Регламентів (ЄС) № 715/2009, (ЄС) 2019/942 та (ЄС) 2019/943 та Директив 2009/73/ЄС та (ЄС) 2019/944, а також скасовує Регламент (ЄС) № 347/2013.

525/2013 Європейського Парламенту та Ради. Він набув чинності 24.12.2018 року як частина пакету «Чиста енергія для всіх європейців». Він передбачає необхідність прийняття національних енергетичних та кліматичних планів, які всі держави-члени повинні подати до ЄС.

Землекористування, зміни у землекористуванні та лісове господарство (Регламент 2018/841 [297] про включення викидів та поглинання парникових газів від землекористування, змін у землекористуванні та лісового господарства до кліматично-енергетичних рамок до 2030 року, що вносить зміни до Регламенту 525/2013 та Рішення 529/2013/ЄС). У 2013 р. ЄС ухвалив рішення щодо гармонізації правил обліку викидів від землекористування, зміни землекористування та лісового господарства. Мета полягає в тому, щоб включити сільське та лісове господарство до європейських зусиль щодо пом'якшення клімату.

Регламент 2018/842 [298] Європейського парламенту та Ради про обов'язкове щорічне скорочення викидів парникових газів державами-членами з 2021 по 2030 рік, сприяючи заходам щодо зміни клімату для виконання зобов'язань за Паризькою угодою та про внесення змін до Регламенту 525/2013.

Законодавство про розподіл зусиль встановлює зобов'язуючі щорічні цілі викидів парникових газів для держав-членів на періоди 2013–2020 та 2021–2030 років. Ці цілі стосуються викидів з більшості секторів, які не входять до Системи торгівлі викидами ЄС (СТВ ЄС), таких як транспорт, будівництво, сільське господарство та відходи. Законодавство про спільне використання зусиль є частиною набору політик і заходів щодо зміни клімату та енергетики, які допоможуть просунути Європу до економіки з низьким вмістом вуглецю та підвищити її енергетичну безпеку.

Фторовані парникові гази (Регламент 517/2014 [305] про фторовані парникові гази та скасування Регламенту 842/2006). Новий регламент щодо F-газів має на меті скоротити до 2030 р. викиди F-газів у ЄС на дві третини порівняно з рівнем 2014 р.

Важливе значення для розвитку правового регулювання зміни клімату у ЄС має Європейська Зелена Угода («European Green Deal») [220]. Європейська зелена угода – це «нова стратегія зростання, яка спрямована на перетворення ЄС на справедливе та процвітаюче суспільство з сучасною, ресурсоефективною та конкурентоспроможною економікою, де немає чистих викидів парникових газів у 2050 році та де економічне зростання не пов'язане від використання ресурсів». Як підкреслюють дослідники, Європейська зелена угода започаткувала трансформаційні зміни, коли країни-члени ЄС зобов'язалися зробити Союз першою кліматично нейтральною зоною у світі до 2050 року [126; 212; 247; 279]. Зазначений документ Європейської комісії охоплює майже всю політику ЄС і відповідає меті угоди щодо утримання підвищення глобальної температури нижче 2°C, доки воно не буде досягнуто, утримуючи його на рівні 1,5 °C. З цією метою до 2030 року необхідно скоротити викиди щонайменше на 55 % від рівня 1990 року [119; 324; 350], що створить нові можливості для інновацій, інвестицій і зайнятості. Перехід до більш екологічної мобільності забезпечить доступніший, чистіший і недорогий транспорт [270; 277].

Комісія також пропонує встановити ціни на викиди вуглецю для авіаційного сектору [123], який досі був виключенням. Також пропонує сприяти виробництву екологічного палива для авіації. Крім того, для декарбонізації економіки Комісія також пропонує поширити тарифікацію викиду вуглецю на морський сектор. «Зелений» перехід пропонує європейській промисловості чудову можливість створити нові ринки, оскільки очікується, що збільшення використання відновлюваних джерел енергії створить більше робочих місць у цих секторах. Мета скоротити викиди парникових газів щонайменше на 55 % до 2030 р. вимагає більшої частки відновлюваних джерел енергії та підвищення енергоефективності [211; 260]. З цією метою Комісія має намір збільшити обов'язкову ціль щодо частки відновлюваних джерел енергії в енергетичному балансі Союзу до 40%.

Зменшення споживання має важливе значення для зменшення викидів забруднюючих речовин і витрат на енергію для громадян і підприємств. Тому пропонується підвищити цілі щодо енергоефективності на рівні ЄС і зробити їх обов'язковими, щоб досягти загального скорочення первинного та кінцевого споживання енергії на 36–39 % до 2030 р. Система оподаткування енергетичних продуктів також повинна підтримувати екологічний перехід, тому Комісія пропонує узгодити мінімальні ставки податку на опалення та транспорт відповідно до кліматичних цілей, щоб також зменшити соціальний вплив і підтримати найбільш уразливих громадян. Пандемія, спричинена COVID-19, уповільнила економічну активність у всьому світі [124; 268; 273], і хоча відбулося зниження рівня забруднення, оскільки активність була нижчою, а люди залишалися вдома [236; 344], необхідно підтримувати низькі рівні шкідливих викидів після того, як більшість видів діяльності було відновлено та найважливіше відновлено до рівня визначених норм. Тому Європа запустила амбітний план відновлення на основі Європейської зеленої угоди, яка є порятунком від пандемії COVID-19, оскільки одна третина з 1,8 трлн євро інвестицій Плану Відновлення Наступного Покоління ЄС фінансуватиме Європейську зелену угоду. У рамках Європейської зеленої угоди Комісія запропонувала перший Європейський Кліматичний Закон («European Climate Law») у березні 2020 р. для досягнення мети кліматичної нейтральності до 2050 року.

Завершуючи розгляд формування правових засад боротьби зі зміною клімату у ЄС, необхідно згадати Європейський кліматичний закон [299] (Регламент 2021/1119), який встановлює мету скоротити викиди парникових газів щонайменше на 55 % до 2030 року порівняно з рівнем 1990 р.¹ Він спрямований на забезпечення досягнення цілі кліматичної нейтральності в усіх політиках Союзу до 2050 року та щоб усі сектори економіки та суспільства

¹ Серед основних завдань цього Закону: «встановити довгостроковий напрямок для досягнення цілі кліматичної нейтральності до 2050 року в рамках усіх стратегій у соціально справедливий та економічно ефективний спосіб»; встановити більш амбітну мету ЄС на 2030 рік, щоб поставити Європу на відповідальний шлях досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року»; «створити систему для моніторингу прогресу та вжиття подальших заходів, якщо це необхідно»; «забезпечити передбачуваність для інвесторів та інших суб'єктів господарювання»; «забезпечити незворотність переходу до кліматичної нейтральності».

належним чином відігравали свою роль [110; 233; 265; 326]. Держави-члени ЄС зобов'язані вжити необхідних заходів на національному рівні та рівні ЄС для досягнення мети – нульових показників чистих викидів парникових газів до 2050 р., одночасно дотримуючись та сприяючи рівності та солідарності між державами-членами. Закон про клімат включає заходи для моніторингу прогресу, такі як регулярні звіти Європейського агентства з навколишнього середовища, процес управління національними енергетичними та кліматичними планами держав-членів ЄС, а також наукові докази зміни клімату та його наслідків. Прогрес у імplementації Закону буде контролюватися кожні 5 років відповідно до глобальної оцінки в рамках Паризької угоди [276; 281].

Закон про клімат охоплює не лише юридичну ціль для Союзу щодо досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року, але також потребу збільшити поглинання вуглецю в ЄС за допомогою більш амбітного регулювання [318; 331], процес встановлення кліматичної цілі до 2040 року, зобов'язання щодо негативних викидів після 2050 року та створення Європейської науково-консультативної ради з питань зміни клімату. Завдяки закону про клімат ЄС досягає прогресу в досягненні мети щодо зменшення кліматичних змін, але інші закони та дії, окрім підвищення обізнаності громадськості, будуть необхідні, щоб покласти край цій проблемі, одним із рішень якої є сприяння циркулярній економіці в усіх країнах [125; 259; 271].

Регламент ЄС 2021/1119 (Європейський кліматичний закон) [299] є правовою основою досягнення кліматичної нейтральності на рівні Союзу. Цей документ встановлює: 1) всеохоплюючу структуру для зусиль щодо пом'якшення наслідків зміни клімату, включаючи видалення вуглецю, в усьому Союзі, і 2) структуру, спрямовану на досягнення мети глобальної адаптації, викладеної в статті 7 Паризької угоди (ст. 5), а також зобов'язує Союз досягти посиленої цілі щодо скорочення викидів парникових газів до 2030 року (ст. 4) і досягти кліматичної нейтральності до 2050 р. (ст. 2). Він вносить зміни до Регламенту (ЄС) 401/2009 щодо створення Європейської наукової

консультативної ради з питань зміни клімату та низки статей Регламенту (ЄС) 2018/1999.

Висновки до Розділу 1

1. Невід'ємним елементом, як міжнародної так і національної політики в екологічній, так і в економічній, соціальній сферах, є боротьба зі зміною клімату, яка у свою чергу є одним із завдань, вирішення яких має глобальний характер та спонукає до активізації довгострокових спільних дій усіх учасників міжнародних відносин на основі принципу справедливості з метою забезпечення сталого розвитку.

2. Розвиток міжнародно-правового співробітництва у боротьбі зі зміною клімату, поштовхом до якого стали зусилля світової академічної спільноти, за останні 30 років перетворився в найважливіший напрямок міжнародного співробітництва з охорони навколишнього середовища. На сьогодні це чи не найінтенсивніший за темпами свого розвитку вектор співпраці різних суб'єктів міжнародного права, який ґрунтується на усвідомленні глобальності проблеми та необхідності досягнення цілей сталого розвитку.

3. Перші договори універсального характеру, присвячені зміні клімату, мають рамковий характер і містять досить значний масив норм «м'якого» права, що є відображенням досягнутого компромісу між країнами з різним рівнем розвитку та різним потенціалом щодо вирішення цих питань. Саме таким документом стала Рамкова Конвенція про зміну клімату 1992 р., яка заклала основу для розвитку співпраці держав щодо спільних дій, спрямованих як на подолання, так і попередження шкідливих наслідків глобальної зміни клімату. Тенденція поєднання юридично обов'язкових правил поведінки та норм, що не створюють таких зобов'язань, є характерною для більшості норм права у екологічній сфері.

4. Положення Кіотського протоколу 1997 р., що був прийнятий на основі РКЗК, мають більш конкретний характер, з огляду на впровадження обов'язкових механізмів досягнення цілей Рамкової Конвенції 1992 р. Особливістю Кіотського протоколу, як і усіх подальших міжнародно-правових документів у сфері боротьби зі зміною клімату, прийнятих на універсальному рівні, є розширення змістовного наповнення встановлених у них заходів, які повинні здійснювати держави для досягнення спільних кліматичних цілей. Також важливою рисою міжнародно-правового регулювання співробітництва держав у сфері боротьби зі зміною клімату є запровадження міжнародного контролю за виконанням державами своїх зобов'язань у сфері зокрема скорочення викидів парникових газів, який забезпечується через системну взаємодію міжнародних інституцій та національних органів держав-учасниць міжнародних угод із боротьби зі зміною клімату.

5. Важливим етапом у еволюції правового регулювання глобального співробітництва суб'єктів міжнародного права зі зміни клімату стало ухвалення Паризької угоди 2015 р. Після прийняття цього договору кліматичні саміти, які проходять щорічно (останній XXVI саміт відбувся у м. Глазго наприкінці 2021 р.), присвячені оцінці прогресу держав у реалізації цілей цього Договору. Попри те, що Паризька угода також містить значну кількість норм «м'якого» права, однак саме такі положення забезпечують «каскадність» або «багатошаровість» зобов'язань, які випливають з Угоди. «Каскадність» полягає в можливості доповнення Паризької угоди у майбутньому рішеннями Конференції Сторін.

6. Боротьба зі зміною клімату, як один із напрямків загальної екологічної політики Європейського Союзу, відрізняється динамізмом розвитку правового регулювання. Кліматичне *aquis* ЄС активно поширюється на різні сфери суспільних відносин у межах Європейського Союзу. Зокрема «кліматичні» положення є частиною енергетичної політики ЄС, політики Союзу у сфері транспорту, сільського господарства та розвитку сільськогосподарських територій, охорони здоров'я тощо.

7. Проблема боротьби зі зміною клімату має пріоритетне значення в межах екологічної політики ЄС. Це підтверджується великою кількістю нормативно правових актів ЄС. Зокрема, у Новому стратегічному порядку денному ЄС на 2019–2024 роки в якості однієї із чотирьох головних цілей названа побудова «кліматично-нейтральної Європи», де кліматичний фактор відіграє визначну роль у економічному зростанні та політичній інтеграції у європейському регіоні.

8. Розвиток правових та інституційних засад боротьби зі зміною клімату на рівні Європейського Союзу та у державах-членах призвів до формування союзного кліматичного режиму, який є частиною глобального кліматичного режиму, що був створений у результаті імплементації РКЗК та інших документів, прийнятих на її основі. Наявність наднаціональної складової у європейській нормативній системі у боротьбі зі зміною клімату забезпечує її ефективність та подальшу уніфікацію та гармонізацію правового регулювання різних напрямків боротьби зі зміною клімату у державах-членах ЄС.

9. Європейський Союз як суб'єкт міжнародного права у сучасних відносинах у сфері боротьби зі зміною клімату відіграє роль глобального лідера. Разом із державами-членами він є активним учасником формування як регіонального, так і універсального кліматичного порядку денного. При цьому на рівні ЄС та його держав-членів не лише відбувається імплементація універсальних норм міжнародного права у сфері боротьби зі зміною клімату, але і формуються власні, часом вищі стандарти у відповідній сфері, які Союз активно впроваджує, зокрема і у рамках співпраці з третіми країнами.

10. Особливістю норм права ЄС у сфері боротьби зі зміною клімату є їх більш конкретизований характер, у порівнянні із більшістю норм універсального характеру у цій сфері, які переважно встановлюють лише рамки поведінки відповідних суб'єктів. Також свої особливості має і механізм контролю за виконанням суб'єктами права ЄС зобов'язань у відповідній сфері.

11. Виходячи із положень, які закріплені у XX розділі Договору про функціонування ЄС щодо довілля умовно можна виділити два рівні

нормативного регулювання – «горизонтальне» та «вертикальне». Перший рівень стосується загальних, основних питань охорони довкілля: комплексне запобігання та контроль забруднення, обов'язок надавати звіт про імплементацію відповідних директив, здійснення оцінки впливу на довкілля, доступу до екологічної інформації. Вертикальне або секторальне правове регулювання – це правові інструменти (зокрема акти вторинного законодавства, рішення Суду ЄС, виконавчі акти тощо), предметом яких виступають відносини у певних конкретних сферах (охорона повітря, відходи, клімат, біорізноманіття тощо).

12. Становлення правового регулювання кліматичної політики ЄС відбувається у тісному взаємозв'язку із енергетичною політикою. Розвиток останньої детермінується екологоорієнтованою компонентою, що яскраво простежується у всіх чотирьох Енергетичних пакетах, які були ухвалені у ЄС до 2020 р. та які спираються на інтегрований підхід до енергетичної та кліматичної політик. Важливу роль у розвитку кліматичного acquis Європейського Союзу відіграє Європейський Кліматичний Закон (Закон про клімат), прийнятий на основі Регламенту ЄС 2021/1119, метою якого є досягнення кліматичної нейтральності до 2050 р. Цей акт охоплює також заходи для моніторингу прогресу, такі як регулярні звіти Європейського агентства з навколишнього середовища, процес управління національними енергетичними та кліматичними планами держав-членів ЄС, а також наукові докази зміни клімату та його наслідків.

РОЗДІЛ 2

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗМІНОЮ КЛІМАТУ У ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

2.1. Aquis Європейського Союзу у сфері зменшення викидів парникових газів

Досліджуючи питання правового регулювання зміни клімату у Європейському Союзі за різними напрямками, слід почати з того, що така регламентація характеризується постійною трансформацією та еволюцією. За останні десятиліття співпраця держав-членів ЄС у кліматичній сфері на наднаціональному і міжнародному рівнях сформувалася у таку систему відносин та політико-правових інструментів, яка може бути визнана в якості європейського кліматичного режиму, який є частиною глобального кліматичного режиму, що також постійно розвивається. Однак, принциповою відмінністю режиму, створеного на рівні ЄС, є наявність наднаціональної компоненти, та механізмів, які забезпечують ефективну реалізацію норм у сфері зміни клімату на національному (локальному, регіональному, субрегіональному), міжнародному та власне наддержавному рівнях.

Крім того регулювання кліматичних питань у Європейському Союзі поступово еволюціонувало від секторальної, технічної політики до одного з керівних компонентів екологічної політики ЄС, та набуло якості провідної складової правового та політичного підґрунтя європейської інтеграції, що виявляється у дотриманні та сприянні реалізації принципів сталого розвитку у поєднанні з концепцією високого рівня захисту довкілля.

Важливо також зазначити, що основні напрями реалізації кліматичного *aquis*, які охоплюють як питання парникових газів, торгівлі квотами на викиди, зеленої та альтернативної енергетики, запобігання руйнування озонового шару, захист лісів, забезпечення прав людини в умовах зміни клімату,

соціально орієнтовані стандарти економіки та кліматичні проблеми тощо є взаємопов'язані і взаємно доповнюють один одного. Полісистемність правового регулювання питань, що стосуються боротьби зі змінами клімату, таким чином, є ще одною його важливою рисою.

Кліматична складова сьогодні пронизує більшість політик Європейського Союзу, зокрема енергетичну, сільськогосподарську, промислову. Питання запобігання руйнуванню клімату є ключовим і в процесі реалізації торгівельної, кокурентної політик ЄС. Таким чином, розкриваючи зміст законодавства ЄС (директив, регламентів, рішень) та інших джерел права ЄС у сфері зміни клімату, ми повинні враховувати їх роль та застосування у різних сферах, які охоплюються різними видами компетенції ЄС. Одночасно, слід брати до уваги і те, що розглядаючи зміну клімату як «мультиплікатор загроз із серйозними наслідками для світу» [121], Союз у партнерстві з однодумцями реалізує політику з виявлення та усунення загроз зміни клімату для безпеки й оборони та формування відповідного потенціалу захисту в ЄС і за межами Союзу» [224, п. 4]. Тобто питання зміни клімату є складовою зовнішньої політики ЄС не лише у сфері суто природоохоронній, але і безпековій [280, с. 185]¹. Отже, кліматична нейтральність є не лише наріжним каменем внутрішніх політик ЄС, а й зовнішньої².

Кліматичні цілі політики ЄС підтверджені пакетом законодавчих ініціатив Комісії ЄС, які отримали назву «Fit for 55» [232] («Готові до 55»). Зокрема, кліматична нейтральність, яку передбачено досягти до 2050 р., передбачає зниження викидів парникових газів у державах-членах ЄС щонайменше на 55 % до 2030 р. порівняно з рівнем 1990 р., при цьому частка відновлюваної енергії має досягти 32 %, а енергоефективність підвищитися щонайменше на 32,5 %. Набір ініціатив також стосується нормативних змін

¹ ЄС підтримує створений у 2018 р. Департаментом з політичних та миротворчих питань, Програмою розвитку та Програмою з довкілля ООН Механізм з питань клімату та безпеки; діяльність неформальної експертної групи Ради безпеки з питань клімату та безпеки створення всеохоплюючої інформаційної бази для РБ ООН з пов'язаних із кліматом ризиків безпеки для оцінки та управління загрозами на країновому, регіональному та міжнародному рівнях [325].

² У рамках Європейської зеленої угоди з Європейським законом про клімат ЄС поставив перед собою обов'язкову мету досягнення кліматичної нейтральності до 2050 р. Таким чином, ЄС планує стати першим кліматично нейтральним континентом.

щодо системи торгівлі викидами, механізму карбонового коригування імпорту, оподаткування, енергоефективності, стандартів викидів CO₂ тощо.

Отже, доцільним вбачається дослідження правового регулювання зниження викидів парникових газів, як одного із напрямів багатоаспектного правового регулювання змін клімату у Європейському Союзі. Виокремлення специфіки такого регулювання має як наукове, так і практичне значення. Разом з цим регулювання торгівлі квотами на викиди у праві ЄС є пов'язаним з парниковою емісією, а отже може бути проаналізованим у контексті загальних кроків ЄС у формуванні нової парадигми кліматичної політики ЄС.

Парникові гази – це гази, які виробляються у атмосфері природнім шляхом та виконують важливу функцію для існування живих істот, утримуючи частину сонячного тепла і роблячи нашу планету придатною для життя. У результаті антропогенного впливу на природу (масштабне вирубування лісів і застосування певних методів ведення сільського господарства, індустріалізація), призвели до збільшення викидів парникових газів в атмосферу. Ці процеси підсилюються зростанням народонаселення і розвитком економіки. Є й інші причини збільшення викидів парникових газів, але вони не настільки впливові, як діяльність людини.

У проекті Закону України від 09.12.2009 р. № 5425 [82] парникові гази визначені як «газоподібні складові атмосфери як природного, так і антропогенного походження, які поглинають і випускають випромінювання з конкретною довжиною хвилі у рамках спектра інфрачервоного випромінювання, що випускається поверхнею Землі, атмосферою і хмарами. У відповідності до додатку А Кіотського протоколу, у період до 2012 року під дію цього закону підпадають парникові гази (ПГ) двоокис вуглецю (CO₂), закис азоту (N₂O), метан (CH₄) гексафторид сірки (SF₆), гідрофторвуглеці і перфторвуглеці, а також інші гази, що підпадають під дію рішень Конференції Сторін». Концентрації цих парникових газів суттєво зросли за останні кілька десятиліть [341].

Наразі основними джерелами ПГ є виробництво енергії (за рахунок викидів CO₂, що утворюються в результаті спалювання вуглецю, особливо вугілля та нафти), та транспорт (за рахунок викидів CO₂ від автотранспорту). Однак, також важливими є житлово-комунальне господарство та промисловість (особливо за рахунок викидів CO₂ від спалювання палива, на що значною мірою впливає енергоефективність), а також харчова промисловість, що пов'язано з глобалізованою моделлю виробництва, яка збільшує викиди через транспортування продукції, витісняючи традиційне споживання продуктів харчування, вирощених на місцевому рівні, вирубка лісів на деяких територіях задля збільшення виробництва та споживання м'яса в раціоні харчування, особливо великої рогатої худоби (жуйні тварини виробляють високі рівні метану, важливого парникового газу) [345, с. 478; 234, с. 1-4].

Тому питання скорочення викидів регулюється в рамках різних напрямків, і визначається специфікою цих напрямків. На самому початку вектори правового регулювання зниження викидів парникових газів у ЄС визначалися передусім загальними підходами, які пропонувалися на універсальному міжнародно-правовому рівні. Взяті на себе Європейським Співтовариством зобов'язання, наприклад, за Рамковою конвенцією ООН про зміну клімату 1992 р. та Кіотським протоколом 1997 р. у кінці ХХ ст. поставили перед інтеграційною організацією завдання із вжиття необхідних заходів з імплементації положень відповідних міжнародних договорів як на рівні самих Співтовариств, так і на рівні держав-членів.

Однак, як відомо, Співтовариства не лише були учасниками глобальних міжнародних угод у сфері протидії зміні клімату, а й виступали лідерами у цих процесах, формуючи свою власну правову базу. При цьому слід зауважити, що формування міжнародного кліматичного порядку денного визначало певною мірою активність ЄС у питанні, що є предметом дослідження.

Ще у липні 1988 р. Комісія ЄС створила міжвідомчу групу для «розробки ... попередніх ідей» щодо «можливих дій Співтовариства у зв'язку з «парниковою проблемою» [336, с.1]. Це стало основою для найпершого

Повідомлення Комісії про зміну клімату від 16.12.1988 р. [336]. Документ, адресований Раді ЄС, не пропонував жодних чітких політичних рекомендацій і навіть стверджував, що скорочення викидів не є «реалістичною метою» [327, с.26]. Проте його значення не слід применшувати. Повідомлення фактично ознаменувало початок офіційного формування кліматичної політики в ЄС та гармонізації національного законодавства держав-членів у сфері обмеження викидів [349, с.108-109].

Починаючи з 1990-х років окремі держави-члени Співтовариств починають на національному рівні приймати свої цілі щодо скорочення викидів (Швеція 1988 р., Нідерланди 1989 р., Велика Британія 1990 р.). Це, у свою чергу, спонукало Комісію запропонувати Програму дій Європейського співтовариства щодо зниження емісії CO₂ [219]. 14.10.1991 р. у Повідомленні Комісії ЄС до Ради ЄС була сформульована загальна стратегія для обмеження викидів CO₂ та покращення ефективності енергії, з метою стабілізації викидів CO₂ у Співтоваристві в 2000 р. до рівня 1990 р. [105]. Заходи спрямовані на досягнення цих цілей стосувалися програм енергоефективності (енерготехнологій) ЄС і транс'європейських мереж, фіскальних питань, механізмів моніторингу CO₂ та інших парникових газів, додаткових національних програм.

Вже у 1993 р. розпочинає формуватися механізм моніторингу викидів парникових газів. У цей час на рівні Співтовариств було прийнято Рішення Ради 93/389/ЕЕС [171], яке неодноразово доповнювалося [168; 181; 306]. Нині цей механізм регулюється Регламентом Європейського Парламенту та Ради 2018/1999 від 11.12.2018 р. з управління Енергетичним союзом і Кліматичними діями [296]. Як видно, цей механізм спочатку запроваджувався як «м'який інструмент», що був покликаний гармонізувати національне законодавство держав-членів у сфері зниження емісії парникових газів та звітування щодо досягнутих цілей. Згодом Регламент як законодавчий акт уніфікував правила механізму у всіх державах-членах ЄС і одночасно тих, які є частиною Європейського Економічного простору.

Регламент 2018/1999 встановлює механізм управління для, зокрема:

1) впровадження стратегій та заходів, спрямованих на досягнення цілей і завдань Енергетичного союзу та довгострокових зобов'язань Союзу щодо викидів парникових газів відповідно до Паризької угоди, а також на перший десятирічний період, з 2021 по 2030 рік, зокрема, цілей Союзу до 2030 року щодо енергетики та клімату;

2) стимулювання співпраці між державами-членами, у тому числі, у відповідних випадках, на регіональному рівні, спрямованій на досягнення цілей і завдань Енергетичного союзу;

3) забезпечення своєчасності, прозорості, точності, послідовності, порівнянності і повноти звітності Союзу та його держав-членів до РКЗК ООН та секретаріату Паризької угоди тощо.

Регламент передбачає створення національних енергетичних та кліматичних планів, які всі держави-члени повинні подавати до ЄС. Відповідно до Розділу II Регламенту «До 31.12.2019 р. а потім до 1.01. 2029 р. та кожні 10 років після цього кожна держава-член повідомляє Комісії про комплексний національний енергетичний та кліматичний план. «...». Перший план охоплює період з 2021 по 2030 рік, беручи до уваги довгострокову перспективу» (ст. 3 Регламенту). Якщо спочатку Рішення Комісії 1993 р. [168] стосувалося лише CO₂, то з 2004 р. моніторинг стосується і інших парникових газів.

Реалізація національних програм, які стосуються скорочення викидів парникових газів, зокрема до 2030 р., концентрується на встановлених національних індикаторах і цілях. Принцип пропорційності забезпечує впровадження індивідуальних цільових показників скорочення викидів, які корелюються з поточною часткою використання відновлювальних джерел енергії (далі – ВДЕ) у кожній державі-члені¹.

¹ Високі частки ВДЕ (понад 10 % в енергоспоживанні), як правило притаманні країнам з високими цільовими показниками скорочення викидів (Німеччина, Швеція, Велика Британія до виходу). Однак є країни із невисокими частками ВДЕ, однак цільові показники скорочення викидів у них високі (до 40 %) – Франція, Австрія, Бельгія. Такі країни, як Болгарія, Польща і Румунія мають як невисокі частки ВДЕ, так і цільових показників скорочення викидів (до 15 %).

Важливо також зауважити, що інструменти Європейського Союзу у сфері скорочення викидів постійно еволюціонують, як з точки зору цілей, які ставлять перед собою держави-члени та ЄС у цілому, так із огляду на процедури і механізми їх забезпечення.

Необхідно також зазначити, що сучасне правове регулювання зменшення викидів парникових газів у ЄС, як і торгівлі квотами на ці викиди, розвивається у рамках і під впливом впровадження Європейської зеленої угоди («European Green Deal») (далі – ЄЗУ) або Європейського Зеленого курсу, головні цілі якої були розглянуті у розділі 1 дисертаційного дослідження. Однією із головних цілей ЄЗУ – досягнення кліматичної нейтральності, тобто нульових показників викидів парникових газів, у ЄС до 2050 р.

Схвалення мети кліматичної нейтральності було досягнуто після інклюзивних інституційних та суспільних дебатів, заснованих на стратегічному довгостроковому баченні [159], запропонованому Європейською Комісією, яке включає в себе аналіз рішень, які можуть бути реалізовані Європейською Комісією для переходу до економіки з нульовим рівнем викидів парникових газів, а також уявлення про відповідні стратегічні пріоритети та сприятливі умов, які б дозволили досягти кліматичної нейтральності до 2050 р.

Стратегія розвитку екологічної політики Європейського Союзу, яка була сформульована у Повідомленні Європейської Комісії [220], є сукупністю головних політик та заходів, які є частиною Стратегії Європейської Комісії для імплементації Порядку денного ООН до 2030 р. та цілей сталого розвитку. Повідомлення охоплює і Дорожню карту, яка конкретизує заходи Європейської кліматичної угоди¹, а також часові рамки для їх впровадження. Зокрема

¹ Загалом Європейська зелена угода охоплює дев'ять основних сфер застосування політики. У свою чергу кожна сфера політики складається зі спеціальних нормативних актів, стратегій та джерел фінансування. Серед них: біорізноманіття: впровадження заходів з метою захисту вразливої екосистеми; стратегія «Від лану до столу»: пошук шляхів забезпечення більш стійких харчових систем; стале сільське господарство: забезпечення сталості у сільському господарстві та сільській місцевості ЄС завдяки спільній аграрній політиці (CAP); чиста енергія: перехід на цілком чисту енергію, тобто енергію з мінімальними викидами парникових газів та інших забруднюючих речовин; стала промисловість: створення шляхів забезпечення більш стійких, екологічно чистих виробничих циклів, з максимальним повторним використанням матеріалів та мінімізацією відходів; будівництво та ремонт: створення умов для екологічно чистого будівельного сектора; стала мобільність: формування транспортних систем, які максимально сприяють використанню транспортних засобів на

дорожня карта містить перелік тих документів (різних за юридичною силою), які повинні бути прийняті або замінені до 2024 р.¹.

Слід зауважи, що ЄК концептуально представила проект політики, яка не протиставлятиме кліматичні цілі та зростання, і навіть не буде просто враховувати вуглецевий слід у розвитку, а зробить досягнення кліматичної нейтральності центром моделі зростання у ЄС. 14.07.2021 р. були сформульовані пропозиції щодо необхідних зміни у всіх інструментах, пов'язаних з кліматичним законодавством Європейського Союзу. Йдеться про вже згаданий нами Пакет пропозицій «Fit for 55», тобто заходів для досягнення скорочення викидів на 55% до 2030 р. [221].

Серед важливих інструментів, ухвалених для досягнення цілей Європейської зеленої угоди, які безпосередньо стосуються зниження викидів, є прийнятий у вигляді регламенту вже згаданий Європейський кліматичний закон [299]. Регламент 2021/1119 є юридично обов'язковим актом вторинного законодавства ЄС, що має верховенство і пряму дію у національних правопорядках держав-членів ЄС. Тому його положення мають у внутрішньому праві держав-членів силу закону. Як уже вказувалося мета цього регламенту – досягнення кліматичної нейтральності у Союзі до 2050 р. Кліматична нейтральність – це нульові нетто-викиди парникових газів. Проміжною ціллю є викидів парникових газів на 55 % до 2030 р. від рівня 1990 р., обмежуючи внесок поглиначів до 225 млн т CO₂. Це у свою чергу вимагає більшої частки відновлюваних джерел енергії та підвищення енергоефективності [260]. З цією метою Комісія має намір збільшити обов'язкову ціль щодо частки відновлюваних джерел енергії в енергетичному балансі Союзу до 40%. Серед завдань цього Закону – створення системи для моніторингу прогресу та вжиття подальших заходів, якщо це необхідно; забезпечення передбачуваності для

низьковуглецевих видах палива; подолання забруднення: впровадження швидких та ефективних заходів для скороченню забруднення; кліматичні заходи: досягнення кліматичної нейтральності ЄС до 2050 року [14].

¹ Серед таких документів Європейський кліматичний закон, Стратегія з адаптації до зміни клімату, пропозиції про внесення змін у законодавство щодо торгівлі викидами, землекористування, енергоефективності, ВДЕ, стандартів для викидів CO₂ для легкових автомобілів та вантажівок тощо.

інвесторів та інших суб'єктів господарювання; забезпечення незворотності переходу до кліматичної нейтральності.

Європейська комісія запропонувала кілька цілей щодо скорочення викидів CO₂ від нових легкових автомобілів і мікроавтобусів: до 2030 року на 55 % менше викидів від легкових автомобілів та на 50 % – від мікроавтобусів до 2030 року та до 2035 року – 0 викидів у нових легкових автомобілях [299]. На легкові автомобілі та мікроавтобуси припадає близько 15 % загальних викидів CO₂ в ЄС. Тому внесок цих секторів має вирішальне значення для досягнення загальних цілей ЄС щодо скорочення викидів.

Наразі Регламент 2019/631 [309] від 17.04.2019 р. визначає стандарти викидів двоокису вуглецю (CO₂) для нових легкових автомобілів та нових легких комерційних транспортних засобів (фургонів), зареєстрованих в Європейському Союзі, для всього автопарку ЄС. В рамках законодавчого пакету «Fit for 55» Європейська Комісія вже 4 рази доповнювала цей Регламент і сьогодні він діє з поправками внесеними в рамках делегованого законодавства (Делегований Регламент 2021/1961 [138]). Так, було встановлено більш амбітні цілі щодо викидів CO₂ для нових легкових автомобілів та мікроавтобусів з 2030 р. і надалі.

Крім загальної мети щодо скорочення викидів, ці документи також фокусуються на забезпеченні переваг для споживачів від більш широкого впровадження транспортних засобів з нульовим рівнем викидів, з точки зору кращої якості повітря та менших витрат енергії, а також на стимулюванні інновації в галузі технологій з нульовим рівнем викидів.

Серед важливих пропозиції Комісії є запровадження уніфікованих правил розвитку інфраструктури альтернативних видів палива. Мова йде про заміну Директиви 2014/94/ЄС Європейського Парламенту та Ради, яка встановлює рамки для досягнення цілей та впровадження заходів для розгортання такої інфраструктури в ЄС, на відповідний Регламент [284]. Директива вимагає від держав-членів створити національні політичні рамки для створення ринків альтернативних видів палива та забезпечити створення відповідної кількості

загальнодоступних пунктів підзарядки та заправки, зокрема, для забезпечення вільного транскордонного руху таких транспортних засобів та суден у мережі TEN-T[208]. Не дивлячись на те, що у виконанні державами-членами директиви був досягнутий значний прогрес, проте на думку Комісії недоліки поточної політики впливають на її ефективність: зокрема, не існує детальної та обов'язкової методології для держав-членів для розрахунку цілей та вжиття заходів, а рівень їх амбіцій у встановленні цілей та підтримці існуючих політик значно варіюється. Нині у ЄС поки що не існує всеосяжної і повної мережі інфраструктури альтернативних видів палива. Тому Регламент повинен, у першу чергу, забезпечити правову основу для зростання ринку транспортних засобів з нульовим або низьким рівнем викидів, із забезпеченням громадянам необхідної інфраструктури для підзарядки цих транспортних засобів [284]. До 2026 року на автомобільний транспорт поширюватимуться права на викиди в атмосферу, і встановлюватиметься плата за забруднення, заохочуватиметься використання чистішого палива та реінвестування в чисті технології [310].

У рамках Закону про клімат пропонується встановити ціни на викиди вуглецю для авіаційного сектору, який досі був виключення та впровадження заходів сприяння використання екологічного палива для авіації. Крім того, для декарбонізації економіки пропонується поширити тарифікацію викиду вуглецю на морський сектор. Для великих портів плануються заходи із забезпечення суден електроенергією з берега з метою зменшення використання палива, яке забруднює екосистему [310].

Розглядаючи питання правового регулювання зниження викидів ПГ, необхідно додати, що у результаті карантинних обмежень, які були запровадженні у період пандемії, спричиненої вірусом SARS-COVID-19, економічна активність у всьому світі уповільнилася, а, отже, відбулося зниження рівня забруднення [235, с.855; 344, с. 592]. Завдання ЄС та його держав-членів після відновлення більшості видів діяльності є підтримка низьких рівнів шкідливих викидів та, найважливіше, відновлено до рівня визначених норм. Тому Європа «запустила» амбітний план відновлення на

основі Європейської зеленої угоди. Одна третина з 2,018 (до 2018 р. – було-1,8 трлн. євро) трл. євро інвестицій Плану Відновлення Наступного Покоління ЄС (Next Generation Recovery Plan for Europe)¹ фінансуватиме Європейську зелену угоду. Центральним елементом Next Generation EU є Фонд/механізм відновлення та стійкості (Recovery and Resilience Facility - RRF) – інструмент надання грантів та кредитів для підтримки реформ та інвестицій в країнах-членах ЄС на загальну суму 723,8 млрд. євро², який був створений на основі Регламенту Європейського Парламенту і Ради 12.02.2021 р. [300].

Комісія також намагатиметься залучити до 30 % коштів Next Generation EU через випуск зелених облігацій Next Generation EU та використати отримані кошти для фінансування «зеленої» політики [285]. З програмою зелених облігацій Next Generation EU обсягом до 250 млрд. євро ЄС стане найбільшим емітентом зелених облігацій у світі. Ці кошти передусім повинні бути спрямовані на досягнення кліматичної нейтральності [150].

Закон про клімат включає не лише юридичну ціль для Союзу щодо досягнення кліматичної нейтральності до 2050 р., але також потребу збільшити поглинання вуглецю в ЄС за допомогою більш амбітного регулювання [318; 331], встановлення кліматичної цілі до 2040 р., зобов'язання щодо негативних викидів після 2050 р. та створення Європейської науково-консультативної ради з питань зміни клімату [299].

Серед інструментів, що забезпечують досягнення загальноєвропейського цільового показника скорочення викидів парникових газів до 2030 р. у порівнянні з 1990 р. щонайменше на 55 %, включаючи викиди та абсорбацію, можна назвати Кліматичний цільовий план до 2030 р. [160], ухвалений на основі Повідомлення Комісії від 17.09.2020 р. У Документі було здійснено

¹ «Next Generation Recovery Plan for Europe» – це пакет засобів та стимулів, які ґрунтуються на довгостроковому бюджеті у поєднанні з Next Generation EU (NGEU), які виступають тимчасовим інструментом, призначеним для прискорення відновлення у ЄС після пандемії COVID-19. Метою програм в рамках Плану відновлення є більш зелена, більш цифрова та більш стійка Європа. Реалізовуватиметься цей План з 2021 по 2027 р. Після агресії Росії проти України бюджет ЄС був мобілізований для надання надзвичайної допомоги та підтримки в Україні та країнах ЄС, а також для пом'якшення гуманітарних наслідків війни.

² Для отримання коштів у рамках Фонду відновлення та стійкості держави-члени мають підготувати Плани відновлення та стійкості, в яких зазначається, як вони збираються інвестувати ці кошти. Крім того, вони повинні виконати відповідні проміжні та цільові показники, і перед тим, як розпочати виплати в рамках RRF, Комісія оцінює задовільне виконання кожного проміжного показника та цільового показника.

попередній перегляд комплексу заходів, які необхідно втілити в усіх секторах економіки, та визначено напрями перегляду ключових законодавчих інструментів для досягнення посиленої кліматичної амбіції. Кліматичний цільовий план став підґрунтям для публічних дебатів щодо збільшення розміру внеску ЄС у Паризьку угоду, поданого в кінці 2020 року, та формування Європейською Комісією детальних законодавчих кліматичних пропозицій до червня 2021 року.

Комісія також наголосила, що досягнення цілі скорочення викидів на 55 % стане значним інвестиційним викликом для промисловості, сфери послуг, транспорту та енергетики ЄС. Однак повернення інвестицій від виконання цього завдання – це не що інше, як здатність бізнесу ЄС конкурувати, а для громадян Союзу – процвітати. Криза COVID-19 серйозно вдарила по економіці ЄС. Сильні політичні ініціативам на рівні ЄС та національних урядів мають створити підґрунтя для процесів започаткованих на рівні ЄС. Вирішальне значення для здійснення інвестицій, що лежать в основі «зеленого» переходу має вже згаданий нами План відновлення ЄС з його механізмом відновлення та стійкості. Комісія підкреслює, що досягти кліматичної нейтральності до 2050 року, протягом наступного десятиліття все ще потрібно буде будувати нові вітрові турбіни, очищати промисловість та реконструювати будівлі, щоб зробити їх енерго- та ресурсоефективними. Для цього потрібно дозволити компаніям ЄС зайняти лідируючі позиції в розробці, впровадженні та комерціалізації низьковуглецевих рішень. «Чистою» повинна стати і транспортна мобільність. Цифрові технології мають стати ключовою частиною забезпечення кліматичної нейтральності ЄС та зміцнення його конкурентоспроможності на глобальному рівні. Цифровий і «зелений» переходи повинні бути взаємопідсилюючими [160].

У контексті дослідження питання про правове регулювання зниження емісії ПГ у праві ЄС, важливо ще раз нагадати проте, що це питання може аналізуватися із позиції правового регулювання окремих (кліматичних) елементів енергетичної політики ЄС. Тим паче, що досягнення кліматичної

нейтральності до 2050 року у ЄС і його державах-членах має пряме відношення до енергетичного сектора. Перехід до чистої енергії є необхідною умовою для досягнення такої нейтральності та основною можливістю для економічного зростання.

Як вже зазначалося, енергетична політика та кліматична у ЄС тісно переплітаються. Розвиток енергетичного сектору на сьогодні детермінований вимогами дбайливого ставлення до природи. На виробництво та використання енергії наразі припадає 75 % викидів парникових газів в ЄС. Таким чином, енергетичний сектор, який є основним джерелом викидів в ЄС, повинен пройти глибоку трансформацію в напрямку декарбонізації.

Європейський зелена угода та пакет «Fit for 55» [232], в яких визначені цілі та дії ЄС щодо енергетичного переходу передбачає перегляд усієї кліматичної та енергетичної структури ЄС до 2030 р. передусім з метою подальшого прискорення зусиль ЄС щодо підвищення енергоефективності та збільшення частки відновлюваних джерел енергії. Однією із цілей скорочення викидів метану в енергетичному секторі. Тому діє ЄС та держав-членів зосередженні на сьогодні на удосконаленні правового регулювання у царині відновлюваних джерел енергії, енергоефективності, енергетичних характеристик будівель, третього енергетичного пакету для газу з метою регулювання конкурентних декарбонізованих газових ринків тощо.

Як відомо, у 2019 р. з метою виконання зобов'язань ЄС за Паризькою угодою щодо скорочення викидів парникових газів Союз переглянув свою енергетичну політику, основним фокусом якої став перехід від викопного палива до більш чистої енергії. Результатом цього стало прийняття 27.07.2019 р. т.з. нового «енергетичного кодексу» під назвою «Чиста енергія для всіх європейців» [222], який став важливим кроком на шляху до реалізації Стратегії Енергетичного союзу, опублікованої у 2015 році [161].

На основі пропозицій Комісії, опублікованих у 2016 р., у пакет увійшло 8 нормативних актів. З 2019 р. державам-членам надавалося 1–2 роки для транспозиції нових правил, які закріплені у директивах, у національне

законодавство. Через оновлене законодавство ЄС робить важливий внесок у довгострокову стратегію ЄС щодо досягнення вуглецевої нейтральності до 2050 року.

Зупинимося на деяких напрямках, які наразі мають важливе значення у контексті цього підрозділу дисертаційного дослідження.

Будівлі і зменшення викидів ПГ. На будівлі припадає близько 40 % споживання енергії та 36 % викидів CO₂ в ЄС, що робить їх найбільшим споживачем енергії в Європі. Підвищуючи енергоефективність будівель, ЄС може легше досягти своїх енергетичних та кліматичних цілей. Нині чинна Директива 2018/844 про енергетичну ефективність будівель [209] визначає конкретні заходи для будівельного сектору для вирішення проблем, оновлюючи та змінюючи багато попередніх правил, зокрема, за Директивою 2010/31/ЄС. Директива стосується мінімальних вимог до енергетичної ефективності нових та існуючих будівель, сертифікації їх енергетичної ефективності та регулярної перевірки котлів і систем кондиціонування повітря в будівлях житлового сектору та третинного сектору (включаючи офіси та громадські будівлі). Держави-члени несуть відповідальність за розробку мінімальних стандартів і забезпечення того, щоб сертифікація та перевірка будівель проводилися кваліфікованим і незалежним персоналом. Директива 2018/844 вимагає від держав-членів опублікувати національні стратегії до 2050 року щодо досягнення «високо енергоефективного та декарбонізованого будівельного фонду», а також стратегій оновлення до 2030, 3040 і 2050 р. як цільових років, сприяє використанню інтелектуальних технологій і вимагає мінімального рівня зарядних станцій для електромобілів у нових або відремонтованих будівлях.

В рамках пакету «Fit for 55» [232] Союз ЄС узгодив нові правила для директиви щодо енергетичної ефективності будівель, покликаної сприяти вирішенню, зокрема, і питання досягнення кліматичної нейтральності. Так, Комісія пропонує збільшити цільовий показник підвищення енергоефективності до 2030 року з 32,5 % до майже 39 %, вимагаючи від

держав-членів майже подвоїти свої щорічні зобов'язання з енергозбереження, щоб забезпечити на 9 % більше енергозбереження.

14.10.2020 р. Комісія ЄС у своєму повідомленні «Хвиля реновації для Європи – озеленення наших будівель, створення робочих місць, покращення життя» [162], яке отримує назву «Хвиля реновацій», визначає ключові сфери втручання для стимулювання реконструкції будівель у період 2021–2024 р.р. Метою такої стратегії є сприяння досягненню кліматичної цілі на 2030 р. та декарбонізації будівельного сектору за допомогою широкого спектру політик, заходів та інструментів, які мають бути впроваджені на всіх рівнях для подолання існуючих бар'єрів та мобілізації всіх учасників, включаючи громадян, місцеві органи влади, інвесторів та ланцюжок створення вартості у будівництві. Оновлення будівельного фонду ЄС підвищить енергоефективність та сприятиме переходу до чистої енергії.

Відновлювальна енергетика. Ще один напрямок, поява і розвиток якого тісно пов'язані з проблемою зміни клімату і зменшення викидів ПГ та який регулюється нормами права ЄС, а, отже, займає важливе місце як у енергетичній, так і кліматичній політиці.

Відновлювана енергетика – галузь енергетики, головна увага якої зосереджена на отриманні та використанні енергії з відновлюваних джерел енергії. До таких джерел належать періодичні або сталі потоки енергії, що розповсюджуються в природі і обмежені лише стабільністю Землі як космопланетарного елемента: променева енергія Сонця, вітер, гідроенергія, природна теплова енергія тощо [7]. На сьогодні з розвитком цієї сфери господарювання пов'язують майбутнє людства. У рамках концепції сталого розвитку сектор відновлювальної енергетики є одним із ключових.

В Європейському Союзі ключовим документом у сфері правового регулювання ВДЕ є Директива 2018/2001 з відновлюваної енергетики від 14.12.2016 р. [187], яка встановлює рамки правового регулювання цієї сфери відносин і покликана гармонізувати національне відповідне законодавство держав-членів ЄС. Директива встановлює загальну європейську мету щодо

відновлюваної енергетики та включає правила для забезпечення використання відновлюваних джерел енергії в транспортному секторі та в системах опалення та охолодження, а також загальні принципи та правила для схем підтримки відновлюваних джерел енергії, право на виробництво та споживання відновлюваної енергії та створення співтовариств з відновлюваної енергетики, а також критерії сталості для біомаси. Директива також встановлює правила для усунення бар'єрів, стимулювання інвестицій та скорочення витрат на технології відновлюваної енергетики, а також розширює можливості громадян, споживачів та бізнесу брати участь у трансформації чистої енергії. Переглянута Директива передбачає досягнення цілей у сфері енергетики та клімату до 2030 р. Наразі встановлена мета – 32 % для обсягу відновлюваної енергії в енергоспоживанні ЄС до 2030 року. Запропонований перегляд та план REPowerEU [163], представлений у травні 2022 р., передбачають подальшу еволюцію цілі з метою прискорення освоєння відновлюваних джерел енергії в ЄС. До речі, заходи та цілі Директиви переглядалися неодноразово. Метою було і є забезпечення термінового скорочення викидів (щонайменше на 55 % до 2030 року), необхідного для досягнення підвищених кліматичних амбіцій ЄС. З липня 2022 р. встановлена ціль – 40 %, а подальша ціль – 45 % обсягу відновлюваної енергії в енергоспоживанні ЄС до 2030 року.

Переглянута директиви також запроваджує нові заходи на додаток до вже існуючих структурних елементів, встановлених директивами 2009 та 2018 р.р., для забезпечення оптимального використання всіх потенціалів розвитку відновлюваної енергетики, що є необхідною умовою для досягнення мети ЄС щодо кліматичної нейтральності до 2050 р.

Для зниження викидів забруднюючих речовин і витрат на енергію для громадян та підприємства має важливе значення зменшення споживання. Отже енергоефективність є основою для дбайливо споживання. Тому у межах Кліматичного закону пропонується підвищення Союзних цілей енергоефективності, що є необхідним компонентом досягнення цілі кліматичної нейтральності до 2050 р. і навіть може бути визнано ключовою

метою пакету «Чиста енергія для усіх європейців», оскільки енергозбереження є найпростішим способом скорочення викидів парникових газів, а також заощадження коштів споживачів. Енергоефективність є ключовою сферою діяльності, без якої неможливо досягти повної декарбонізації економіки Союзу. Тому ЄС встановив обов'язкові цілі щодо підвищення енергоефективності порівняно з поточним рівнем щонайменше на 32,5 % до 2030 року. Директива 2018/2002 з енергоефективності [188], що діє з грудня 2018 року, встановлює цю мету. Цей документ запровадив заходи з підвищення енергозбереження шляхом більш ефективного використання енергоресурсів.

З метою активізації досягнення цілей Європейської кліматичної угоди у липні 2021 р. у Комісія висунула пропозицію щодо нової редакції директиви з енергоефективності [283] у рамках пакету «Виконання Європейської зеленої угоди». Пропозиція просуває «енергоефективність насамперед» як загальний принцип енергетичної політики ЄС і відзначає його важливість та актуальність як у практичному застосуванні в політиці, так і в інвестиційних рішеннях. Оновлення Директиви повинно відбуватися у зв'язку з іншими документами, які стосуються ВДЕ та вимог до енергоефективних будівель у ЄС. Пропозиція ґрунтується на ч. 2 ст. 194(2) ДФЄС Союзу, яка є правовою основою для заходів у сфері енергетики. Запропоновані заходи спрямовані на підвищення енергоефективності у всіх секторах та по всьому енергетичному ланцюгу, і, таким чином, переслідують одну з цілей, перелічених у ст. 194, а саме, сприяння енергоефективності та енергозбереженню відповідно до ч. 1 п. (с) ст. 194 ДФЄС.

В рамках Енергетичного пакету передбачається впровадження і розвиток надійної систему управління Енергетичним Союзом, що є планом ЄС з докорінної трансформації енергетичної системи Європи. Відповідно до цієї стратегії, кожна країна ЄС повинна розробити комплексні 10-річні національні енергетичні та кліматичні плани (далі – НЕКП) на 2021–2030 роки. НЕКП окреслюють шляхи досягнення країнами ЄС відповідних цілей за всіма 5

вимірами енергетичного союзу, включаючи довгострокову перспективу кліматичної нейтральності до 2050 р.

НЕКП, що передбачені Регламентом про управління Енергетичним Союзом і кліматичним діям 2018 р [296], повинні між іншим стосуватися зменшення викидів ПГ. Держави-члени кожні 2 роки подають звіт про виконання ними свої планів. Ці звіти відтак утворюють основу звіту Комісії ЄС щодо досягнутих цілей¹.

Для зменшення показників викидів ПГ Європейський Союз запровадив систему оподаткування енергетичних продуктів (Директива 2003/96/ЄС від 27.10.2003 р. про реструктуризацію рамки Співтовариства щодо оподаткування енергетичних продуктів та електроенергії, що діє зі змінами від 11.09.2018 р. [172]). Завданням інституцій ЄС є узгодження на рівні Союзу мінімальних ставок податку на опалення та транспорт відповідно до кліматичних цілей. Система мінімальних ставок Співтовариства (раніше обмежена мінеральними маслами) поширюється на вугілля, природний газ та електроенергію. Це дасть можливість не лише зменшити шкідливі викиди у атмосферу, а й підтримати найбільш уразливих громадян.

Енергетичні продукти та електроенергія оподатковуються лише тоді, коли вони використовуються як моторне або опалювальне паливо. Рамковий характер директиви дозволяє державам-членам ЄС запроваджувати механізми відшкодування податків підприємствам, що здійснюють значні інвестиції в енергоефективність. Неенергоємні види діяльності можуть отримати до 50 % податкових пільг, в той час як енергоємні підприємства мають право на 100 % податкові пільги. Державам-членам також дозволено застосовувати вищі податки до некомерційного використання енергетичних продуктів, ніж до комерційного використання [172].

Досліджуючи розвиток *aquis* ЄС у сфері зменшення викидів парникових газів, необхідно зазначити, що правовою регламентацією охоплюються не лише

¹17.09.2020 р. Комісія у своєму Повідомленні надала загальноєвропейську оцінку національним енергетичним та кліматичним планам [164].

конкретні сфери діяльності, а й власне викиди конкретних речовин – ПГ, які здатні завдати шкоди навколишньому середовищу. До них можна віднести метан та F-гази.

Метан (CH₄) є другим за важливістю парниковим газом, що спричиняє зміну клімату, після вуглекислого газу. CH₄ підпадає під дію кліматичного законодавства ЄС – це один з шести парникових газів, щодо викидів яких Союз і його держави-члени звітуються відповідно до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (РКЗК ООН), і які враховуються при визначенні цільових показників скорочення викидів. Його шкідливий для довкілля вплив у 28 разів перевищує показники такого впливу від CO₂ протягом 100 річного циклу. Отже скорочення викидів метану також охоплюється ціллю кліматичної нейтральності у ЄС до 2050 р. Приблизно третина світових антропогенних викидів метану припадає на енергетичний сектор¹. Скорочення викидів метану, пов'язаних з діяльністю людини, на 50 % протягом наступних 30 років може пом'якшити зміну глобальної температури на 0,2°C до 2050 року, що є значним кроком на шляху до утримання підвищення температури нижче 2°C.

Ще у 2018 р. Регламент 2018/1999 щодо управління Енергетичним союзом і кліматичними діями [296] зобов'язав Комісію розробити стратегічний план щодо скорочення викидів метану. У свою чергу у своєму Повідомленні щодо Європейської зеленої угоди у 2019 р. [220] Комісія зазначила, що «викиди метану, пов'язані з енергетикою, необхідно розглянути в рамках зобов'язання із досягнення кліматичної нейтральності до 2050 р., що дасть можливість досягти цілей у напрямку декарбонізації щодо та нульового забруднення навколишнього середовища, вільного від токсичних речовин».

14.10.2020 року Комісія розробила та запропонувала стратегію скорочення викидів метану (Метанова стратегія) [165]. Документ зосереджується на міжгалузевих діях в ЄС і детально описує заходи в секторах

¹ За оцінками Міжнародного енергетичного агентства, 45 % цих викидів можна скоротити без жодних витрат, враховуючи, що метан є товарним продуктом у вигляді природного газу [269].

енергетики, сільського господарства, утилізації відходів і стічних вод, а також на міжнародному рівні з метою скорочення викидів CH_4 ¹.

Енергетичний сектор є єдиним, для якого стратегія передбачає ухвалення нового законодавства у вигляді Регламенту, яке запровадить обов'язкове вимірювання, звітність та верифікацію для всіх пов'язаних з енергетикою викидів метану. Ці заходи, спрямовані на покращення якості даних про викиди та їх звітності, базуватимуться на методології Партнерства з нафти та газу метану (OGMP 2.0)².

У стратегії, зокрема, йдеться про потребу в законодавчому регулюванні на рівні ЄС стосовно регулярного викиду та спалювання в енергетичному секторі, що охоплює весь ланцюг постачання, аж до моменту виробництва.

Оскільки викиди метану виходять за межі національних кордонів, Європейська зелена угода також наголошує на необхідності міжнародної співпраці, в тому числі шляхом взаємодії з третіми країнами та багатосторонніми ініціативами³.

Як було передбачено у Метановій стратегії ЄС, 15.12.2021 р. Комісія ухвалила Пропозицію щодо Регламенту, спрямованого на скорочення викидів метану в енергетичному секторі [288]. Цей новий нормативно-правовий акт передбачає: покращення вимірювання, звітності та верифікації викидів метану в енергетичному секторі; негайне скорочення викидів шляхом обов'язкового виявлення та усунення витоків і заборони на вентильовання та спалювання в факелах.

Пропозиції щодо вимірювання та звітності про викиди метану, які базуються на концепції «Нафтогазової метанової програми» (НГМП),

¹ Цей міжгалузевий підхід передбачатиме цілеспрямовані дії в кожній галузі з використанням синергії між секторами, наприклад, шляхом виробництва біометану.

² «Oil & Gas Methane Partnership 2.0 (OGMP 2.0)» – це ініціатива багатьох зацікавлених сторін, започаткована ЮНЕП та Коаліцією клімату та чистого повітря. OGMP 2.0 – це єдина всеохоплююча система звітності на основі вимірювань для нафтогазової галузі, яка покращує точність і прозорість звітності про викиди метану в нафтогазовому секторі. Понад 80 компаній з активами на п'яти континентах, що представляють значну частку світового видобутку нафти та газу, приєдналися до Партнерства. Членами OGMP 2.0 також є оператори транспортних і розподільних трубопроводів природного газу, газосховищ і LNG-терміналів.

³ Першим кроком Європейська Комісія запустила дорожню карту щодо стратегії ЄС з метану з метою з'ясування думок та пропозицій від громадськості. Дорожня карта була відкрита для зворотного зв'язку протягом 5 тижнів і була закрита 12.08.2020 р. [319].

допоможуть зрозуміти, де саме і скільки метану викидається. Це означає поступовий перехід від оцінок до прямих вимірювань, перевірених незалежними верифікаторами. Нагальність вирішення проблеми викидів метану відображена у пропозиціях щодо пом'якшення наслідків, які спрямовані на досягнення скорочення викидів незабаром після набуття чинності законодавством. У нафтогазовій галузі компанії повинні будуть часто перевіряти своє обладнання з метою виявлення витоків і негайно усувати їх, переважно протягом 5 або 15 робочих днів, а також контролювати, щоб ремонт був успішним. Пропозиція також забороняє вентилявання та рутинне спалювання газу на факелах, дозволяючи вентилявання лише у виняткових або невідворотних обставинах з міркувань безпеки. Факельне спалювання дозволяється лише у випадку, якщо повторне закачування, утилізація на місці або транспортування метану на ринок не є технічно можливими. Нарешті, він вимагає, щоб спалювання відбувалося в умовах повного згоряння. Для вугілля пропозиція передбачає поетапну відмову від вентилявання та спалювання метану, забезпечуючи врахування аспектів безпеки у вугільних шахтах. Пропозиція також зобов'язує країни ЄС розробити плани пом'якшення наслідків у випадку закритих вугільних шахт та неактивних нафтових і газових свердловин.

На сьогодні питання викидів метану регулюється вже згаданими – Регламентом 2018/842 про обов'язкове щорічне скорочення викидів парникових газів державами-членами з 2021 по 2030 рік, сприяючи заходам щодо зміни клімату для виконання зобов'язань за Паризькою угодою [298] та Регламентом 2018/1999 щодо управління Енергетичним союзом і кліматичними діями [296]), який зобов'язує Комісію вирішувати питання викидів метану через стратегічний план у світлі довгострокової стратегії скорочення викидів парникових газів.

Регламент (ЄС) 2018/841[297] про включення викидів/поглинання від землекористування, змін у землекористуванні та лісовому господарстві до

кліматичної політики ЄС після 2020 року стосується CO₂, метану та закису азоту.

В огляді заходів, підготовленому Комісією для Глобальної ініціативи з метану, перераховані додаткові політики, пов'язані з метаном. Важливим прикладом є використання найкращих доступних технологій (НДТ) для промислових об'єктів, наприклад, електростанцій, нафтопереробних заводів, які підпадають під дію Директиви 2010/75/EU про промислові викиди [202]. Ця директива не поширюється на видобуток, переробку та збут викопного газу (скраплений природний газ, підземне зберігання, транспортування та розподіл газу) або видобуток вугілля.

Регламент 166/2006 [292], що запроваджує Європейський реєстр викидів та перенесення забруднювачів, стосується викидів метану, вимагаючи від підземного видобутку та пов'язаних з ним операцій звітувати про викиди CH₄ понад 100 000 кг/рік. Скорочення викидів метану також досягається за допомогою рамкового законодавства, а саме Директива 94/63/ЄС [227], що регулює поводження з рідким паливом, його зберігання та розподіл, а також за рахунок зменшення втрат летких органічних речовин та вуглеводнів у результаті таких процесів. Необов'язкова до виконання Рекомендація Комісії 2014/70/ЄС щодо гідравлічного розриву пласта для розвідки або видобутку сланцевого газу/нафти стосується екологічних аспектів з транскордонним впливом [143].

Наразі викиди метану спеціально не регулюються на рівні ЄС, коли йдеться про: розвідку та видобуток нафти та викопного газу; збір, переробку, передачу, розподіл, підземне зберігання та термінали рідкого викопного газу.

Ще одним видом парникових газів, обмеження викидів яких отримує правове регулювання у праві ЄС та його державах-членах, є фторовані гази (F-гази). F-гази – це сімейство штучних газів, які використовуються в низці повсякденних продуктів, а також у промислових цілях. В рамках політики зі зміни клімату і зокрема у сфері обмеження викидів парникових газів ЄС вживає регуляторних заходів для контролю за F-газами. F-гази часто використовуються

як замітники озоноруйнівних речовин, оскільки вони не пошкоджують озоновий шар атмосфери. Однак, F-гази є потужними парниковими газами, з ефектом глобального потепління до 25 000 разів більшим, ніж вуглекислий газ (CO_2). Слід зазначити, що активна регуляторна політика ЄС зі скорочення викидів F-газів мала позитивні наслідки. За даними Європейської екологічної агенції, починаючи з 2015 р., викиди фторованих газів щороку знижуються [213].

Гідрофторвуглеці (ГФУ), безумовно, є найбільш важливою групою фторвмісних газів з точки зору клімату, хоча вони є відносно короткоживучими. Дві інші групи F-газів, перфторвуглеці (ПФУ) та гексафторид сірки (SF_6), можуть залишатися в атмосфері протягом тисяч років. Існує також ряд менш відомих F-газів, таких як NF_3 , SO_2F_2 та інші.

Перший Регламент щодо F-газів, а отже документ що уніфікував відповідні правила у Європейському Союзі був прийнятий у 2006 р., і йому вдалося стабілізувати викиди цих ПГ у ЄС на рівні 2010 року [294]. 01.01.2015 р. він був замінений на чинний Регламент 517/2014 [305], який посилив попередні заходи та запровадив низку далекосяжних змін, додавши систему квот та низку заборон на використання фторвмісних газів у деяких підгалузях.

До 2030 р. Регламент дозволить скоротити викиди парникових газів в ЄС на дві третини порівняно з рівнем 2014 року. Це стосується певних фторованих газів (ГФУ, ПФУ та гексафториди сірки), скорочення яких відбувається, зокрема, шляхом покращення локалізації та моніторингу цих газів, збільшення вилучення та обмеження їх продажу та використання. Очікувана кумулятивна економія викидів становить 1,5 гігатонни CO_2 -еквіваленту до 2030 р. та 5 гігатонн до 2050 р. З 2008 р. кожен, хто виробляє, імпортує або експортує понад 100 т. CO_2 -еквіваленту будь-якого з фторованих парникових газів, повинен повідомляти про імпортовану або експортовану кількість виробленого, програми, в яких вони будуть використовуватися, включаючи очікувані викиди, а також кількість перероблених, регенерованих або знищено.

Регламент також стимулює інновації та зелене зростання, а також робочі місця, заохочуючи використання зелених технологій, заснованих на менш шкідливих для клімату альтернативах. З 1 січня 2015 р. діє система квот, а з 2017 р. значення перераховуються кожні три роки. З метою виконання Регламенту 517/2014, Комісією до 2021 р. було прийнято 16 імплементаційних документів.

05.04.2022 р. Комісія внесла законодавчу пропозицію щодо оновлення Регламенту про парникові гази [287]. Ця пропозиція тепер обговорюється співзаконодавцями в Європейському Парламенті та Раді. Перегляд має на меті:

– досягнення більш високих цілей, наприклад, через більш жорстку систему квот на гідрофторвуглеці (далі – ГФВ) (поетапне скорочення використання ГФВ): скорочення кількості ГФВ, розміщених на ринку, на 98 % до 2050 року (у порівнянні з 2015 роком). Серед нових передбачених обмежень на використання фреонів в обладнанні можна назвати такі окремі: забезпечення дотримання Монреальського протоколу, наприклад, здійснення кроків зі скорочення використання ГФВ після 2030 р. та скасування певних винятків щодо скорочення використання ГФВ у ЄС, які не передбачені Монреальським протоколом; досягнення більш комплексного моніторингу, наприклад, шляхом охоплення ширшого кола речовин та видів діяльності, а також вдосконалення процедур звітності та перевірки даних. Виходячи з цього, Комісія обрала пакет заходів, які дозволять запобігти викидам на рівні 40 млн. тонн еквіваленту вуглекислого газу до 2030 р. та 310 млн. тонн еквіваленту вуглекислого газу до 2050 р., на додаток до обсягів, передбачених чинним Регламентом. Пакет також гарантуватиме дотримання Монреальського протоколу та покращить його виконання та моніторинг [287].

Ще одна Директива, яку слід згадати в контексті нашого дослідження, стосується створення мобільної системи кондиціонування повітря. Директива 2006/40/ЄС [194] забороняє використання F-газів з потенціалом глобального потепління, що більш ніж у 150 разів перевищує потенціал вуглекислого газу (CO₂), у нових типах легкових автомобілів та мікроавтобусів, введених в

експлуатацію з 2011 р., а також у всіх нових легкових автомобілях та мікроавтобусах, що виробляються з 2017 р.

Серед актів вторинного права ЄС, які стосуються скорочення викидів руйнуючих речовин, можна назвати ще низку документів. Зокрема, Директиву 2016/2284 [186] про скорочення національних викидів певних забруднюючих речовин в атмосферу, яка вносить зміни до Директиви 2003/35/ЄС та скасовує Директиву 2001/81/ЄС. Ця Директива спрямована на досягнення рівнів якості повітря, які не спричиняють значного негативного впливу та ризиків для здоров'я людини та навколишнього середовища. У документі йдеться про діоксид сірки (SO₂), оксиди азоту (NO_x), неметанові леткі органічні сполуки (NMVOC), аміак (NH₃) і дрібні тверді частинки (PM_{2,5}). У Директиві, зокрема, зазначається, що документ має сприяти досягненню економічно ефективним способом цілей щодо якості повітря, викладених у законодавстві Союзу, і пом'якшенню впливу зміни клімату на додаток до покращення якості повітря в усьому світі та покращенню синергії з кліматичною та енергетичною політикою Союзу. Таким чином, фінансове розпорядження, а також перегляд політики щодо якості повітря мають бути чутливими до клімату.

Особливістю правового регулювання у сфері скорочення ПГ у ЄС є його полігалузевий характер, який виражається у тому, що норми права, які стосуються емісії парникових газів формуються як в рамках суто кліматичних нормативно-правових актів, так і у тих, що належать до сфери енергетики. Головна мета досягнення кліматичної нейтральності, яка була проголошена у низці документів – Європейській Зеленій угоді, Європейському кліматичному законі, пакеті «Fit for 55» реалізується через систему різноманітних за юридичною силою актів – від політичних/програмних, що мають м'який характер, до – юридично обов'язкових – регламентів і директив. Залежно від ступеня готовності державами-членами брати на себе ті чи інші зобов'язання у сфері обмеження викидів ПГ, у ЄС приймаються як документи, що мають на меті уніфікувати відповідні норми, так і такі, що встановлюють лише цілі і рамки правового регулювання, залишаючи державам свободу розсуду щодо

обрання способу імплементації/транспозиції правил поведінки, щорозроблені у ЄС.

Особливістю правового регулювання сфери зменшення викидів ПГ також є наявність широкої системи органів та інститутів, які забезпечують реалізацію заходів щодо контролю а відтак і удосконалення відповідного законодавства.

2.2. Регулювання торгівлі квотами на викиди у праві Європейського Союзу

Регулювання торгівлі квотами в ЄС є елементом системи торгівлі викидами (англ. «Emission Trading System», далі – СТВ ЄС) у Європейському Союзі, яка у свою чергу є наріжним каменем кліматичної політики ЄС та ключовим інструментом для економічно ефективного скорочення викидів парникових газів. З моменту запровадження СТВ ЄС у 2005 р. викиди в секторах, охоплених торгівлею квотами, скоротилися приблизно на 43 %. До них відносяться виробництво електроенергії та тепла, енергоємні галузі промисловості та комерційна авіація в Європі¹.

Торгівля викидами ПГ з'явилась у 1970-х р.р. у Сполучених Штатах Америки як спроба контролю за місцевими атмосферними забруднюючими речовинами. Запропонована і впроваджена спочатку як засіб поступової відмови від використання свинцевовмісного бензину система торгівлі викидами у Америці змістила акцент на зміну клімату. Такий приклад спонукав і інші країни, зокрема і європейські, започаткувати механізми торгівлі дозволами на викиди ПГ.

З прийняттям Кіотського протоколу до РКЗК ООН 1997 р., що вперше встановив юридично обов'язкові цілі зі скорочення викидів, або ліміти, для 37 промислово розвинених країн та закріпив положення щодо торгівлі дозволами

¹ На ці сектори сьогодні припадає 41 % загальних викидів в ЄС, тому їхній внесок має вирішальне значення для досягнення загальних цілей ЄС щодо скорочення викидів.

на викиди серед його учасників, Європейський Союз і його держави-члени, які є сторонами Протоколу, розпочинають роботу у напрямку імплементації його положень. Досягнення цілей Протоколу спонукало ЄС до розробки відповідних політичних інструментів.

У березні 2000 р. Європейська Комісія представила Зелену книгу [242] з деякими першими ідеями щодо дизайну СТВ ЄС. Вона послужила основою для численних обговорень із зацікавленими сторонами, які в подальшому допомогли сформуванню такої системи.

У 2003 р. була прийнята перша Директива про СТВ [192], а система почала функціонувати з 2005 р. Директива, як рамковий документ, запровадила норму про верхній ліміт на квоти для держав, який встановлювався через національні плани розподілу квот (НПР). Процес закріплення верхньої межі квот на викиди встановив обмеження для всього ЄС децентралізованим способом «знизу вгору» (сума НПД була загальною межею). Директива також встановила правила розподілу дозволів для окремих підприємств/установок.

Важливе значення для імплементації Директиви мало встановлення оцінювання з боку Європейської комісії планів на відповідність їх критеріям, викладеним у додатку до Директиви СТВ та правил ЄС щодо державної допомоги та конкуренції.

У багатьох випадках Комісія вимагала змін, зокрема для зменшення національних обмежень. Важливе значення мав той факт, що після затвердження НПР ні обмеження, ні розподіл для підприємства не можна було змінити. Усього з 2005 р. по 2021 р. відбулося 3 етапи (фази), в результаті яких змінювалися та удосконалювалася система національних планів розподілу квот, а отже і відбувався розвиток відповідної системи торгівлі викидами у Європейському Союзі. Наразі триває 4 етап (фаза), яка пов'язана з реалізацією амбітних пропозицій в рамках законодавчого пакету «Fit for 55», метою якого є досягнення чистого скорочення викидів щонайменше на 55 % до 2030 р. порівняно з рівнем 1990 р.

Не вдаючись до ретельного аналізу етапів імплементації цілей ЄС за

Директивою про СТВ 2003 р., звернемо увагу лише на основні досягнення у межах цих етапів.

Етап 1 (2005–2007 р.р.) – 3-річний т.з. пілотний проект «навчання на практиці» для підготовки до того стану, коли СТВ ЄС повинна буде ефективно функціонувати у досягненні цілей Кіотського протоколу. Особливостями цього етапу були:

- 1) він охоплював лише викиди CO₂ від виробників електроенергії та енергоємних галузей промисловості;
- 2) майже всі квоти були надані підприємствам/установкам безкоштовно;
- 3) штраф за невиконання зобов'язань становив 40 євро за тонну.

Досягненням цього етапу стало встановлення ціни на вуглець; впровадження вільної торгівлі квотами на викиди по всьому ЄС; створення інфраструктури, необхідної для моніторингу, звітності та верифікації викидів від охоплених підприємств/установок.

За відсутності достовірних даних про викиди, верхні ліміти на етапі 1 були встановлені на основі оцінок. В результаті загальна кількість випущених квот перевищила обсяги викидів і, оскільки пропозиція значно перевищувала попит, у 2007 р. ціна квот впала до нуля (квоти 1 етапу фазине могли бути накопичені для використання у 2 етапі) [184].

Етап 2 (2008–2012 роки). Цей етап збігся з першим періодом дії зобов'язань держав-членів ЄС за Кіотським протоколом (країни ЄС виконували свої конкретні цілі зі скорочення викидів) [261]. На цьому етапі у ЄС були встановлені нижчий верхній ліміт на квоти (приблизно на 6,5 % нижчий у порівнянні з 2005 роком); далі відбулося зниження частки безкоштовного розподілу до майже 90 %; проведення перших аукціонів у державах-членах з продажу квот; збільшення штрафу за недотримання вимог до 100 євро за тонну; підприємства/установки отримали дозвіл на придбання міжнародних кредитів загальним обсягом близько 1,4 млрд т. CO₂-еквіваленту. У цей період відбувається подальша комунітаризація і правового регулювання, і контролю за використанням квот на торгівлю викидами.

Уніфікований підхід до регулювання торгівлі викидами у ЄС забезпечив досягнення цілей за Кіотським протоколом як на рівні ЄС, так і на рівні держав-членів. Загалом досвід правової регламентації у сфері торгівлі квотами у ЄС є унікальним прикладом наднаціональної, міжнародної та національної гармонізації правил у відповідній сфері. Практично одночасна імплементація норм міжнародного права у європейське наднаціональне та національне законодавство держав-членів забезпечується через ефективні механізми, які постійно розвиваються.

У 02.03.2013 р. операції СТВ ЄС були централізовані в єдиному реєстрі ЄС [146], яким керує Європейська Комісія. Реєстр ЄС охоплює всі країни, що беруть участь у СТВ ЄС. Реєстр ЄС¹ прийшов на зміну національних реєстрів. Одночасно у цей час Журнал транзакцій Європейського Союзу (EUTL) замінив Незалежний журнал транзакцій Співтовариства (CITL). Зміни у порядок функціонування Реєстру згодом будуть внесені з метою реалізації Європейської зеленої угоди у 2019 р. [134].

Особливого значення у цей період набуває активізація зусиль ЄС щодо регулювання продажу квот викидів у сфері авіації. Цей процес бере початок ще з 2005 р., коли Комісія ЄС ухвалили Повідомлення щодо необхідності правового регулювання та впровадження заходів із зменшення кліматичного впливу у авіаційному секторі [154]. З 01.01.2012 р. Європейська система викидів починає поширюватися і на авіацію. 16.04.2013 р. був прийнятий Регламент, що встановлює схему торгівлі квотами на викиди парникових газів в рамках Співтовариства, з огляду на імплементацію до 2020 р. міжнародної угоди про застосування єдиного глобального ринкового заходу до міжнародних

¹ Реєстр ЄС – це онлайн база даних, яка містить рахунки для стаціонарних підприємств/установок (перенесені з національних реєстрів, що використовувалися до 2012 року) та для авіаційних операторів (включених до СТВ ЄС з січня 2012 року). Він слугує для гарантування точного обліку всіх квот, виданих в рамках системи торгівлі квотами на викиди ЄС (СТВ ЄС). Реєстр відстежує право власності на квоти, що зберігаються на електронних рахунках, подібно до того, як банк веде облік усіх своїх клієнтів та їхніх грошей. Реєстр фіксує: національні заходи з імплементації (перелік підприємств/установок, на які поширюється дія Директиви про СТВ у кожній країні ЄС, а також будь-який безкоштовний розподіл для кожного з цих підприємств/установок у період 2013-2020 рр.); рахунки компаній або фізичних осіб, які володіють такими квотами; передачі квот («транзакції»), здійснені власниками рахунків; щорічні підтверджені викиди CO₂ від підприємств/установок та авіаційних операторів; щорічна звірка квот та підтверджених викидів, де кожна компанія повинна була здати достатню кількість квот для покриття всіх своїх підтверджених викидів.

авіаційних викидів [303].

На цьому етапі також відбулося зменшення верхнього ліміту квотування викидів ПГ, виходячи з фактичних викидів. Однак економічна криза 2008 р. призвела до скорочення викидів, яке було більшим, ніж очікувалося. Це призвело до значного надлишку квот та кредитів, що суттєво вплинуло на ціну вуглецю протягом 2 етапу.

Етап 3 (2013–2020 р.р.). Під час цього етапу значно змінилася структура СТВ. Як і на попередньому етапі відбувається поступова уніфікація норм щодо торгівлі викидами у ЄС. Зміни, які виглядають найбільш значущими стосувалися, зокрема запровадження єдиного, загальноєвропейського верхнього ліміту на викиди замість попередньої системи національних верхніх лімітів; аукціонів як методу розподілу квот за замовчуванням (замість безкоштовного розподілу); гармонізованих прави розподілу квот, що застосовуються до квот, які досі розподіляються безкоштовно; розширення переліку газів та секторів.

На сьогодні, зокрема СТВ ЄС охоплює наступні сектори та гази, зосереджуючись на викидах, які можуть бути виміряні, зареєстровані та верифіковані з високим рівнем точності:

- двоокис вуглецю (CO_2) від виробництва електроенергії та тепла; енергоємних секторів промисловості, включаючи нафтопереробні заводи, сталеливарні заводи, виробництво заліза, алюмінію, металів, цементу, вапна, скла, кераміки, целюлози, паперу, картону, кислот та сипучих органічних хімікатів; комерційна авіація в межах Європейського економічного простору;

- закис азоту (N_2O) від виробництва азотної, адипінової та гліоксилової кислот і гліоксалу;

- перфторвуглеці (ПФУ) від виробництва алюмінію.

Участь у СТВ ЄС є обов'язковою для підприємств/установок цих секторів, але в деяких секторах включаються лише підприємства/установок, що перевищують певний розмір. Окремі малі підприємства/установок можуть бути виключені, якщо уряди запровадять фіскальні або інші заходи, які дозволять

скоротити їх викиди на еквівалентну кількість. В секторі авіації до 31.12.2023 р. СТВ ЄС застосовуватиметься лише до польотів між аеропортами, розташованими в Європейському економічному просторі.

Під час 3 етапу (фази) також було зарезервовано 300 млн. квот [152] у Резерві для нових учасників для фінансування впровадження інноваційних технологій у сфері відновлюваної енергетики та уловлювання і зберігання вуглецю в рамках програми NER 300¹, яка спрямована на фінансування та зосереджує близько 2 млрд. євро на інноваційні низьковуглецеві технології, зосереджуючись на демонстрації екологічно безпечного уловлювання та зберігання вуглецю (УЗВ) та інноваційних технологіях відновлюваної енергетики в комерційних масштабах в межах ЄС [218].

У липні 2015 р. Європейська Комісія ініціювала перегляд Системи торгівлі викидами ЄС (СТВ ЄС) на період після 2020 р. Після тривалих переговорів Європейський парламент і Рада офіційно підтримали перегляд у лютому 2018 р. Таким чином зрештою була ухвалена переглянута Директива 2018/410 [189], яка набула чинності 08.04.2018 р.

На сьогодні триває 4 етап (фаза) розвитку, який розпочинається з того моменту, коли Комісія ЄС 14.07.2021 р. ухвалила низку законодавчих ініціатив у рамках Європейської зеленої угоди. Ініціативи, як вже було зазначено, стосуються досягнення кліматичної нейтральності у ЄС до 2050 р.

Для досягнення загальної мети ЄС щодо скорочення викидів парникових газів до 2030 року, сектори, охоплені Системою торгівлі викидами, повинні скоротити свої викиди на 43 % порівняно з рівнем 2005 року.

Переглянута Директива про СТВ ЄС, яка буде застосовуватися на період 2021–2030 років, дозволить досягти цього за допомогою комплексу взаємопов'язаних заходів. Передбачається скорочення загальної кількості квот

¹«NER300» – це фінансовий інструмент, яким спільно керують Європейська Комісія, Європейський інвестиційний банк та держави-члени, названий так тому, що стаття 10(a) 8 переглянутої Директиви про торгівлю викидами 2009/29/ЄС містить положення про резервування 300 млн. квот (прав на викиди однієї тонни двоокису вуглецю) у Резерві для нових учасників Європейської схеми торгівлі викидами для субсидування підприємств/установок з інноваційними технологіями відновлюваної енергетики та уловлювання і зберігання вуглецю (УЗВ). Квоти були продані на вуглецевому ринку, а отримані кошти - 2,1 млрд. євро - будуть надані проектам по мірі їх реалізації

на викиди щорічно на 2,2 %, починаючи з 2021 року, у порівнянні з 1,74 % на сьогодні. Це сприятиме збільшенню темпів скорочення викидів.

На 4 етапі СТВ ЄС також були внесені важливі зміни до функціонування Резерву стабільності ринку («Market Stability Reserve», MSR) [266] – спеціального механізму, створеного ЄС для зменшення надлишку квот на викиди на вуглецевому ринку та підвищення стійкості СТВ ЄС до майбутніх потрясінь. Його роль і задіяність у процесі удосконалення СВТ буде суттєво посилено. До речі, MSR в якості довгострокового рішення почав працювати у січні 2019 р., хоча Рішення щодо його створення було ухвалене ще у 2015 р. [179]. Резерв працює повністю відповідно до заздалегідь визначених правил, які не залишають Комісії чи державам-членам права на власний розсуд у його застосуванні [282]. Це означає, що цей механізм є наднаціональним, що ще раз підтверджує значну зацікавленість держав-членів в створенні уніфікованих правил у сфері торгівлі квотами та єдність у провадженні кліматичної політики ЄС¹.

Щодо змін які вносяться до правил і процедур функціонування MSR, то необхідно підкреслити, що у 2019–2023 р. відсоток від загальної кількості квот в обігу, що визначає кількість квот, які залишаються в резерві в разі перевищення порогу в 833 мільйони квот, тимчасово подвоюється з 12 % до 24 %. Крім того, з 2023 р. квоти, що зберігаються в MSR понад обсяг аукціону попереднього року, більше не будуть дійсними. А зусилля щодо усунення ринкового дисбалансу підтримуватимуться швидшим скороченням річного обмеження викидів. Загальна кількість дозволів на викиди скорочується на 2,2% щорічно, починаючи з 2021 року, порівняно з 1,74 % у період 2013–2020 років. Рівень скорочення відповідає цільовому показнику до 2030 року щодо принаймні 40 % скорочення викидів парникових газів у ЄС [266].

Переглянута Директива ЄС щодо СТВ також спрямована на забезпечення передбачуваних, надійних та справедливих правил для вирішення проблеми ризику витоку вуглецю. Загалом, необхідно зауважити, що в рамках системи

¹ Щороку до 15 травня Комісія публікує загальну кількість дозволів, які є в обігу.

торгівлі викидами ЄС (СТВ ЄС) промислові об'єкти, які мають значний ризик витоку вуглецю, отримують особливий режим для підтримки їх конкурентоспроможності.

Витоки вуглецю – це ситуація, яка може виникнути, якщо з причин витрат, пов'язаних з кліматичною політикою, підприємства будуть змушені перенести виробництво в інші країни з більш м'якими обмеженнями на викиди¹. Це може призвести до збільшення їх загальних викидів. Ризик витоку вуглецю може бути вищим у певних енергоємних галузях.

Для забезпечення конкурентоспроможності галузей, охоплених СТВ ЄС, виробництво в секторах та підгалузях, які вважаються схильними до значного ризику витоку вуглецю, отримує більшу частку безкоштовних квот порівняно з іншими промисловими підприємствами/установками.

Підприємства/ установки у секторах, що піддаються значному ризику витоку вуглецю в принципі мають право на отримання безкоштовних квот у розмірі 100 % від цієї кількості. Для підприємств/установок в інших секторах, які не входять до переліку секторів з високим ризиком витоків вуглецю, безкоштовний розподіл поступово зменшувався (80 % у 2013 р., з кожним роком зменшуючись до 30 % у 2020 р.). Оскільки контрольні показники базуються на показниках найбільш ефективних підприємств/установок, лише найбільш ефективні із них у кожному секторі отримують достатню кількість безкоштовних квот, щоб покрити всі свої потреби.

На 4 етапі безкоштовне виділення квот зосереджено на секторах з найвищим ризиком перенесення виробництва за межі ЄС. Критерії для визначення того, чи вважається сектор або підсектор схильним до значного ризику витоку вуглецю, змінилися за рішенням Комісії [133]. Рівень вразливості секторів до витоків вуглецю оцінюється на основі показника, що відображає інтенсивність торгівлі та викидів.

Система безкоштовного розподілу квотна 4 етапі продовжена ще на

¹ В ЄС існує офіційний перелік секторів та підсекторів, які вважаються такими, що мають значний ризик витоку вуглецю. Європейська Комісія складає цей перелік за погодженням з державами-членами та Європейським Парламентом, після проведення оцінки впливу та широких консультацій із зацікавленими сторонами. Для 4 етапу новий перелік був прийнятий Комісією у лютому 2019 р. та опублікований у травні 2019 р.

десять років. Її перегляд був зумовлений необхідністю зосередження уваги на секторах, які мають найбільший ризик перенесення виробництва за межі ЄС. Ці сектори отримують 100 % своїх квот безкоштовно. Для менш вразливих секторів передбачається поступове скорочення безкоштовних квот після 2026 року з максимального рівня 30 % до нуля наприкінці 4-го етапу (2030 р.).

Значна кількість безкоштовних квот буде зарезервована для нових і зростаючих підприємств/установок.

Ця кількість складається з квот, які не були розподілені із загального обсягу, доступного для безкоштовного розподілу до кінця фази 3 (2020 р.), та 200 мільйонів квот з MSR.

У ст. 10a(6) переглянутої Директиви про СТВ встановлюється дозвіл для держав-членів компенсувати найбільш електроємним секторам збільшення вартості електроенергії в результаті запровадження СТВ ЄС через національні схеми державної допомоги. Європейська Комісія опублікувала рекомендації щодо забезпечення відповідності таких заходів правилам державної допомоги ЄС [151]. Комісія повинна затвердити національні схеми до того, як може бути надана будь-яка допомога. Можливість для держав-членів надавати цей вид державної допомоги продовжується на 4 етапі, з одночасним посиленням прозорості та положень про звітність. Держави-члени повинні прагнути використовувати не більше 25 % надходжень від аукціонів для цієї мети. Якщо вони перевищують цю суму, вони повинні будуть обґрунтувати це. Держави-члени також повинні будуть регулярно публікувати суму, виплачену бенефіціарам компенсації, як за секторами, так і в цілому.

15.02.2019 р. Комісія ініціювала перегляд керівних принципів державної допомоги СТВ ЄС для 4 етапу [223]. Були встановлені більш гнучкі правила, щоб краще узгодити рівень безкоштовного розподілу з фактичним рівнем виробництва. Обсяги квот для окремих підприємств/установок можуть щорічно коригуватися для відображення відповідних збільшень та зменшень обсягів виробництва. Поріг для коригування був встановлений на рівні 15 % і буде оцінюватися на основі ковзного середнього показника за два роки. Для

запобігання маніпуляціям та зловживанням системою коригування розподілу, Комісія може прийняти імплементаційні акти, які визначатимуть подальші механізми коригування.

Перелік об'єктів, на які поширюється дія Директиви і які мають право на безкоштовне виділення коштів, буде оновлюватися кожні 5 років. Загалом очікується, що протягом 2021–2030 років промисловості буде безкоштовно виділено понад 6 мільярдів квот.

Директива також передбачає механізми низьковуглецевого фінансування, які допоможуть енергоємним промисловим секторам та енергетиці вирішити інноваційні та інвестиційні проблеми, пов'язані з переходом до низьковуглецевої економіки, а також модернізувати енергетичний сектор (зокрема, через створення Інноваційного фонду та Фонду модернізації).

Завдяки СТВ Європейський Союз створив ринковий механізм, який визначає ціну CO₂ і створює стимули для зниження викидів у найбільш економічно ефективний спосіб. За останні 16 років він успішно знизив викиди від виробництва електроенергії та енергоємних виробництв на 42,8 %. Згідно з цією системою, компанії повинні мати дозволи, що відповідають їхнім викидам CO₂, що робить виробництво електроенергії від спалювання вугілля та інших видів викопного палива дорожчим, а чисті джерела енергії більш привабливими. У той же час фірми стимулюються ставати більш енергоефективними, оскільки вони можуть продавати свої дозволи на викиди на ринку [113].

Як відомо, СТВ працює за принципом «обмежувати і торгувати» («cap-and-trade»). ЄС встановлює обмеження на кількість парникових газів, які можуть викидатися щороку, і компанії повинні мати європейські дозволи на викиди («European Union Allowans» ,EUA) для кожної тони CO₂, яку вони викидають у межах один календарний рік. Вони отримують або купують ці дозволи – і можуть ними торгувати.

Концепція «обмежувати і торгувати» означає, що спочатку визначається річний обсяг викидів, а потім він розподіляється між підприємствами/

установками галузей, які беруть участь у СТВ. Якщо виділеної квоти не вистачає. То підприємство може купити обсяг, якого бракує, на «вторинному» ринку СТВ, де здійснюється як спотова, так і ф'ючерсна торгівля. Верхній ліміт встановлюється на загальну кількість певних парникових газів, які можуть бути викинуті установками, охопленими системою. З часом цей ліміт зменшується таким чином, щоб загальний обсяг викидів зменшувався. В межах ліміту установки купують або отримують квоти на викиди, якими вони можуть обмінюватися між собою за потреби.

Після кожного року установка повинна здати достатню кількість квот для повного покриття своїх викидів, в іншому випадку накладаються великі штрафи. Якщо установка скорочує свої викиди, вона може залишити запасні квоти для покриття своїх майбутніх потреб або продати їх іншій установці, якій не вистачає квот [332,с. 46].

Торгівля забезпечує гнучкість, яка гарантує скорочення викидів там, де це коштує найменше. Висока ціна на вуглецеві квоти також сприяє інвестиціям в інноваційні низьковуглецеві технології [120].

СТВ стосується викидів CO₂ від електростанцій, енергоємних галузей промисловості (наприклад, нафтопереробних заводів, металургійних заводів і виробників чавуну, алюмінію, цементу, паперу та скла) та цивільної авіації. Рейси за межі ЄС не входять до сфери дії системи; лише ті, які знаходяться між країнами ЄС і Європейського економічного простору, повинні відповідати програмі.

Квоти на стаціонарні установки продаються з аукціону, якщо вони не надаються безкоштовно. Рівень безкоштовного розподілу на установку визначається з урахуванням контрольних значень на основі середньої продуктивності 10 % найкращих установок, ризику витоку вуглецю в кожному секторі та історичного рівня активності кожної установки. Обсяги аукціону можуть також використовуватися для компенсації досягнення цільових показників скорочення викидів у секторах, які не охоплені СТВ ЄС (гнучкість між секторами СТВ і поза СТВ ЄС).

Директива ЄС щодо СТВ також регулює такі питання як безоплатне виділення коштів на модернізацію енергетики. Методика обчислення розподілу безкоштовних квот на викиди для установок з виробництва електричної енергії запроваджена Рішенням Комісії ще у 2011 р. [132]. На 4-му етапі вона була удосконалена на основі Регламенту, прийнятого Комісією у результаті делегування повноважень [136]. Рішення Комісії від 05.09.2013 р. визначає національні заходи з імплементації для перехідного безкоштовного розподілу квот на викиди парникових газів [129].

Система торгівлі квотами у ЄС базується на аукціонах (торгах), які є найбільш прозорим методом розподілу квот на викиди і реалізують на практиці принцип «забруднювач платить». Тому підприємства, охоплені СТВ ЄС¹, повинні купувати все більшу частку квот на викиди саме через аукціони.

Аукціон як метод розподілу квот за замовчування почав застосовуватися на 3 етапі розвитку СТВ. У процесі торгів держави-члени ЄС можуть виставляють свої квоти до Директиви про СТВ та Регламенту про проведення аукціонів від 12.11.2010 р. [144]. Нині застосовується Делегований Регламент Комісії 2019/1868 від 28.08.2019 р. про проведення аукціонів з продажу квот у відповідність до правил СТВ ЄС на період 2021–2030 років та класифікації квот як фінансових інструментів згідно з Директивою 2014/65/ЄС Європейського Парламенту та Ради [135].

На аукціоні з 2020 р. дозволена також торгівля квотами, які надані Інноваційному фонду та Фонду модернізації [130]. Квоти для стаціонарних установок (загальні квоти) продаються на аукціоні, якщо тільки вони не розподіляються безкоштовно або не розміщуються в Резерві ринкової стабільності (MRS).

Загалом, за оцінками Комісії, 57 % від обсягу загальних квот було продано на аукціонах на 3 етапі. Протягом етапу (2021–2030 рр.) частка квот, що підлягає продажу на аукціоні, є незмінною [115]. Частки держав-членів в

¹ З 2021 р. Велика Британія більше не є членом ЄС, однак, відповідно до Протоколу Ірландії та Північної Ірландії, СТВ ЄС застосовується до виробництва електроенергії, розташованого в Північній Ірландії. Тому Великобританія виставлятиме на аукціон невеликий обсяг квот, що відповідає її частці в загальноєвропейському ліміті.

аукціонах на загальні квоти та авіаційні квоти для 4 етапу визначені Рішенням Комісії 2020/2166 від 17.12.2020 р. [128].

Директива про СТВ передбачає, що держави-члени повинні використовувати щонайменше 50 % надходжень від аукціонів або їх еквівалент у фінансовому вираженні на цілі, пов'язані з кліматом та енергетикою. На основі останньої доступної інформації, близько 78 % надходжень у 2013–2019 роках було використано на цілі, пов'язані зі зміною клімату та енергетикою.

Державам-членам пропонується щорічно звітувати про суми та використання отриманих доходів відповідно до Регламенту 2018/1999 про управління Енергетичним Союзом та кліматичні дії [296]. Загальні цифри щорічно публікуються у Звіті про ринок квот на викиди вуглецю (Carbon Market Report).

Порядок проведення аукціонів з продажу квот регулюється Регламентом 1031/2010 проведення аукціонів, прийнятим 12.11.2010 р. відповідно до статті 10(4) Директиви про СТВ [144] зі змінами від 28.11.2019 р. Він охоплює терміни, адміністрування та інші аспекти проведення аукціонів з метою забезпечення їх проведення у відкритий, прозорий, гармонізований та недискримінаційний спосіб.

Регламент проведення аукціонів реалізує на практиці критерії, яким повинні відповідати аукціони згідно з Директивою про СТВ, такі як передбачуваність, економічна ефективність, справедливий доступ до аукціонів та одночасний доступ до відповідної інформації для всіх операторів.

У Європейському Союзі створена спільна аукціонна платформа, на якій 28 країн (25 держав-членів ЄС та 3 країни ЄЕП/ЄАВТ) продають свої квоти¹. З цією метою вони підписали Угоду про спільні закупівлі [250]. Наразі спільною аукціонною платформою є Європейська енергетична біржа («European Energy Exchange», EEX) [226] у м. Лейпциг (Німеччина). Спільна аукціонна платформа формується на 5-річний термін шляхом спільних закупівель між Комісією та країнами-учасницями відповідно до правил, викладених в Угоді про спільні

¹ Процедури закупівель публікуються на сайті Tender Electronic Daily (e-Ted).

закупівлі. Для третіх сторін Комісія є єдиною контактною особою для отримання інформації щодо процедур спільних закупівель.

Ефективність системи торгівлі викидами парникових газів у ЄС забезпечується моніторингом та звітністю про викиди, головними вимогами до яких є надійність, транспарантність, послідовність та точність. Процедура моніторингу, звітності та верифікації («Monitoring, Reporting and Verification», MRV) є щорічною. Разом з усіма пов'язаними з нею процесами утворює цикл дотримання СТВ («ETS compliance cycle»). Наявність плану моніторингу та звітності про щорічні викиди є обов'язковою умовою діяльності промислових підприємств/установок та авіаційних операторів, на яких поширюється дія СТВ ЄС. Такі плани також є частиною дозволу на експлуатацію для промислових установок¹.

Правила, пов'язані з циклом відповідності, закріплені у двох регламентах: Регламент 2020/2085 про моніторинг та звітність («Monitoring and Reporting Regulation», MRR) [141] від 19.12.2018 р. зі змінами, внесеними 14.12.2020 р. та Регламент 2018/2067 про акредитацію та верифікацію («Accreditation and Verification», AVR) від 19.12.2018 р. [139] зі змінами від 14.12.2020 р.

З метою сприяння ефективному та гармонізованому моніторингу, верифікації, звітності та акредитації в різних державах-членах ЄС Комісія надає шаблони (зразки), які є основою для: планів моніторингу, щорічних звітів про викиди (включаючи звітність авіаційних операторів про тонно-кілометри), звітів про верифікацію, звітів про вдосконалення. Також публікуються вказівки, приклади та інші інструменти для підтримки правильного розуміння вимог правил, а також сприяння більш гармонізованому та економічно ефективному застосуванню в усіх країнах СТВ ЄС.

Проаналізувавши правове регулювання системи торгівлі квотами парникових газів у ЄС можна зробити висновок, що з моменту свого започаткування у 2005 р., ця система еволюціонувала як ефективний механізм,

¹ Щороку оператори подають звіти про викиди. Дані за рік повинні бути перевірені акредитованим верифікатором до 31 березня наступного року. Після перевірки оператори повинні здати еквівалентну кількість квот до 30 квітня того ж року.

що забезпечує гармонізовану імплементацію положень Кіотського Протоколу як на наднаціональному рівні, так і на рівні держав-членів. Такий механізм не лише спрямований на досягнення кліматичних цілей у ЄС – 0% показників викидів парникових газів до 2050 р., а й забезпечує розвиток конкурентного спільного ринку у ЄС.

Запровадження уфікованих правил у системі торгівлі викидами формує єдиний підхід держав-членів у вирішенні найскладніших питань боротьби зі зміною клімату та спирається на значну фінансову підтримку з боку Союзу.

2.3. Захист озонового шару у праві Європейського Союзу

Без сонячного світла неможливе життя на Землі, однак ультрафіолетове випромінювання шкодить здоров'ю людини, екосистемі, сприяє глобальному потеплінню і змінам клімату. Висока концентрація озону¹ в стратосфері створює захисний шар, що поглинає більшу частину УФ-випромінювання. Виснаження озонового шару, навпаки, зменшує кількість озону у верхніх шарах атмосфери (стратосфері), але збільшує його вміст у нижніх шарах (тропосфері), де озон вважається забруднювачем і парниковим газом. При зменшенні концентрації озону в атмосфері людина отримує підвищену дозу ультрафіолету. Науковці встановили, що це призводить до низки онко захворювань, а також до серйозних захворювань очей – катаракти, сліпоти, і негативно впливає на імунну систему людини в цілому [98]. Із розвитком індустріалізації руйнівний вплив людини на природу ставав дедалі більш помітним.

У 1974 р. хіміки Каліфорнійського університету Маріо Моліна та Френк Шервуд Роланд, опублікували статтю, в якій розповіли про загрозу для озонового шару від газів, що містять хлорфторвуглеці (далі – ХФВ).

¹ Озоновий шар – це шар атмосфери (стратосфери), в межах якого концентрація озону удесятеро вища, ніж біля поверхні Землі. Основна його кількість зосереджена на висоті 20-55 км над поверхнею Землі, максимальна його концентрація – на висоті 5–18 км. Озоновий шар відкрили у 1913 році Шарль Фабрі та Анрі Буїсон. У 1920-х роках вивченням його займався Гордон Добсон. Дослідник встановив світову мережу нагляду за озоновим шаром, яка працює з 1928 року і досі.

Найяскравішим прикладом таких газів на сьогодні є фреон (CCl_2F_2), який масово використовують як холодоагент у холодильних установках та кондиціонерах. Чималої шкоди завдає запуск космічних супутників: двигуни ракети-носія викидають колосальну кількість газів (оксидів азоту, двоокису вуглецю). За підрахунками учених, 300 подібних запусків вистачило б для повного виснаження озонового шару в місці проходження ракети через стратосферу. Таку саму проблему спричиняє авіатранспорт. Найбільшою загрозою залишаються промислові викиди, але навіть побутове використання препаратів із фреоном шкодить природі. Коли він досягає стратосфери, ультрафіолетові промені сонця розщеплюють ХФВ на речовини, що містять атоми хлору. Науковці підраховали, що один атом хлору може зруйнувати до 100 000 молекул озону, що було підтверджено іншими дослідженнями.

У зв'язку з визнанням шкідливого впливу ХФВ та інших озоноруйнівних речовин¹ та усвідомленням важливості цієї проблеми для людства в цілому у 1975 р. Всесвітня метеорологічна організація вперше виступила із заявою про негативний антропогенний вплив на озоновий шар та прийняла проект «Глобального вивчення і моніторингу озону», який також підтримала Міжнародна комісія з атмосферного озону. У 1977 р. за ініціативи Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) було проведено спеціальну нараду експертів з озону та прийнято «Світовий план дій щодо озонового шару» [230].

У 1985 р. дослідники Британської антарктичної служби виявили критичне зменшення концентрації озону (на 10–40 %) у колі з діаметром понад 1000 км над Антарктикою (так звану озонову діру). Це відкриття суттєво занепокоїло громадськість та світові уряди, результатом чого стало прийняття міжнародних договорів, спрямованих на захист озонового шару.

¹ Озоноруйнівні речовини – це хімічні речовини, створені людиною, які після викиду часто досягають верхніх шарів атмосфери та пошкоджують стратосферний озоновий шар, який захищає земну поверхню від небезпечного ультрафіолетового випромінювання сонця. Ця шкода призводить до утворення так званої «озонової діри» зі значним негативним впливом на наше здоров'я та біосферу, що в свою чергу тягне за собою великі фінансові витрати. Крім того, озоноруйнівні речовини є сильними парниковими газами з високим потенціалом глобального потепління.

Першим міжнародним договором стала Віденська конвенція про охорону озонового шару, яку було підписано 22.03.1985 р. (набрала чинність 22.09.1988 р., зокрема для України) [6]. Ця міжнародно-правова угода зобов'язує держав-учасниць проводити дослідження та систематичні спостереження за хімічними і фізичними процесами, які можуть впливати на озоновий шар, впливом змін стану озонового шару на здоров'я людини та інші біологічні наслідки, впливом стану озонового шару на клімату, впливом речовин, практики роботи, процесів й видів діяльності, які можуть впливати на озоновий шар тощо (ст. 3 Конвенції).

Згодом, з метою уточнення завдань Віденської конвенції, 16.09.1987 р. було підписано Монреальський протокол про речовини, що руйнують озоновий шар (набрав чинності 01.01.1989 р., зокрема для України) (далі – Монреальський протокол) [36]¹. На сьогодні у ньому беруть участь усі держави-члени ООН. Його основною метою є забезпечення охорони озонового шару шляхом прийняття превентивних заходів щодо зменшення викидів озоноруйнівних речовин. У Монреальському протоколі перелічено речовини та їхні сполуки, які руйнують озоновий шар. Кожна нова речовина, присутність якої є руйнівною для озонового шару, додавалася до Протоколу спеціальною поправкою. Зі схваленням в 2016 р. сторонами Монреальського протоколу Кігалійської поправки, країни погодилися зняти з виробництва і зупинити споживання гідрофторвуглеців (ГФВ) – замінників озоноруйнівних речовин, які також стимулюють глобальне потепління. Варто при цьому звернути увагу, що якщо стосовно озоноруйнівних речовин Віденська конвенція покладає на держав-учасниць зобов'язання звести до мінімуму їхнє використання, то регулювання фторованих газів є значно м'якшим і передбачає поступове скорочення такого використання.

Отже, із підписанням Віденської конвенції про охорону озонового шару та Монреальського протоколу на її основі розпочалося співробітництво

¹ З нагоди ювілею підписання угоди та задля привернення уваги світової спільноти до глобальної екологічної проблеми – руйнування озонового шару – Генеральна Асамблея ООН проголосила 16 вересня Міжнародним днем захисту озонового шару.

держав із зменшення або припинення застосування озоноруйнівних речовин, які стимулюють глобальне потепління та негативно впливають на зміни клімату¹.

Необхідно звернути увагу, що на рівні ЄС (на той час Європейських співтовариств) питання захисту озонового шару почали активно обговорюватися ще на початку 1980-х років, до прийняття Віденської конвенції та Монреальського протоколу. Зокрема, у 26.03.1980 р. було прийнято Рішення Ради 80/372/ЕЕС про хлорофторвуглеці у навколишньому середовищі [169]; 15.11.1982 р. – Рішення Ради 82/795/ЕЕС про консолідацію попереджувальних заходів щодо хлорфторвуглеців у навколишньому середовищі [170]; 14.10.1988 р. – Регламент Ради 3322/88 щодо певних хлорфторвуглеців та галонів, які руйнують озоновий шар [177]. Хоча за своєю природою зазначені акти були політичними та не покладали на держав-членів юридичні зобов'язання, вони визначили загальну позицію Співтовариств щодо необхідності захисту озонового шару від руйнівних речовин та визначили подальше формування та розвиток законодавства ЄС у цій сфері. Крім того, Європейські Співтовариства виступили підписантами Монреальського протоколу під час його укладання 16.09.1987 р. та його ратифікували 16.12.1988 р.

Зі створенням Європейського Союзу почало формуватися спеціальне законодавство ЄС із захисту озонового шару. Держави-члени ЄС погодилися взяти на себе більш широкі зобов'язання, аніж ті, що визначені універсальними міжнародними договорами у цій сфері. Так, у 2000 році було прийнято найперший юридично обов'язковий акт ЄС – Регламент 2037/2000 про речовини, які руйнують озоновий шар, від 29.06.2000 р. [293] (далі – Регламент 2037/2000)².

Регламент 2037/2000 визначав правові засади виробництва, імпорту, експорту, розміщення на ринку, використання, відновлення, повторного

¹ За підрахунками експертів, у результаті належного виконання державами зобов'язань за цими документами «озонова діра» зменшується на 0,8 % щороку, а озоновий шар може повернутися до норми вже у 2075 р. До кінця 2040-х років споживання ГФВ в країнах складе 15–20 % від базових рівнів. Це допоможе уникнути глобального підвищення температури на 0,5 °С. Див. [27].

² Скасовано чинним на сьогодні Регламентом 1005/2009 [308].

використання, переробки, утилізації та ліквідації речовин, що руйнують озоновий шар (ст. 1). До речовин, операції з якими регулює зазначений Регламент (контрольовані речовини), відносяться: хлорофторвуглеці, інші цілком галогенізовані хлорофторовуглеці, галогени, чтирихлорестий вуглець, 1,1,1-трихлоретан, метилбромід, гідробромофторвуглець та гідрохлорофторвуглець, бромхлорметан без домішок чи у складі сумішей, первинні, відновлені, перероблені або утилізовані. Регламент 2037/2000 містив графік припинення виробництва, розміщення на ринку, використання контрольованих речовин, залишаючи при цьому обмежену можливість виробництва, розміщення на ринку та використання цих речовин для внутрішньодержавних потреб.

Пункт 1(v) ст. 5 Регламенту 2037/2000 забороняється використовувати всі гідрохлорофторокарбони з 01.01.2015 р. Як виняток, 2037/2000 дозволяється використовувати гідрохлорофторвуглеці лише для таких цілей: для лабораторних робіт, включаючи дослідження та розробки; як сировину; як речовини, що використовується для обробки. За певних умов, відповідно до ч. 4 ст. 5 Регламенту 2037/2000 дозволяється використовувати гідрохлорофторвуглеці як засоби пожежогасіння у протипожежних системах, що вже використовуються. Згідно з ч. 1 ст. 16 Регламенту 2037/2000 держави-члени зобов'язуються готувати для знищення за допомогою схвалених у технологій чи за допомогою інших екологічно сприятливих технологій ліквідації контрольованих речовин, чи для утилізації чи відновлення під час обслуговування та ремонту обладнання, де використовуються ці речовини, чи перед демонтажем чи захороненням обладнання.

Стаття 17 Регламенту 2037/2000 зобов'язує держави-членів вживати усіх практично можливих заходів для запобігання витокам контрольованих речовин з обладнання, за допомогою якого вони використовуються. Стаціонарне обладнання, на якому використовується більше ніж 3 кг охолоджувальної рідини, повинно піддаватися щорічним перевіркам на предмет виявлення витікань контрольованих речовин. Держави-члени також повинні встановити

мінімальні кваліфікаційні вимоги для персоналу, який буде використовувати контрольовані речовини.

Подальшим законодавством Європейського Союзу були запроваджені більш високі стандарти захисту озонового шару, та встановлено низку вимог, адресованих державам-членам та суб'єктам господарювання, щодо максимального захисту озонового шару, які ґрунтуються на положеннях Монреальського протоколу, а також містять додаткові зобов'язання [317].

Найважливішим чинним нормативним актом ЄС з проблематики захисту озонового шару є Регламент ЄС 1005/2009 про речовини, які руйнують озоновий шар, від 16.09.2009 р. [308] (далі – Регламент 1005/2009). Регламент 1005/2009 скасував дію попереднього Регламенту 2037/2000 та став продовженням політики ЄС щодо забезпечення максимального захисту озонового шару, поклавши на держав-членів додаткові зобов'язання та враховуючи зміни, внесені до Монреальського протоколу.

Зокрема, Регламент 1005/2009 встановлює правила щодо виробництва, імпорту, експорту, розміщення на ринку, використання, відновлення, переробки, утилізації та знищення речовин, які руйнують озоновий шар, щодо звітування інформації, пов'язаної з цими речовинами, а також щодо імпорту, експорту, розміщення на ринку та використання продуктів і обладнання, що містять або залежать від цих речовин. Він застосовується до контрольованих речовин (речовин, що перелічені у Додатку I до цього Регламенту, включаючи їхні ізомери, окремо чи в суміші, і незалежно від того, чи є вони первинними, відновленими, переробленими або відновленими), до нових речовин, а також до продуктів і обладнання, що містять контрольовані речовини або залежать від них.

Зі змісту Регламенту 1005/2009 можна зробити висновок, що він спрямований на виконання двох головних завдань: 1) забезпечення належного виконання державами-членами ЄС міжнародних зобов'язань із захисту озонового шару; 2) встановлення високих стандартів захисту озонового шару та

пом'якшення негативних наслідків зміни клімату. Виходячи з цього, до спеціальних цілей Регламенту 1005/2009 можна віднести:

- забезпечення дотримання зобов'язань з Монреальським протоколом щодо поступового припинення виробництва речовин, що руйнують озоновий шар, ліцензування торгівлі та надання звітності;

- підтримання політики відмови від використання речовин, що руйнують озоновий шар;

- забезпечення подальшої відмови використання речовин, що руйнують озоновий шар, у сферах, де це технічно та економічно є можливим, а також стимулювання розробки та використання безпечних альтернатив речовинам, що руйнують озоновий шар;

- зменшення та попередження здійснення викидів від речовин, що руйнують озоновий шар та продуктів, що їх містять, у процесі виробництва, використання та утилізації;

- визначення подальших можливих загроз від речовин, що руйнують озоновий шар;

- зайняти провідні міжнародні позиції у сприянні глобальному прогресу у викоріненні речовин, що руйнують озоновий шар;

- запобігати та виявляти незаконну діяльність, яка пов'язана з речовинами, що руйнують озоновий шар.

Досягнення загальних і спеціальних цілей є можливим у разі повної імплементації державами-членами таких заходів, що визначені Регламентом 1005/2009 [291]:

- встановлення заборони на виробництво, розміщення на ринку, імпорт або експорт речовин, що руйнують озоновий шар, у тому числі в обладнанні, а також заборона на використання бромистого метилудля карантинної та передвдвантажувальної обробки товарів (ст. ст. 4, 5, 12, 20);

- встановлення винятків, що дозволяють використовувати речовини, які руйнують озоновий шар, як вихідну сировину або як технологічний агент при здійсненні лабораторних досліджень, яка також запровадження тимчасових

винятків для критично необхідного використання галонів у певному обладнанні (ст. ст. 7, 8);

- проведення реєстрації контрольованих речовин, відмінних від гідрохлорфторвуглеців для основних лабораторних та аналітичних цілей (ст. 10);

- належного розподілу квот між імпортерами та виробниками контрольованих речовин, відмінних від гідрохлорфторвуглеців (ст. 10);

- здійснення ліцензування імпорту та експорту через електронну систему, керовану Європейською Комісією (ст. 18);

- здійснення маркування контейнерів та обладнання, що містять речовини, які руйнують озоновий шар (ст. ст. 6, 7, 10);

- дотримання технічних вимог час рекультивації та знищення речовин, які руйнують озоновий шар (ст. 22);

- здійснення контролю витоків і викидів при використанні речовин, що руйнують озоновий шар (ст. 23);

- надання щорічної звітності національних органів влади до Європейської комісії (ст. 26);

- надання щорічної звітності підприємствами, у тому числі щодо нових речовин (ст. 27);

- проведення інспекцій діяльності підприємств, які використовують контрольовані речовини (ст. 28);

- встановлення відповідальності за порушення вимог цього регламенту у національному законодавстві, яка має бути ефективна, пропорційна та така, що переслідує превентивну мету (ст. 29).

Необхідно звернути увагу, що окремі положення Регламенту 1005/2009 деталізуються в додаткових нормативних актах, що не є законодавчими актами у розумінні ст. 289 ДФЄС: Регламенті Європейської Комісії 537/2011 про механізм розподілу кількості контрольованих речовин, дозволених для лабораторного та аналітичного використання від 01.06.2011 р. [147]; Регламенті Європейської Комісії 291/2011 щодо основних видів використання

контрольованих речовин, крім гідрохлорфторвуглеців, для лабораторних та аналітичних цілей від 24.03.2011 р. [145]; Рішенні Європейської Комісії 2010/372/EU про використання контрольованих речовин в технологічних агентах від 18.06.2010 р. [131].

Необхідно також звернути увагу, що Європейська Комісія також несе відповідальність за звітність Секретаріату ЮНЕП з питань озону про використання та споживання озоноруйнівних речовин у всіх державах-членах ЄС. Секретаріат ЮНЕП з озону збирає ці дані, на підставі яких здійснюється оцінка дотримання Монреальського протоколу.

Дослідивши зміст Регламенту 1005/2009 та Монреальського протоколу, можемо зробити такі висновки щодо їхніх найважливіших відмінностей. По-перше, Монреальський протокол покладає зобов'язання лише на держав-учасниць, у той час як Регламент 1005/2009 визначає зобов'язання не лише держав-членів, але й покладає зобов'язання безпосередньо на суб'єктів господарювання (ст. 27). По-друге, Монреальський протокол регулює виробництво озоноруйнівних речовин і торгівлю ними оптом, а Регламент 1005/2009 забороняє їхнє використання в більшості випадків. По-третє, предмет Регламенту 1005/2009 є ширшим: він поширюється не лише навласне речовини, але товари що містять в своєму складі контрольовані речовини. Регламент встановлює також ліцензійні вимоги для всього експорту та імпорту речовин, що руйнують озоновий шар, а також поширює дію не лише на речовини, які підпадають під дію Монреальського протоколу (понад 90 хімікатів). Він застосовується також до так званих нових речовин (п'ять додаткових хімікатів, що не охоплюються Монреальським протоколом).

Крім того, варто виділити відмінності правового регулювання захисту озонового шару за Регламентом 2037/2000 та Регламентом 1005/2009. Так, Регламент 1005/2009 встановив більш жорсткі вимоги щодо ліцензування, зокрема, ліцензуванню підлягає кожна операція з експорту, що має бути зафіксована в електронній системі Європейської Комісії. Крім того, чинне законодавство ЄС встановлює ліцензійні вимоги для експорту для кожної

партії, а також вимоги ліцензування продукції та обладнання, що містять речовини, які руйнують озоновий шар. За попереднім Регламентом дозволи на експорт надавалися строком на 1 рік, тобто не обмежувалися однією операцією.

Європейська Комісія у своєму Висновку від 04.03.2020 р. позитивно оцінила виконання вимог Регламенту 1005/2009 державами-членами у досягненні його загальних і спеціальних цілей, спрямованих на боротьбу зі зміною клімату та захисту озонового шару. При цьому у документі підкреслюється необхідність продовження національних політик держав-членів у боротьбі з глобальним потеплінням, аби досягти зменшення росту температури атмосферного повітря на 1,5 °С, як це визначено Паризькою Угодою [228, с. 64].

Не зважаючи на позитивну оцінку досягнень у захисті озонового шару та пов'язаними із ним заходами щодо боротьби із кліматичними змінами, 05.04.2022 р. Європейська Комісія представила проєкт змін до Регламенту 1005/2009 [286], який передала на розгляд до Європейського Парламенту та Ради ЄС. Зокрема, метою проєкту змін є досягнення вищого рівня скорочення викидів у світлі Європейської Зеленої Угоди; підвищення ефективності окремих механізмів регулювання озоноруйнівних речовин із збереженням належного контролю і запобігання незаконній діяльності; забезпечення більш повного моніторингу у цій сфері; покращення узгодженості Регламенту з іншими нормативними актами. Як зазначається у проєкті, «реалізація положень пропонованого Регламенту дозволить запобігти викидам, що є еквівалентні 180 мільйонам тон CO₂ і 32 тисячам тон озоноруйнівних речовин до 2050 року».

Зокрема, проєкт змін зберігає поточну систему контролю, передбачену Регламентом 1005/2009, а саме загальні заборони виробництва, використання та торгівлі озоноруйнівними речовинами та продуктами обладнання, що їх використовуює, а також застосовні винятки щодо кількох видів використання, де немає альтернатив (вихідна сировина, технологічні агенти, основні аналітичні та лабораторні використання). У зв'язку з припиненням використання

озоноруйнівних речовин скасовується система розподілу квот на імпорт, вимога щодо реєстрації лабораторного та аналітичного використання озоноруйнівних речовин.

Проєктом встановлюються загальні заборони на виробництво, імпорт, розміщення на ринку, використання та торгівля озоноруйнівними речовинами (Розділ II). При цьому проєкт містить винятки із заборон, зазначених у розділі I (статті 6–14) і визначає умови для цих винятків (ст. 15). Для забезпечення узгодженості з Регламентом 517/2014 імпортери та виробники повинні надати докази знищення або відновлення для подальшого використання виробленого трифторметану як побічного продукту у виробництві озоноруйнівних речовин.

Проєктом модернізується систему ліцензування, передбачена Регламентом 1005/2009, враховано її сумісність із «Європейським середовищем єдиного вікна» (англ. European Single Window Environment for Customs) для митних органів, що дозволить здійснювати автоматичний митний контроль кожного відправлення. Відтак імпортерам та експортерам озоноруйнівних речовин і продукції, що використовує такі речовини, потрібно буде лише подати заявку на отримання ліцензії «торговців» замість ліцензій на відвантаження. Принцип єдиного вікна дозволяє автоматично перевіряти кожне відправлення в реальному часі.

У проєкті також визначено роль митних органів і, де це доречно, ринкового нагляду у контексті заборон та обмежень, викладених у пропонованому регламенті. Зокрема, посилено їхні повноваження щодо запобігання незаконному обігу озоноруйнівних речовин (Розділ IV).

Для забезпечення максимального скорочення викидів пропонується налагодити механізм відновлення озоноруйнівних речовин, що містяться в певних типах пінопластів, які використовуються як ізоляційні матеріали в будівництві, з відходів будівництва та демонтажу. Проєктом також встановлено заборону знищення галонів, тим самим запобігаючи новому виробництву галонів для критичних потреб. Зобов'язання щодо контролю за витокami озоноруйнівних речовин, встановлені Регламентом 1005/2009, були спрощені з

урахуванням заборони використання озоноруйнівних речовин для заправки продукції та обладнання, за винятком використання галонів в системах протипожежного захисту для критичних цілей (Розділ V).

Проект запроваджує зобов'язання щодо звітності для держав-членів і підприємств. Проект визначає випадки обміну інформацією та співпраці з компетентними органами держав-членів, а також між державами-членами та компетентними органами третіх країн. Проект також покладає на компетентні органи держав-членів обов'язок перевіряти дотримання суб'єктами господарювання положень Регламенту (Розділ VII).

Нарешті, проект встановлює, що рівень і вид адміністративних стягнень за порушення Регламенту мають бути ефективними, стримуючими та пропорційними, а також брати до уваги відповідні критерії (такі як характер і тяжкість порушення). Зокрема, пропонується накладати адміністративний штраф за незаконне виробництво, використання або торгівлю озоноруйнівними речовинами або продуктами та обладнанням, на які поширюється дія цього Регламенту (Розділ VIII).

2.4. Захист лісів у контексті боротьби зі зміною клімату праві Європейського Союзу

Ліси називають «зеленими легенями планети»: вони поглинають і зв'язують з атмосфери вуглекислий газ, накопичують вуглець у складі органічної речовини рослин, їх залишків і ґрунту, виділяючи натомість кисень, який є необхідним для життя усіх живих організмів. Ліси відіграють важливу роль у глобальному розподілі опадів: волога, яка випаровується деревами, повертається в атмосферний кругообіг. Крім того, ліси є життєдайною скарбницею для мільйонів живих організмів цієї екосистеми. Роль лісів неможливо переоцінити з точки зору розвитку економіки різних країн, поліпшення стану навколишнього середовища та підвищення добробуту

народів. Деревина є відмінним будівельним матеріалом, одним з головних джерел палива та сировиною для отримання різного роду промислових та лікарських речовин. Лісовий фонд нашої планети виконує багато інших функцій, в тому числі рекреаційні, водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні¹. Водночас ліси відіграють важливу роль у боротьбі зі зміною клімату. Поглинання вуглекислого газу через процеси фотосинтезу зменшує кількість парникових газів в атмосфері, які у свою чергу призводять до зміни клімату.

Глобальне потепління, поєднане зі зростаючим промисловим використанням лісових ресурсів, призводить до знеліснення та прискорення процесів деградації лісів. За оцінками Міжурядової групи експертів зі зміни клімату, «близько 20 % поточного збільшення концентрації парникових газів у атмосфері пов'язано з сектором землекористування та лісового господарства, у першу чергу, з конверсією лісових земель в інші категорії землекористування, втратами лісової біомаси, які супроводжуються виносом накопиченого в лісових екосистемах вуглецю та зниженням поглинання двоокису вуглецю через зменшення фотосинтезуючої поверхні планети» [8].

Сучасні екологічні проблеми лісів мають не лише загальнодержавний, але й глобальний характер. Важливість захисту лісів у контексті боротьби із глобальним потеплінням визнається Рамковою Конвенцією ООН про зміну клімату від 09.05.1992 р. [87], яка покладає на держав-учасниць зобов'язання сприяти раціональному використанню лісів як «поглиначів і накопичувачів парникових газів», а також «сприяти і співпрацювати у розробці, застосуванні і розповсюдженні, включаючи передачу технологій, методів і процесів, які дають можливість обмежити, знизити або припинити антропогенні викиди парникових газів у секторі лісового господарства» (підпункти «с» та «d» ч. 1 ст. 4).

¹ Одна із найбільш повних класифікацій нараховує понад 100 різних груп функцій лісових екосистем, які об'єднані у 4 класи – соціальний, господарчо-екологічний, ландшафтно-стабілізуєчий та сировинний. Див.: [5].

На сьогодні завдання щодо захисту лісів є одним із ключових в рамках кліматичної політики Європейського Союзу¹. Важливість цієї екосистеми у боротьбі зі зміною клімату визнається в чинному Регламенті 2021/1119 про засади досягнення кліматичної нейтральності від 30.06.2021 р. («Європейського кліматичного закону») [299], а також Новій лісовій стратегії ЄС до 2030 р. від 16.07.2021 р. [272] (далі – Лісова стратегія або Стратегія), яка є флагманською ініціативою в рамках Європейського зеленого курсу. Лісова стратегія визначає розвиток законодавства ЄС у цій сфері. Водночас будучи актом «м'якого» права, вона здійснює «переконуючий вплив» при формуванні законодавства держав-членів Євросоюзу у цій сфері, оскільки визначає бажані заходи, необхідні для досягнення цілей установчих договорів ЄС.

У Стратегії, зокрема, підкреслюється важливість лісів для забезпечення сталого розвитку, оскільки вони «є природними союзниками в адаптації та боротьбі зі зміною клімату та відіграватимуть важливу роль у перетворенні Європи на перший кліматично нейтральний континент до 2050 року. Захист лісових екосистем також зменшує ризик зоонозних захворювань і глобальних пандемій. Таким чином, здорове майбутнє для людей, планети та процвітання залежить від забезпечення здорових, біорізноманітних та стійких лісів у Європі та світі. ...В умовах зміни клімату та втрати біорозмаїття існує нагальна потреба в адаптивному відновленні лісів і забезпеченні сталого управління лісовими екосистемами» [272].

Як зазначається у документі, належне виконання Стратегії «дозволить скоротити викиди парникових газів щонайменше на 55 % до 2030 року та мінімізувати зміни клімату в країнах ЄС до 2050 року». Для досягнення таких показників Лісовою стратегією ЄС визначаються заходи, спрямовані на збільшення кількості та якості лісів в на території держав-членів ЄС, посилення їхнього захисту, відновлення та стійкості. Крім того, Стратегією визначаються найбільш прийнятні з точки зору боротьби з кліматичними змінами та

¹ За підрахунками Г. Вінкеля, на рівні ЄС прийнято щонайменше 570 політичних документів, які прямо чи опосередковано стосуються проблематики лісів або лісового господарства. Див.: [347].

досягнення біорозмаїття заходи з управління лісами, сталого використання деревної біомаси на основі принципів циркулярної біоекономіки.

Одним із напрямків цієї стратегії визначено «захист, відновлення та збільшення лісів для боротьби зі зміною клімату, втратою біорозмаїття та забезпечення стійкості і багатофункціональності лісових екосистем» (напрямок № 3). Зокрема, у Стратегії підкреслюється необхідність всеосяжного захисту біорозмаїття лісів та сталого управління лісовими екосистемами. Заходами для реалізації цього завдання визначено:

- захист первинних та реліктових лісів (напрямок 3.1): з цією метою держави-члени повинні терміново завершити картографування лісів та здійснювати заходи щодо попередження погіршення їхнього стану;

- забезпечення відновлення лісів і посилене стале управління лісами для адаптації до зміни клімату (напрямок 3.2): інвестування заходів із запобігання екологічним катастрофам, а також оперативного відновлення лісів після стихійних лих, що вимагає великої кількості відповідного лісового репродуктивного матеріалу. Для цього держави-члени ЄС повинні докладати зусилля щодо збереження та сталого використання генетичних ресурсів, від яких залежить більш стійке до клімату лісове господарство; збільшити виробництво та доступність такого матеріалу; надати повну інформацію про його придатність до майбутніх кліматичних умов; покращити спільне виробництво лісового репродуктивного матеріалу та передачу через національні кордони. У рамках цього напрямку Європейська Комісія разом із державами-членами відстежуватиме стан здоров'я дерев у ЄС та визначатиме необхідні профілактичні дії для раннього виявлення та знищення таких загроз;

- відновлення та заліснення лісів (напрямок 3.3): посилене лісонасадження є однією із найефективніших стратегій зменшення негативних кліматичних змін. Для реалізації цього напрямку розроблена Дорожня карта посадки трьох мільярдів дерев на території держав-членів ЄС до 2030 року за принципом «правильне дерево у правильному місці для правильної мети». У ній визначено комплекс заходів із планування посадки дерев, їхнього

підрахунку та моніторингу. Зокрема, у рамках Дорожньої карти активовано веб-сайт «3 Billion Trees Pledge» [351], визначено плани-графіки розробки необхідних додаткових заходів, включаючи лічильник дерев, розробку керівних принципів лісонасадження та лісовідновлення, сприятливого для біорізноманіття, критеріїв лісівництва, наближеного до природи, а також платформи для обміну передового досвіду. Дорожня карта включає компонент моніторингу для відстеження прогресу для досягнення мети, що здійснюватиметься Європейською Комісією та Європейським агентством з навколишнього середовища;

– фінансове стимулювання власників та керівників лісового господарства з метою збільшення кількості та покращення якості лісів (напрямок 3.4): цей напрямок може бути забезпечений через додаткове фінансування з бюджету ЄС та національних бюджетів, а також зменшення податкового навантаження на суб'єктів господарювання, діяльність яких спрямована на досягнення цієї мети. Так, на сьогодні підтримка лісових господарств для адаптації та забезпечення стійкості до ризиків, пов'язаних із зміною клімату, відбувається в рамках реалізації Загальної сільськогосподарської політики ЄС через національні програми розвитку сільських територій. Заходи, спрямовані на фінансове стимулювання, реалізуються також і в більшості держав-членів ЄС. Наприклад, у рамках фінської програми «Metso» надається фінансова підтримка приватним власникам лісів за те, що вони підтримують біорозмаїття на територіях земельних ділянок. З 2019 р. в Португалії реалізується пілотна програма оплати послуг суб'єктів господарювання у двох природних парках, яка охоплює ренатуралізацію плантацій евкالیпта, висадку субтропічних видів лісів та розробку недеревної продукції [272].

Щодо останнього напрямку необхідно звернути увагу, що в чинній оновленій редакції Лісового кодексу України від 21.01.1994 р. [30] також визначені заходи економічного стимулювання щодо відтворення лісів (ст. 99). Держава здійснює економічне стимулювання заходів з відтворення лісів,

зокрема шляхом: компенсації витрат власникам лісів і лісокористувачам при впровадженні ними заходів з відтворення лісів та здійснення лісовпорядкування; викупу земельних ділянок приватної форми власності з метою ведення лісового господарства або створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду; застосування прискореної амортизації основних фондів землеохоронного, лісоохоронного та природоохоронного призначення. Компенсація витрат здійснюється за рахунок коштів державного бюджету та місцевих бюджетів.

У контексті боротьби зі зміною клімату необхідно також проаналізувати законодавство ЄС про захист лісів. У зв'язку з цим варто зазначити, що на сьогодні у праві ЄС немає спеціального законодавчого акту, який безпосередньо спрямований на захист лісів. Суд ЄС у своєму рішенні в об'єднаних справах C-164/97 і C-165/97 «Європейський Парламент проти Ради ЄС» від 25.02.1999 р. [257] зазначив, що «заходи із захисту лісового середовища від ризиків руйнування та деградації, пов'язані з пожежами та забрудненням атмосфери, підпадають під сферу дії екологічної правової бази ЄС, що ґрунтується на ст. 130s Договору про Європейське співтовариство» [чинній ст. 191 ДФЄС] (пункт 16 Рішення). При цьому дослідивши *acquis* ЄС у цій сфері, можемо констатувати, що проблематика захисту лісів врегульована низкою нормативних актів, які стосуються протидії глобальному потеплінню та правилам торгівлі на внутрішньому ринку ЄС.

Як зазначалося раніше, важливість лісової екосистеми у боротьбі зі зміною клімату визнається в «Європейському кліматичному законі» – Регламенті 2021/1119 про засади досягнення кліматичної нейтральності від 30.06.2021 р. [299] (пункти 7, 12, 22, 23, 32 преамбули).

Регламент 2018/841 про включення викидів та абсорбацію парникових газів, які утворюються у результаті землекористування, змін у землекористуванні і лісовому господарстві в кліматичну і енергетичну систему у 2030 році від 30.05.2018 р. [297] (далі – Регламент 2018/841) встановлює зобов'язання держав-членів щодо користування лісами, спрямовані на

досягнення цілей Паризької Угоди та досягнення скорочення викидів парникових газів на період з 2021 по 2030 роки. Регламентом 2018/841 розширюється список загальних заходів стосовно зменшення викидів парникових газів на 40 % до 2030 року і застосовується до викидів та абсорбції парникових газів, перерахованих у Розділі А Додатку I, а також у таких категоріях на територіях держав-членів, як керовані лісові угіддя.

У пункті 6 ч. 1 ст. 3 Регламенту 2018/841 надається визначення поняття «ліс» – ділянка землі, визначена мінімальними значеннями для розміру території, яка вкрита кронами дерев або еквівалентним рівнем посадки, а також потенційною висотою дерева в зрілому віці на місці зростання дерев, як це зазначено для кожної держави-члена у Додатку II. Він охоплює території з деревами, включаючи групи зростаючих, молодих, природних дерев або плантацій, які ще не досягли мінімальних значень для покриття короною дерев або еквівалентного рівня посадки або мінімальної висоти дерев, як зазначено у Додатку II, включаючи будь-яку територію, яка зазвичай утворює частину лісової території, але на якій тимчасово немає дерев внаслідок втручання людини, наприклад, через проведення рубки або внаслідок природних причин, але яка, як очікується, знову покриється лісом.

Регламентом 2018/841 встановлено порядок обрахунку й обліку парникових викидів та абсорбції на основі принципу прозорості, згідно з яким держави-члени повинні враховувати викиди та абсорбцію внаслідок насадження, вирубки лісів, користування лісовими угіддями у сумарних викидах та сумарній абсорбції за кожен рік у періоди 2021–2025 рр. та 2026–2030 рр. (ст. ст. 5 та 8). Крім того, зазначеним Регламентом передбачено право держави-члена розподілити викиди серед інших держав-членів, якщо загальний обсяг викидів перевищує загальну абсорбацію у будь-якій державі-члені.

До 15.03.2027 р. на період 2021–2025 рр. і до 15.03.2032 – на період 2026–2030 рр. держави-члени зобов'язані подавати до Європейської Комісії звіти про дотримання положень цього Регламенту, що містять початковий баланс сумарних викидів та абсорбції за відповідний період за кожною із зазначених

вище категорій земель, розрахований із використанням правил обліку, встановлених цим Регламентом(ст. 14).

Необхідно звернути увагу, що питання захисту лісів розглядаються як одні з найважливіших при реалізації політики сільського розвитку в ЄС. Так, як підкреслюється у п. 20 преамбули Регламенту 1305/2013 про підтримку розвитку сільських територій Європейським аграрним фондом сільськогосподарського розвитку від 17.12.2013 р. [302], «лісове господарство є невід’ємною частиною розвитку сільської місцевості, і підтримка сталого та сприятливого для клімату землекористування має включати розвиток лісових територій та стале управління лісами». Зазначеним Регламентом передбачено фінансування у сфері розвитку лісових територій і підвищення життєздатності лісів. Зокрема, відповідно до ст. 21 Регламенту 1305/2013 підтримка в рамках цього заходу стосується:

- (a) залісення лісів та форму лісових територій;
- (b) створення систем агролісівництва;
- (c) запобігання та відновлення шкоди, завданої лісам лісовими пожежами, стихійними лихами та катастрофами, включаючи спалахи шкідників та хвороб, а також загрози, пов’язані зі змінами клімату;
- (d) інвестування для підвищення стійкості та екологічної цінності, а також потенціалу пом’якшення негативних наслідків для лісових екосистем;
- (e) інвестування в технології лісового господарства та в обробку, мобілізацію та маркетинг лісової продукції.

Ще один важливий законодавчий акт – Регламент 995/2010 про встановлення зобов’язань для операторів, які розміщують деревину або вироби з деревини на ринку від 20.10.2010 р. [307] (далі – Регламент 995/2010). Його полягає у запобіганні незаконної торгівлі деревиною на внутрішньому ринку ЄС, що охоплює національні митні території усіх держав-членів ЄС.

Хоча Регламент 995/2010 стосується передусім торговельної політики ЄС, у ньому підкреслюється важливість лісів у боротьбі зі змінами клімату. Зокрема, у преамбулі наголошується, що «ліси забезпечують широкий спектр

екологічних, економічних і соціальних потреб, включаючи деревину та недеревну лісову продукцію та екологічні послуги, необхідні людству, такі як підтримка біорізноманіття та функцій екосистеми та захист кліматичної системи» (п. 1). Крім того, як зазначається в п. 3 преамбули, «боротьба з проблемою незаконних рубок у контексті цього Регламенту сприятиме зусиллям Союзу щодо пом'якшення наслідків зміни клімату економічно ефективним способом і повинна розглядатися як доповнення до дій та зобов'язань Союзу в контексті Рамкової конвенції ООН про зміну клімату».

Політика ЄС щодо захисту лісів як «зеленого щита» перед змінами клімату знайшла відображення також і в його міжнародних угодах, укладених із третіми країнами. Зокрема, відповідно до ст. 294 Угоди про асоціацію з ЄС 2014 р. [96] з метою сприяння сталому управлінню лісовими ресурсами Сторони зобов'язуються працювати разом для покращення правозастосування та управління в лісовій галузі та сприяти торгівлі легальною і сталою лісовою продукцією. Водночас статтею 290 УА визнається право Сторін встановлювати і регулювати власні рівні національної охорони навколишнього середовища та праці, політики і пріоритетів сталого розвитку згідно з відповідними міжнародно визнаними принципами і угодами, а також приймати або відповідно змінювати їхнє законодавство. Сторони гарантують, що їхнє законодавство забезпечує високі рівні охорони навколишнього середовища та праці і докладають зусиль для подальшого вдосконалення цього законодавства.

Принагідно слід зазначити, що питання захисту лісів у контексті торговельних відносин між Україною та ЄС розглядалося Арбітражною панеллю, створеною відповідно до ст. 307 УА. Це перший в історії спір в рамках угод про асоціацію, укладених ЄС із третіми країнами. Спір був пов'язаний із торговельним обмеженнями, запровадженими Україною, на експорт окремих видів деревини до Європейського Союзу, на країни якого припадало близько 70 % українського експорту. Підставою для цього спору стало прийняття Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької

діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів» щодо тимчасової заборони експорту лісоматеріалів у необробленому вигляді» від 09.04.2015 р. [54] (далі – Закон). Зокрема, ст. 2-1 цього Закону було встановлено заборону вивезення за межі України в митному режимі експорту необроблених лісоматеріалів строком на 10 років: деревних порід, крім сосни, з 01.11.2015 р., деревних порід сосни – з 01.01.2017 р. Причиною його прийняття, як зазначається в пояснювальній записці законопроекту, стала «масштабна неконтрольована вирубка лісів» та «практика експорту деревини (часто незаконної вирубки)» [81].

Не вдаючись до детального юридичного аналізу змісту Фінальної доповіді, представленої Арбітражною панеллю 11.12.2020 р. [231], що виходить за рамки предмету нашого дослідження, зазначимо лише наступне. У цьому рішенні, зокрема, було визнано, що Україна має право обмежувати експорт необробленої деревини (лісу-кругляку) за певних обставин. У п. 2 Висновків у цій справі було визнано, що заборона експорту необробленої деревини є несумісною зі ст. 35 УА, відповідно до якої жодна Сторона не повинна запроваджувати або зберігати в силі будь-які заборони чи обмеження або заходи еквівалентної дії щодо імпорту будь-якого товару іншої Сторони або експорту чи продажу для експорту будь-якого товару, призначеного для території іншої Сторони, за винятком випадків, передбачених в цій Угоді або відповідно до Статті XI ГАТТ 1994 та її приміток щодо тлумачення. Водночас така заборона є виправданою згідно зі ст. XX(b) ГАТТ 1994, як це допускається ст. 36 УА («Загальні винятки»), як захід, «необхідний для захисту ... життя рослин», враховуючи відповідні положення Розділу 13 УА щодо торгівлі і сталого розвитку. Відповідно, у цій частині заборона експорту, застосована Україною, не є порушенням ст. 35 УА.

Як бачимо, на сьогодні у праві ЄС створені правові механізми забезпечення захисту лісів від негативного антропогенного та кліматичного впливу. Заходи, що визначають єдині підходи держав-членів на основі відповідних законодавчих актів ЄС, є комплексними і покладають на держав-

членів зобов'язання, що виходять за рамки суто екологічної сфери. Вони стосуються також багатьох напрямків сільськогосподарського розвитку та торгівельної політики у межах внутрішнього ринку ЄС. Крім того, питання захисту лісів у контексті боротьби зі зміною клімату знаходять регулювання також і в міжнародних угодах, укладених Європейським Союзом із третіми країнами, свідченням чого є Угода про асоціацію між Україною та ЄС 2014 р.

Висновки до Розділу 2

1. Основні напрямки реалізації кліматичного аquis, які охоплюють питання парникових газів, торгівлі квотами на викиди, зеленої та альтернативної енергетики, запобігання руйнування озонового шару, захист лісів, забезпечення прав людини в умовах зміни клімату, соціально орієнтовані стандарти економіки та кліматичні проблеми є взаємопов'язаними і взаємно доповнюють один одного. Таким чином, важливою рисою правового регулювання питань, що стосуються боротьби зі змінами клімату є його полісистемність.

2. Започаткований у 1993 р. механізм моніторингу викидів парникових газів у ЄС на основі Рішення Ради 93/389/ЄЕС, що регулюється на сьогоднішній день Регламентом Європейського Парламенту та Ради 2018/1999 від 11.12.2018 р. з управління Енергетичним союзом і Кліматичними діями, був запроваджений як «м'який інструмент», та з самого початку був покликаний гармонізувати національне законодавство держав-членів у сфері зниження емісії парникових газів та звітування щодо досягнутих цілей. Згодом Регламент як законодавчий акт уніфікував правила механізму у всіх державах-членах ЄС і одночасно тих, які є частиною Європейського Економічного простору.

3. Характерною рисою інструментів ЄС у сфері скорочення викидів є їхній постійний розвиток. Така ситуація зумовлена необхідністю реалізації Стратегії Європейської Комісії для імплементації Порядку денного ООН до

2030 р. та цілей сталого розвитку, досягнення яких відбувається також поступово. Європейська зелена угода (курс), яка ухвалена з метою реалізації Стратегії, містить конкретні цілі та заходи, спрямовані на досягнення Європейським Союзом кліматичної нейтральності до 2050 р., яка повинна стати центром моделі зростання у ЄС.

4. На рівні Європейського Союзу правове регулювання зменшення викидів парникових газів відбувається за допомогою низки нормативних актів, як таких, що уніфікують законодавство держав-членів, так і тих, що забезпечують його гармонізацію, а також документів, що мають м'який характер. Поступове досягнення кліматичної нейтральності стосується різних сфер господарювання – транспорт (авіаційний, автомобільний, комерційний), сільське господарство, будівельна галузь, лісове господарство, енергетика тощо. Щодо енергетики, то ця сфера у ЄС на сьогодні є пріоритетною з точки зору впровадження кліматично орієнтованих змін. Правове регулювання торкається також конкретних видів ПГ. Крім вуглекислого, зокрема, це – метан, F-гази.

5. Правова регламентація торгівлі квотами в ЄС, яка є складовою системи торгівлі викидами у Європейському Союзі, займає одне із центральних місць у кліматичній політиці Союзу. Торгівля квотами є ключовим інструментом для економічно ефективного скорочення викидів парникових газів. Запровадження системи торгівлі викидами у 2005 році дозволило державам-членам ЄС у таких сферах як виробництво електроенергії та тепла, енергоємні галузі промисловості та комерційна авіація, скоротити показники викидів майже на 43 % . До них відносяться в Європі.

Система торгівлі викидами ЄС є сукупністю взаємопов'язаних правових, фінансових, організаційних інструментів, що створені на рівні Європейського Союзу та його держав-членів, за допомогою яких ЄС забезпечує досягнення цілей кліматичної нейтральності та імплементацію міжнародно-правових зобов'язань щодо поступового зниження емісії парникових газів. Механізм торгівлі квотами відрізняється гнучкістю, оскільки його реалізація

забезпечується як нормами «м'якого» права, так і традиційними юридично обов'язковими нормами.

6. У регулюванні торгівлі викидами у ЄС переважає гармонізований підхід, який забезпечує досягнення цілей за Кіотським протоколом як на рівні ЄС, так і на рівні держав-членів. Імплементация норм міжнародного права щодо квот торгівлі викидами у європейське наднаціональне та національне законодавство держав-членів відбувається практично одночасно і забезпечується через ефективні механізми, які постійно розвиваються. При цьому у порівнянні з міжнародним рівнем у ЄС встановлена більш жорстка система контролю за використанням державами-членами квот на торгівлю викидами парникових газів.

7. Зі створенням Європейського Союзу почало формуватися спеціальне законодавство із захисту озонового шару. Держави-члени ЄС погодилися взяти на себе більш широкі зобов'язання, аніж ті, що визначені універсальними міжнародними договорами у цій сфері. Подальшим законодавством Європейського Союзу були запроваджені більш високі стандарти захисту озонового шару та встановлено низку вимог, адресованих державам-членам та безпосередньо суб'єктам господарювання, які ґрунтуються на положеннях Монреальського протоколу 1987 р.

8. Найважливішим чинним нормативним актом ЄС з проблематики захисту озонового шару є Регламент ЄС 1005/2009 про речовини, які руйнують озоновий шар, який покладає на держав-членів додаткові зобов'язання та враховує зміни, внесені до Монреальського протоколу. При цьому найважливішими відмінностями Регламенту 1005/2009 від Монреальського Протоколу є більш широке коло адресатів (зобов'язання передбачені не лише для держав-членів, але й юридичних осіб – суб'єктів господарювання), а також охоплення більшого переліку озоноруйнівних речовин та встановлення більш широкого переліку заборон щодо обігу озоноруйнівних речовин.

9. Захист лісів є одним із ключових напрямків кліматичної політики Європейського Союзу, що визнається Європейським кліматичним законом та

Новою лісовою стратегією ЄС до 2030 р., яка, будучи актом «м'якого права», здійснює «переконаючий вплив» при формуванні законодавства держав-членів Євросоюзу у цій сфері, оскільки визначає бажані заходи, необхідні для досягнення цілей установчих договорів ЄС.

10. У чинному праві ЄС немає спеціального законодавчого акту, який безпосередньо спрямований на захист лісів. Проблематика захисту лісів врегульована низкою нормативних актів, які стосуються протидії глобальному потеплінню, правилам торгівлі на внутрішньому ринку ЄС, а також аграрної політики ЄС, серед яких важливе значення мають Регламент 2018/841 про включення викидів та абсорбацію парникових газів, які утворюються у результаті землекористування, змін у землекористуванні і лісовому господарстві в кліматичну і енергетичну систему у 2030 році; Регламент 1305/2013 про підтримку розвитку сільських територій Європейським аграрним фондом сільськогосподарського розвитку від 17.12.2013 р.; Регламент 995/2010 про встановлення зобов'язань для операторів, які розміщують деревину або вироби з деревини на ринку від 20.10.2010 р. Політика ЄС щодо захисту лісів перед змінами клімату знайшла відображення також і в його міжнародних угодах, укладених із третіми країнами, зокрема, ст. 294 Угоди про асоціацію з Україною 2014 р.

РОЗДІЛ 3

СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ З ПИТАНЬ ПРОТИДІЇ ЗМІНИ КЛІМАТУ

3.1. Правові засади співробітництва України та Європейського Союзу з питань боротьби зі зміною клімату

Як зазначалося у попередніх розділах, значний досвід у регулюванні екологічної політики має Європейський Союз, в якому високий рівень захисту довкілля та поліпшення його якості проголошуються як невід’ємні складові усіх політик Союзу та мають забезпечуватися згідно з принципом сталого розвитку (ст. 37 Хартії ЄС про основоположні права 2000 р. [122]). Відповідно до ст. 191 Договору про функціонування ЄС 1957 р. [339] екологічна політика Союзу спрямована на вирішення регіональних та всесвітніх проблем довкілля та, зокрема, боротьба зі зміною клімату. Визнаючи глобальні загрози, які несе в собі зміна клімату, 11.12.2019 р. Європейська Комісія проголосила «Європейський зелений курс» («European Green Deal») [220] з метою перетворення ЄС на перший кліматично нейтральний континент до 2050 р. Він є дорожньою картою заходів та охоплює систему політичних ініціатив ЄС, спрямованих на досягнення нульового сумарного викиду парникових газів та забруднення довкілля шляхом переходу від використання копалин до відновлюваних джерел енергії та сировини в державах-членах ЄС. Згодом, зазначені ініціативи набули нормативного закріплення у Регламенті 2021/1119 від 30.06.2021 р. («Європейський кліматичний закон») [299], що запроваджує правові рамки для досягнення кліматичної нейтральності та покладає на держав-членів юридичні зобов’язання у цьому напрямку [44, с. 50].

Європейський Союз розглядає екологічну безпеку як важливу складову загальноєвропейської та міжнародної безпеки і стабільності [45, с. 31; 46, с. 29]. Тому співробітництво з проблематики захисту навколишнього середовища та

боротьби зі зміною клімату визначено одним із пріоритетних напрямків співпраці між Україною та ЄС [47, с. 119]. У Спільній заяві за результатами останнього, 23-го Саміту Україна-ЄС, що відбувся 12.10.2021 р. [90], Сторона ЄС привітала прагнення України наблизити свої політики та законодавство до Європейського зеленого курсу та заявила про подальше поглиблення співпраці у цьому напрямку (п. 16). Крім того, за результатами останнього, 26-го кліматичного саміту з Кліматичного пакту Глазго від 13.11.2021 р., сторони, у тому числі Україна та ЄС, погодилися пришвидшити темпи боротьби зі зміною клімату та утримати зростання середньосвітової температури на рівні 1,5 градуси, що може бути досягнуто «лише узгодженими і невідкладними глобальними зусиллями» [237].

Важливо підкреслити, що співробітництво України та ЄС з питань протидії і боротьби зі зміною клімату не припинилося у зв'язку із повномасштабною військовою агресією Російської Федерації. Співпраця сторін продовжується на основі чинних міжнародних договорів у цій сфері, передусім за Угодою про асоціацію 2014 р. Крім того, укладання Угоди про приєднання України до програми ЄС з охорони довкілля та зміни клімату (LIFE) 24.06.2022 р. [73] дозволить отримати значне фінансування для відновлення довкілля через катастрофічні наслідки воєнних дій, що додатково свідчить про актуальність такого напрямку взаємодії на сучасному етапі.

Співробітництво України та ЄС з питань зміни клімату було започатковано ще на основі Угоди про партнерство і співробітництво 1994 р. [97] (далі – УПС) – першого загального міжнародного договору, що визначив засади їхньої співпраці у форматі партнерських відносин з широкого кола суспільних відносин, що становлять взаємний інтерес. Особливостям взаємодії Сторін з кліматичної проблематики була присвячена ст. 63 УПС «Навколишнє середовище». Згідно з цією статтею передбачалося, що «співробітництво здійснюється з метою боротьби з погіршенням стану навколишнього середовища і, зокрема, охоплює такі питання, як ... глобальні кліматичні зміни». Крім того, було визначено, що співробітництво здійснюється, зокрема,

шляхом планування заходів по подоланню наслідків катастроф та інших надзвичайних ситуацій обміну інформацією та експертами, включаючи інформацію та експертів, що мають відношення до передачі чистих технологій та безпечного і екологічно раціонального використання біотехнологій проведення спільної дослідницької діяльності; удосконалення законодавства в напрямку стандартів Співтовариства; співробітництва на регіональному (в тому числі, в рамках Європейського агентства по навколишньому середовищу) та на міжнародному рівнях; розробки стратегії, зокрема стосовно глобальних та кліматичних проблем, а також з метою досягнення сталого розвитку; дослідження впливу на навколишнє середовище. З метою зміцнення економічних зв'язків відповідно до ст. 51 УПС Україна зобов'язалася поступово привести своє законодавство у сфері навколишнього середовища у відповідність до *acquis* ЄС [2, с. 130].

З набранням чинності Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергетики та їхніми державами-членами, з іншої сторони, 2014 р. [96] (далі – УА) відбулося поглиблення співпраці сторін з питань протидії кліматичним змінам. Як зазначається, Плані відновлення України за матеріалами робочої групи «Екологічна безпека», «підписання Угоди про асоціацію в 2014 році між Україною та Європейським Союзом стало потужним поштовхом для розв'язання екологічних проблем, започаткувало ключові реформи в довкіллевих та кліматичних напрямках. Саме прогрес у цих реформах дав можливість Україні одній із перших підтримати ініціативу Європейського Зеленого курсу та започаткувати діалог з Європейським Союзом щодо долучення України до нього. Україна розпочала зелену трансформацію свого економічного розвитку» [83].

На сьогодні УА є центральним міжнародним договором, який визначає правові засади двостороннього міжнародного співробітництва в усіх сферах, що становлять взаємний інтерес, у форматі відносин асоціації та слугує дороговказом масштабних законодавчих реформ. Питання, що стосуються

боротьби зі зміною клімату, регулюються Главою 6 «Навколишнє середовище» Розділу V «Економічне та галузеве співробітництво» (ст. ст. 360–366 УА). Ключовими принципами взаємодії сторін є принцип рівності та взаємної вигоди, а також принцип поваги до зобов'язань в рамках багатосторонніх угод Сторін у цій сфері.

Згідно зі статтями 360–361 УА співробітництво з питань зміни клімату здійснюється в рамках загального завдання щодо охорони навколишнього середовища та пов'язаними з цим завданням цілями (збереження, захист, поліпшення і відтворення якості навколишнього середовища, захист громадського здоров'я, розсудливе та раціональне використання природних ресурсів та заохочення заходів на міжнародному рівні, спрямованих на вирішення регіональних і глобальних проблем навколишнього середовища). Водночас питання співробітництва щодо зміни клімату названо найпершим серед напрямків у рамках співпраці щодо навколишнього середовища (ст. 361 УА), що підкреслює його принципову важливість.

Предметом УА в частині боротьби зі зміною клімату є міжнародні зобов'язання Сторін. Основні напрямки співробітництва з питань зміни клімату визначаються ст. 362 УА. Зокрема, сторони зобов'язалися обмінюватися інформацією та досвідом; здійснювати спільну дослідну діяльність і обмінюватися інформацією про екологічно чисті технології; планувати подолання наслідків стихійних лих та інших надзвичайних ситуацій; здійснювати спільну діяльність на регіональному та міжнародному рівнях, в тому числі згідно з багатосторонніми угодами у сфері охорони навколишнього середовища, ратифікованими Сторонами, та, у разі доцільності, спільну діяльність в рамках відповідних агентств. Особливу увагу Сторони мають приділяти питанням, що мають транскордонний характер.

Поряд із двосторонніми, взаємними зобов'язаннями Сторін, Угода про асоціацію містить норми, якими зобов'язує лише Україну здійснити комплекс організаційно-правових заходів щодо приведення її законодавства та державної кліматичної політики у відповідність до *acquis* ЄС у цій сфері. Так, ст. 363 УА

покладає на Україну одностороннє зобов'язання щодо поступового наближення законодавства України до «права і політики ЄС» у сфері охорони природного середовища відповідно до Додатка ХХХ до цієї Угоди та ст. 365 УА передбачає необхідність «розвитку та імплементації політики з питань зміни клімату», як визначено у Додатку ХХХІ цієї Угоди.

Варто зазначити, що Європейська Комісія від імені Європейського Союзу щорічно здійснює моніторинг за виконанням Україною зобов'язань за Угодою про асоціацію 2014 р., висновки за результатами якого мають визначальне значення для подальшого розвитку співробітництва сторін та спрямовувати розвиток національного законодавства.

У Звіті про імплементацію Угоди про асоціацію за 2021 р., представленому 22.07.2022 р. [114] (далі – Звіт), надано позитивну оцінку виконання зобов'язань у кліматичній сфері. Зокрема, Європейська Комісія відзначила схвалення Оновленого національно визначеного внеску до Паризької угоди [78] та Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року, яка затверджена Розпорядженням КМУ від 20.10.2021 р. № 1363-р [92]. Також була наголошена важливість розвитку діалогу ЄС та України щодо Європейської зеленої угоди та «зеленої трансформації України», щодо якого було проведено дві розширені робочі сесії у Брюсселі та Києві. Водночас у Звіті звертається увага на те, що не було прийнято інтегрований національний енергетичний і кліматичний план та не запроваджено систему торгівлі викидами, а також не прискорено реалізацію заходів щодо адаптації до зміни клімату та декорбанізації [114, с. 3, 16, 18].

Важливою віхою у розвитку співпраці у сфері протидії змінам клімату стало приєднання України до Паризької угоди від 12.12.2015 р. [37], яка була прийнята на XXI Конференції Сторін Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, яку Україна ратифікувала однією з найперших серед європейських країн [71]. Хоча зазначена Угода є універсальним міжнародним договором, у ній беруть участь усі держави-члени ЄС та її положення є основою кліматичного законодавства ЄС.

Окрім юридично обов'язкових актів Україна заявила про відданість цілям кліматичних заходів ЄС на основі політичних документів, свідченням чого стало подання заяви, в якій було проголошено інтерес нашої країни долучитися до Європейського зеленого курсу. Зокрема, у Листі Прем'єр-Міністра України від 13.10.2020 р. на адресу Першого віце-президента Європейської Комісії було висловлено пропозицію встановити структурований і регулярний діалог з ЄС щодо можливостей залучення української сторони до розробки та реалізації політик у рамках Європейського зеленого курсу, розробити спільну дорожню карту участі України у Європейському зеленому курсі, а також визначити перспективні напрямки співробітництва [12].

19 січня 2021 р. на засіданні Міжвідомчої робочої групи з питань координації подолання наслідків зміни клімату в рамках ініціативи Європейської Комісії «Європейський зелений курс» [40] було обговорено питання формування українського «зеленого курсу» на основі європейської «зеленої угоди» та представлено пріоритети у головних його сферах. Зокрема, ключовим завданням Уряду України було визначено збалансування підходів різних міністерств і відомств, з урахуванням думки бізнесу, та вироблення спільної позиції Уряду України щодо визначення рівня кліматичних амбіцій та кроків всередині країни, які будуть відповідати заявленим цілям.

На думку С. П. Іванюти та Л. М. Якушенко, «Європейський зелений курс» створює як нові виклики, так і можливості для України. Впровадження ЄЗК та реалізація Угоди про асоціацію має забезпечити внесок України у протидію зміні клімату і розвиток національної економіки, розширення можливостей для торгівлі та економічної інтеграції з ЄС. Переваги ЄЗК для України перебувають у площині трансформації сучасної кліматичної політики держави з акцентом на досягненні довготривалих і стійких ефектів, що забезпечать розвиток і конкурентоспроможність національної економіки. Успішна реалізація ЄЗК створює для України низку потенційних переваг для розвитку, таких як сприяння інтеграції українських виробництв у нові

промислові процеси ЄС через запровадження «промислового безвізового режиму», посилення розвитку органічного виробництва, співпраця щодо водневої енергетики. Водночас ЄЗК є джерелом низки ризиків для України. Так, трансформація економіки у рамках адаптації до зміни клімату передбачає вкладення у модернізацію масштабних інвестицій, що є доволі проблематичним з огляду на повномасштабну війну в Україні та економічні проблеми, пов'язані з пандемією COVID-19 [13, с. 50-52].

Під час останнього, 23-го Саміту Україна–ЄС, який відбувся 12.10.2021 р. Президент України Володимир Зеленський зазначив, що розпочався діалог щодо Європейського зеленого курсу, і Україна готова рухатися до кліматичної нейтральності спільно з ЄС. У Спільній заяві Сторін [90], Європейський Союз позитивно оцінив прагнення України наблизити свої політики та законодавство до Європейського зеленого курсу та висловив підтримку подальшого поглиблення співпраці у цьому напрямку (п. 16).

Із вторгненням Російської Федерації в умовах повномасштабної воєнної агресії співробітництво України та ЄС з питань боротьби зі зміною клімату не лише не припинилося, а й набуло подальшого розвитку у контексті нових викликів та загроз. Активізація процесу вступу до Європейського Союзу на підставі Заяви України в ЄС від 28.02.2022 р. посилила актуальність співробітництва сторін із проблематики щодо зміни клімату та приведення вітчизняного законодавства у відповідність до *acquis* ЄС у контексті необхідності виконання третього Копенгагенського критерію членства в ЄС, а також подальшого відновлення України від наслідків війни через програми підтримки з боку Європейського Союзу.

Відповідно до формальних вимог процедури набуття членства в ЄС Європейська Комісія розпочала процес оцінювання стану вітчизняного законодавства Копенгагенським критерієм членства у ЄС. Так, 08.04.2022 р. Україна отримала першу частину Опитувальника Європейської Комісії, який стосувався економічних та політичних критеріїв, щодо якої відповіді були передані 17.04.2022 р. Другу частину опитувальника, яка охопила оцінку

адаптації національного законодавства *acquis* ЄС, Україна отримала 13.04.2022 р. Відповіді на цю частину були представлені Європейській Комісії 09.05.2022 р.

Питання, які стосуються заходів боротьби зі зміною клімату, були охоплені Частиною II Опитувальника Європейської Комісії, а саме Розділом 11 «Сільське господарство та розвиток сільських територій» (підрозділ IV «Політика у сфері розвитку сільських територій»), Розділом 15 «Енергетика», Розділом 15 «Транс'європейські мережі» та Розділом 27 «Довкілля та зміна клімату» [289]. Їхній зміст дає можливість оцінити, на які саме аспекти політики боротьби зі зміною клімату буде передусім акцентовано увагу у процесі переговорів щодо вступу до ЄС.

У рамках останнього із зазначених розділів було поставлено найбільшу кількість питань (102 питання). Узагальнюючи, можна зробити висновок, що вони стосуються наявності національної кліматичної стратегії, зокрема, у частині зменшення викидів і адаптації до змін клімату; відповідності кліматичної політики і законодавства України кліматичному *acquis* ЄС, зокрема, ст. 11 ДФЄС, Регламенту 2021/1119 («Європейському кліматичному закону»), Директиві 2003/87/ЕС про встановлення схем торгівлі викидами парникових газів, Регламенту 842/2006 про певні фторовані парникові гази, Регламенту 2037/2000 про субстанції, що руйнують озоновий шар тощо; розробці національного плану з енергетики і клімату; імплементації оновленого Національно визначеного внеску до Паризької угоди; заходів щодо зменшення викидів парникових газів, зокрема, функціонування системи торгівлі викидами; заходів для обмеження викидів в інших секторах (транспорт, сільське господарство, землекористування, цивільна авіація, пересувні джерела тощо); адміністративної спроможності реалізувати кліматичні цілі та *acquis* ЄС.

17 червня 2022 р. Європейська Комісія надала Висновок про відповідність України критеріям членства в ЄС та рекомендувала надати статус держави-кандидата. Зазначений висновок має рекомендаційний характер і не є юридично обов'язковим, однак, як свідчить практика розширення Союзу, може

сформувані позицію лідерів держав-членів ЄС про необхідність надання державі такого статусу.

У Висновку Європейської Комісії, зокрема, зазначається, що «Стратегічний діалог на високому рівні з Україною щодо Європейської зеленої угоди та українського зеленого переходу, який було розпочато у 2021 році, продемонстрував високий рівень зацікавленості та відданості зеленому порядку денному з боку українського уряду. Це необхідно, щоб уможливити зелений перехід країни та досягти нових кліматичних цілей відповідно до цілей Паризької угоди. Діалог також показав, що необхідні значні зусилля для забезпечення узгодження законодавства, наприклад, із *acquis* ЄС у сфері клімату та навколишнього середовища, а також для забезпечення відповідних адміністративних, фінансових та організаційних можливостей для його впровадження та забезпечення виконання» [142, с. 18).

23 червня 2022 р. на підставі Рішення Європейської Ради [225] Україна набула статусу держави-кандидата на вступ до ЄС, що ознаменувало новий етап поглибленого співробітництва сторін. Прийняття такого рішення означає, що представники держав-членів ЄС на найвищому рівні підтримали Висновок Європейської комісії про загальну відповідність нашої країни критеріям членства в ЄС. Водночас таке рішення вимагає подальшого співробітництва з виконання зобов'язань за Угодою про асоціацію 2014 р. та масштабної трансформації законодавства задля належної імплементації зобов'язань з метою досягнення відповідності *acquis* ЄС, у тому числі з питань боротьби зі зміною клімату. Так, відповідно до п. 12 Рішення Європейської Ради Європейській Комісії заплановано прозвітувати перед Радою ЄС щодо виконання умов, визначених у висновках Європейської Комісії щодо відповідної заявки на вступ України, що є частиною її регулярного пакету розширення. Щойно всі умови будуть повністю виконані, Рада ЄС ухвалить рішення щодо подальших кроків. Прогрес України на шляху до членства ЄС буде залежати від її власних досягнень у виконанні Копенгагенських критеріїв, а також з урахуванням здатності ЄС брати нових членів.

Останньою важливою подією у розвитку співробітництва України з ЄС з питань боротьби зі зміною клімату стало укладання Угоди про приєднання України до Програми LIFE– програмі дій з довкілля та клімату (далі – Угода LIFE) 24.06.2022 р., яка була ратифікована Законом України № 2590-IX від 20.09.2022 р. [73]. Метою чинної програми LIFE, яка розрахована на 2021–2027 роки, є «сприяння переходу до стійкої, циркулярної, енергоефективної, заснованої на відновлюваній енергії, кліматично нейтральної та стійкої економіки з метою захисту, відновлення та покращення якості навколишнього середовища, включаючи повітря, воду та ґрунт, а також відновлення біорізноманіття та боротьба з деградацією екосистем, у тому числі шляхом підтримки реалізації та управління мережею Natura 2000, сприяючи сталому розвитку» (ст. 3 Регламенту 2021/783 [311]).

Наша країна стала першою країною, яка не входить до ЄС, яка приєдналася до цієї програми. Відповідно до ст. 1 Угоди LIFE Україна бере участь як асоційована країна у всіх частинах програми LIFE відповідно до ст. 6 Регламенту 2021/783. Зокрема, представники України мають право брати участь у ролі спостерігачів у комітеті, зазначеному у ст. 22 Регламенту 2021/783 про створення комітету Програми LIFE, без права голосу і щодо пунктів, що стосуються України. Цей комітет може проводити спільні засідання без присутності представників від України під час голосування. Україну інформують за результатами проведеного засідання. Крім того, юридичні особи, зареєстровані в Україні, можуть брати участь у діях Програми LIFE за умов, еквівалентних тим, що застосовуються до юридичних осіб, зареєстрованих у Європейському Союзі, включаючи дотримання обмежувальних заходів ЄС (ч. 2 ст. 2 Угоди LIFE).

Участь у LIFE, бюджет якої становить понад 5,4 млрд євро, передбачає цільове фінансування програм, які охоплені мандатом LIFE. Такий фінансовий інструмент є надзвичайно актуальним для України в контексті подолання руйнівних наслідків військових дій Російської Федерації, що, серед іншого, мають згубний вплив на довкілля, а також негативно позначаються на

глобальних змінах клімату. Рада асоціації Україна–ЄС у своєму Висновку від 05.09.2022 р. привітала укладання цієї угоди та заявила про подальшу підтримку нашої країни у її повоєнному відновленні і забезпеченні кліматичної стійкості [249].

Необхідно звернути увагу, що на фоні повномасштабної військової агресії РФ розпочато співробітництво з Європейським Союзом за новим напрямком – із питань допомоги Україні. У представленій Європейською Комісією Стратегії відновлення та реконструкції нашої держави 18.05.2022 р. [340] підкреслюється, що підтримка України відбуватиметься у світлі засад та стандартів кліматичної та екологічної політик Союзу. У цьому контексті варто зазначити, що у представленому 04–05 липня 2022 р. на конференції у Лугано (Швейцарія) Плані відновлення України за матеріалами робочої групи «Екологічна безпека» найпершим напрямком проголошено «кліматичну безпеку: запобігання та адаптацію до зміни клімату». Наголошується, що «наслідки збройного вторгнення матимуть тривалий негативний вплив на здатність національної економіки запобігати та адаптуватися до зміни клімату» [83]. Відтак залучення міжнародної фінансової допомоги та інвестицій, яку попередньо погодився надавати Європейський Союз, для відновлення зруйнованої інфраструктури та структурної перебудови економіки на основі чистих низьковуглецевих та енергоефективних технологій, є важливою і вкрай необхідною перспективою для повоєнного розвитку України.

Підводячи підсумок дослідження генези правових засад співробітництва між Україною і ЄС з питань боротьби зі зміною клімату, можемо зробити узагальнення, що така взаємодія розвивалася у кілька етапів та є актуальним напрямком двосторонньої дипломатії: 1) започаткування співпраці на основі УПС 1994 р.; 2) розвиток співробітництва за Угодою про асоціацію 2014 р.; 3) поглиблення співпраці сторін в умовах повномасштабної війни та подальших процесів вступу України до ЄС.

3.2. Організаційно-правовий механізм співробітництва України та Європейського Союзу з питань боротьби зі зміною клімату

Належній реалізації положень УА, у тому числі в частині зміни клімату, сприяє система спільних органів, створених за згодою Сторін на паритетних засадах [1, с. 15]. Найвищим політичним органом є саміт Сторін, у межах якого обговорюються будь-які двосторонні або міжнародно-правові питання, що становлять спільний інтерес (ст. 460 УА). Як зазначалося нами раніше, у рамках останнього, 23-го Саміту Україна – Європейський Союз Сторони погодилися посилювати співробітництво у питаннях боротьби зі зміною клімату. Як впливає зі Спільної заяви Сторін від 12.10.2021 р. [90], наразі тривають переговори щодо оновлення Додатків XXX-XXXI Угоди про асоціацію, які стосуються зобов'язання із наближення законодавства в частині зміни клімату за ст. 363 УА.

Рада асоціації – спільний орган на рівні міністрів проводить регулярний політичний діалог та здійснює контроль і моніторинг застосування і виконання цієї Угоди, може приймати рекомендаційні і юридично обов'язкові для сторін рішення (ст. ст. 461–463 УА). Особливо важливими є її повноваження щодо можливості внесення зміни до додатків про протидію кліматичним змінам. Зокрема, відповідно до мети поступового наближення законодавства України до права Союзу, яка закріплена в цій Угоді, Рада асоціації буде форумом для обміну інформацією про законодавчі акти України та Європейського Союзу, як чинні, так і ті, що перебувають на стадії підготовки, а також про заходи з їх виконання, впровадження та дотримання (ч. 2 ст. 463 УА).

Необхідно зазначити, що у лютому 2021 р. у рамках Ради асоціації відбувся діалог між ЄС та Україною щодо Європейської Зеленої Угоди та «зеленої» трансформації України. У травні та вересні 2021 року було проведено дві зустрічі за тематиками кліматичної архітектури/управління, чистого водню, справедливого переходу вугільних регіонів та промислових альянсів ЄС,

фінансування «зеленого» переходу, механізму регулювання викидів вуглецю на кордонах (СВАМ), стратегії лісовідновлення, енергоефективності, а також тем, що пов'язані із навколишнім середовищем.

Комітет асоціації – виконавчий орган, який надає допомогу Раді асоціації у виконанні нею своїх обов'язків (ст. 464 УА). У в рамках Комітету можуть створюватися спеціальні тематичні підкомітети або органи. Зокрема, питання боротьби зі змінами клімату перебувають в центрі уваги Кластера 3 Підкомітету з питань економіки та іншого галузевого співробітництва Комітету асоціації між Україною та ЄС.

Парламентський комітет асоціації –консультативно-дорадчий орган, що є форумом для обміну думками членів Верховної Ради України та Європейського Парламенту. Він може запитувати у Ради асоціації відповідну інформацію стосовно виконання цієї Угоди та надавати рекомендації, яка, у свою чергу, надає Комітету запитувану інформацію. У свою чергу, Парламентський комітет асоціації має бути поінформований про рішення та рекомендації Ради асоціації (ст. ст. 467–468 УА).

Ще одним органом, передбаченим Угодою про асоціацію, є Платформа громадянського суспільства, що може надавати рекомендації Раді асоціації. Вона складається з представників громадянського суспільства України, з однієї сторони, і членів Європейського економічного і соціального комітету, з іншої сторони, як форум для проведення ними засідань та обміну думками. Комітет асоціації та Парламентський комітет асоціації повинні здійснювати регулярні контакти з представниками Платформи громадянського суспільства з метою отримання їхньої думки щодо досягнення цілей цієї Угоди (ст. ст. 469–470 УА).

Співробітництво з ЄС з питань боротьби зі змінами клімату відбувається й поза рамками Угоди про асоціацію 2014 р. Так, питання координації заходів в кліматичній сфері з ЄС та державами «Східного партнерства» обговорюються у рамках спеціально створених додаткових механізмів взаємодії, зокрема Платформи 3 «Сполучення, енергоефективність, довкілля та зміна клімату» та Панелі з питань довкілля та зміни клімату у рамках Платформи 3. Україна

разом з іншими країнами політики Східного Партнерства ЄС залучається до програм, які реалізуються за участі Європейської агенції із навколишнього середовища (англ. European Environment Agency), що є спеціалізованою установою Союзу у сфері охорони довкілля та опікується, серед іншого, питаннями зміни клімату (ст. 10а Регламенту 401/2009 [313]).

Варто також звернути увагу на те, що співробітництво України та ЄС із кліматичної проблематики здійснюється також у рамках Енергетичного Співтовариства – міжнародної міжурядової організації, що об'єднує Європейський Союз та його держав-сусідів¹ із метою створення інтегрованого пан'європейського енергетичного ринку (див. Угоду про заснування Енергетичного співтовариства від 25.10.2005 р. [338]). Питання боротьби зі зміною клімату охоплюється компетенцією цієї організації. У зв'язку із набранням чинності Протоколом про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного співтовариства з 01.02.2011 р. [86] наша країна стала членом цієї організації та набула прав та обов'язків, що набуваються у зв'язку із вступом.

Участь в Енергетичному Співтоваристві передбачає запровадження договірними сторонами *acquis* ЄС у сфері енергетики, навколишнього середовища, у тому числі кліматичної політики та політики щодо відновлюваних джерел енергії, встановлення певної регуляторної системи, що сприяє ефективному функціонуванню ринків енергопродуктів, створення інтегрованого ринку енергопродуктів і матеріалів, для транспортування яких використовуються мережі, без внутрішніх кордонів. При цьому Комісія ЄС є координатором вказаних видів діяльності [26, с. 196–197].

Співпраця сторін у сфері боротьби зі зміною клімату у рамках Енергетичного Співтовариства координується через Комітет з енергетики і клімату, який є платформою взаємодії сторін із розробки кліматичної політики, інтеграції енергетичного і кліматичного планування та імплементації

¹Станом на 16.10.2022 членами Енергетичного Співтовариства є Європейський Союз, а також Албанія, Боснія і Герцеговина, Косово, Північна Македонія, Грузія, Молдова, Чорногорія, Сербія та Україна. Вірменія, Норвегія та Туреччина мають статус спостерігачів.

відповідного законодавства в національне законодавство та забезпечення його належного виконання (ст. 2 Рекомендації Міністерської Ради Енергетичного Співтовариства 2018/1/МС-ЕпС про підготовку розробки інтегрованих національних енергетичних та кліматичних планів договірними сторонами Енергетичного Співтовариства [290]). На думку О. Я. Трагнюк, досвід співробітництва у рамках Східного партнерства має велике практичне значення і може стати додатковим майданчиком для просування інтересів України у рамках цієї організації [94, с. 152].

Система органів державної влади України забезпечує співробітництво зі стороною Європейського Союзу з питань боротьби зі зміною клімату у досягненні мети міжнародних договорів, які є обов'язковими для них, а також належній реалізації взятих міжнародних зобов'язань. Розподіл повноважень між органами державної влади України у сфері боротьби зі зміною клімату визначається на основі Конституції України 1996 р. [23] та нормативних актів, прийнятих на її виконання.

Зокрема, Верховна Рада України відповідно до ст. 85 Конституції України Верховна Рада України наділена виключними повноваженнями щодо прийняття законів, у тому числі з питань боротьби зі зміною клімату; визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики, зокрема, з урахуванням міжнародних зобов'язань і реалізації Європейської Зеленої Угоди; затверджує загальнодержавні програми з охорони довкілля; надає згоду на обов'язковість міжнародних договорів України тощо.

Президент України відповідно до ст. 106 Конституції України забезпечує національну безпеку (складовою якої є екологічна безпека та адаптація до зміни клімату); представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю, веде переговори та укладає міжнародні договори України тощо. Президент України також своїми указами вводить в дію рішення Ради національної безпеки та оборони України (далі – РНБО) (ст. 107 Конституції України), у тому числі з питань екологічної безпеки та протидії змінам клімату. Зокрема, Указом Президента України від 23.03.2021

р. № 111/2021 введено в дію Рішення РНБО «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації» [52]. Зокрема, зазначеним Рішенням визначено комплекс заходів для протидії зміні клімату та адаптації до неї.

Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) відповідно до ст. 116 Конституції України є відповідальним за здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України, зокрема з питань протидії змінам клімату; спрямовує і координує роботу міністерств та інших органів виконавчої влади. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 р. [63] деталізовано повноваження КМУ у сфері охорони здоров'я та екологічної безпеки. Зокрема, відповідно до ст. 20 цього Закону КМУ забезпечує проведення державної політики у сфері охорони природи, екологічної безпеки та природокористування; розроблення та виконання державних і міждержавних екологічних програм; координує діяльність органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, пов'язану з охороною навколишнього природного середовища, виконанням державних, регіональних і міждержавних екологічних програм.

Центральним органом виконавчої влади, до основних завдань якого віднесено забезпечення реалізації державної політики з питань охорони атмосферного повітря, моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів з установок, розташованих на території України, а також регулювання озоноруйнівних речовин та фторованих парникових газів, охорони озонового шару та запобігання зростанню рівня глобального потепління, зміни клімату і виконання вимог Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, Кіотського протоколу до неї та Паризької угоди, є Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України (далі – Мінекології) (п. 3 Положення про Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України від 25.06.2020 р. [42]). Зокрема, Мінекології забезпечує нормативно-правове регулювання, а саме розробляє проекти нормативно-правових актів, видає

нормативно-правові акти в межах повноважень, передбачених законом, у сфері зміни клімату з питань впровадження ринкових та неринкових інструментів скорочення викидів парникових газів, зокрема системи торгівлі квотами на викиди парникових газів; адаптації та підвищення опірності до зміни клімату; визначення методик оцінки антропогенних викидів джерелами та абсорбції (поглинання) поглиначами парникових газів; визначення критеріїв відбору проектів цільових екологічних (зелених) інвестицій та заходів, пов'язаних із реалізацією таких проектів.

У складі Міністерства функціонує Департамент кліматичної політики та збереження озонового шару, що складається з відділу формування кліматичної політики, відділу політики адаптації до зміни клімату та кліматичної звітності, відділу захисту озонового шару, відділу вуглецевого регулювання та відділу впровадження системи моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів [93].

Міністерство аграрної політики та продовольства України відповідно до підпункту 53 пункту 3 Положення, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17.02.2021 р. [41], забезпечує здійснення заходів, спрямованих на адаптацію сільськогосподарського виробництва до змін клімату, запобігання зміні клімату та шкідливому впливу сільськогосподарського виробництва на навколишнє природне середовище.

Державна служба з надзвичайних ситуацій згідно з підпунктом 30 пунктом 4 Положення від 16.12.2015 р. [39] взаємодіє з міжнародними організаціями і національними гідрометеорологічними службами іноземних держав, представляє Україну у Всесвітній метеорологічній організації, бере участь в межах повноважень, передбачених законом, у реалізації Рамкової конвенції ООН про зміну клімату.

Україна поділяє мету та цілі Європейського зеленого курсу, якими є сталий зелений перехід до кліматично-нейтральної Європи до 2050 року, суттєве скорочення викидів парникових газів, декарбонізація вугільного

сектору, управління відходами, стійке лісове господарство, збереження біорізноманіття тощо.

З метою забезпечення узгоджених дій центральних та місцевих органів виконавчої влади щодо визначення механізмів реалізації державної політики з питань імплементації цілей сталого розвитку України, створення умов для забезпечення конкурентоспроможності українських виробників та підприємств під час реалізації ініціативи Європейської Комісії «Європейський зелений курс», збереження біорізноманіття, захисту здоров'я, добробуту громадян від ризиків та наслідків зміни клімату було утворено Міжвідомчу робочу групу з питань координації подолання наслідків зміни клімату у рамках ініціативи Європейської Комісії «Європейський зелений курс» (далі – Міжвідомча робоча група) (Постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. [40]).

Міжвідомча робоча група є тимчасовим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України. До її основних завдань віднесено:

- сприяння забезпеченню та координації дій органів виконавчої влади з питань подолання наслідків зміни клімату;
- сприяння забезпеченню виконання завдань щодо посилення інституційної взаємодії між Україною та Європейською Комісією з метою впровадження зазначеної ініціативи;
- сприяння підготовці національного інтегрованого плану з енергетики та зміни клімату на 2021–2030 роки;
- підготовка пропозицій та рекомендацій щодо механізмів, оптимальних шляхів розв'язання проблем та сприяння реалізації державної політики за такими напрямками: зменшення викидів парникових газів; розвиток транспортної інфраструктури щодо використання низьковуглецевих видів моторного палива, електричних, водневих автомобілів громадського та спеціального електротранспорту, створення мультимодальних транспортних сполучень та автоматизації руху, смарт-мобільності; зменшення обсягів виробництва та споживання енергоємних продуктів тощо;

- удосконалення нормативно-правового регулювання з питань скорочення викидів вуглецю, зменшення ризику енергетичної бідності, а також інших питань, які виникають у сфері зміни клімату;
- підвищення ефективності діяльності центральних органів виконавчої влади у сфері подолання наслідків зміни клімату;
- розроблення наукової концепції, спрямованої на подолання наслідків змін клімату тощо.

Ще одним урядовим координаційним органом є Робоча група для узгодження підходу щодо застосування до України механізму коригування вуглецю на кордоні для проведення консультацій з Європейською Комісією, яка діє на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 24.03.2021 р. [80]. Робоча група є тимчасовим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України та відповідно до покладених на неї завдань проводить аналіз стану справ та причин виникнення проблем у процесі реалізації державної політики, спрямованої на зменшення викидів вуглецю; вивчає результати провадження діяльності центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, що спрямована на зменшення викидів вуглецю; бере участь у розробленні пропозицій та рекомендацій до проектів нормативно-правових актів, що спрямовані на зменшення викидів вуглецю; подає Кабінетові Міністрів України розроблені за результатами своєї роботи рекомендації та пропозиції; сприяє налагодженню співробітництва з міжнародними організаціями, фондами в межах програм, що стосуються подолання наслідків зміни клімату та з метою впровадження політики щодо зменшення викидів вуглецю в рамках ініціативи Європейської Комісії «Європейський зелений курс».

16 квітня 2021 р. відбулося установче засідання робочої групи, за результатами якого було прийнято рішення щодо продовження консультацій з Європейською Комісією стосовно запровадження в Україні системи торгівлі викидами парникових газів та її співвідношення з Європейською системою

торгівлі викидами, враховуючи національні особливості, а також потенційний вплив механізму коригування вуглецю на кордоні.

Як бачимо, на сьогодні в Україні немає державного органу, діяльність якого безпосередньо присвячена проблематиці боротьби зі зміною клімату. Реалізація державної політики у цій сфері здійснюється низкою вищих органів державної влади, серед яких ключову роль відіграє Мінекології України. У науковій літературі з цього приводу ведуться дискусії щодо доцільності заснування та функціонування такого спеціального органу, який наділений повноваженнями з інтегрованого регулювання адаптації до зміни клімату у різних секторах економіки [20, с. 10].

Не вдаючись до наукової полеміки з цієї проблематики, зазначимо лише, що Угодою про асоціацію 2014 р. не передбачено зобов'язання із створення такого органу. Відтак Українська сторона має дискреційні повноваження щодо структури національного інституційного механізму із забезпечення належного виконання міжнародних зобов'язань за цим Договором. Практика держав-членів ЄС щодо інституційного забезпечення національної політики з питань боротьби зі змінами клімату є також є різною (див. Додаток 1).

3.3. Імплементация зобов'язань у сфері протидії зміні клімату у законодавстві України

Розвиток законодавства України з протидії зміні клімату відбувається під впливом процесів європейської інтеграції. Реалізація стратегічного курсу України з набуття членства в Європейському Союзі вимагає здійснення широкого комплексу політико-правових заходів на національному рівні, які є необхідними для досягнення відповідності українського законодавства *acquis* ЄС у рамках третього Копенгагенського критерію членства [100; 101].

У законодавстві України заходи із протидії зміні клімату не отримали спеціального закріплення на рівні Конституції України 1996 р.

Відсутність згадки про такі заходи свідчить про те, що зазначена проблематика не перебувала в центрі значної уваги законодавчого органу України у часи розробки і прийняття тексту Основного Закону. Водночас ще з перших років незалежності наша країна доєдналася до відповідних міжнародних політичних та правових процесів. Зокрема, 11.06.1992 р. Україна підписала Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату від 09.05.1992 р. [87] (набрала чинності для України 11.08.1997 р. [72]).

На думку З. Козак, включення відповідних положень до Конституції України могло би підвищити політико-правову вагу питань зміни клімату, у тому числі адаптації до неї, а також можливість застосування конституційного механізму захисту прав та свобод людини [20, с. 9]. Не вдаючись до наукової дискусії щодо доцільності такого нормативного закріплення, зазначимо лише, що у конституціях країн Північної Америки та Європи (у тому числі усіх держав-членів ЄС) також немає відповідних приписів. У 2021 році були Президентом Франції були висловлені пропозиції щодо проведення референдуму про включення положень про боротьбу зі змінами клімату до тексту Основного закону 1958 р., однак така ініціатива була заветована Сентатом Республіки. За підрахунками Грантамського дослідницького інституту з питань зміни клімату та довілля Лондонської школи економіки та політичної науки, на сьогодні спеціальні кліматичні положення («кліматичні клаузули») містяться в конституціях лише 11 країн світу (Алжиру, Болівії, Венесуели, В'єтнаму, Домініканської Республіки, Еквадору, Кот-д'Івуару, Куби, Тайлнду, Тунісу та Замбії) [333]. Такі положення є загальними та потребують конкретизації у законах та підзаконних нормативних актах.

Варто звернути увагу, що в чинному законодавстві України на сьогодні немає спеціального закону, який пов'язаний із питаннями протидії змінам клімату. У Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. [69] – ключовому нормативному акті екологічного законодавства України – також немає окремих положень, які безпосередньо присвячені кліматичній проблематиці. При цьому Операційним

планом реалізації 2022–2024 роках Стратегії екологічної безпеки та адаптації до змін клімату на період до 2030 р. [92] передбачено внесення змін в частині включення у сферу дії цього Закону питань зміни клімату у 2022 році (пункт 18).

Основу чинного законодавства України з протидії змінам клімату окрім вищевказаного Закону складають окремі законодавчі акти, серед яких Закон України «Про охорону атмосферного повітря» від 16.10.1992 р. [68]; Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23.05.2017 р. [70]; Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 р. [67]; Закон України «Про регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами» від 12.12.2019 р. [75]; Закон України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» від 12.12.2019 р. [56]; Закон України «Про мультимодальні перевезення» від 17.11.2021 р. [64].

При цьому значна частина законодавства України з питань боротьби з кліматичними змінами складається із підзаконних нормативних актів. Зокрема, до них належать Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року, затверджена Розпорядженням КМУ від 07.12.2016 р. [24] та План заходів на її виконання, затверджений Розпорядженням КМУ від 06.12.2017 р. № 878-р [38]; Постанова КМУ «Про деякі питання регулювання діяльності у сфері охорони озонового шару» від 23.09.2020 р. [55]; Постанова КМУ «Про затвердження Порядку прийняття рішення про здійснення транскордонної оцінки впливу на довкілля» від 23.09.2020 р. [61]; Розпорядження КМУ «Про схвалення Оновленого національно визначеного внеску до Паризької угоди» від 30.07.2021 р. № 868-р [78]; Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року, яка затверджена Розпорядженням КМУ від 20.10.2021 р. № 1363-р [92] тощо. Крім того, питання боротьби зі зміною клімату знайшли закріплення в документах стратегічного планування за рамками суто екологічної сфери, зокрема Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки, затвердженій

Постановою КМУ від 05.08.2020 р. № 695 [10]; Національній економічній стратегії на період до 2030 року, затвердженій Постановою КМУ від 03.03.2021 р. № 179 [58]; Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року, затвердженій Розпорядженням КМУ від 30.05.2018 р. № 430-р [77]; Енергетичній стратегії України до 2035 року, затвердженій Розпорядженням КМУ від 18.08.2017 р. № 605-р [76]; Національному плані дій з енергоефективності на період до 2030 року, затверджені Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1803-р. [65].

З огляду на сучасний законодавчий підхід до регулювання проблематики боротьби зі зміною клімату та забезпечення сталого розвитку у науковій літературі тривають дискусії з приводу доцільності прийняття спеціального нормативного акту у цій сфері формі закону. Так, на думку З. Козак, «наявність самостійного, окремого закону чи закону про комплексні зміни в чинне законодавство дозволила б врегулювати не лише загальні питання зміни клімату (як то мета, цілі, завдання, принципи, суб'єкти), але й врегулювати питання архітектури кліматичного врядування, координації діяльності державних органів та інших зацікавлених осіб стосовно адаптації до зміни клімату» [20, с. 9].

Подібну пропозицію обґрунтовують й автори аналітичного дослідження «Архітектура кліматичного врядування в контексті набуття членства України в ЄС» [3]. Зокрема, вона наголошують на необхідності прийняття «кліматичного закону, який би законодавчо закріпив цілі щодо скорочення викидів парникових газів, встановив основні принципи державної кліматичної політики, забезпечив міжсекторальну координацію тощо. Кліматичний закон також міг би забезпечити імплементацію Регламенту 2018/1999, який також є обов'язковим для України в рамках Енергетичного Співтовариства». Як зазначають дослідники, кліматичний закон був розроблений, його проект проходив обговорення з громадськістю, проте так і не був зареєстрований у Верховній Раді України [3, с. 10].

Важливо зазначити, що прийняття спеціального закону у сфері протидії зі зміни клімату не вимагається у контексті досягнення відповідності третього Копенгагенського критерію членства в ЄС. Спосіб досягнення цього критерію залишається на розсуд держав-кандидатів, однак Європейська Комісія оцінює той кінцевий результат, який має бути досягнутий державою у процесі наближення свого законодавства та практики його застосування *acquis* ЄС. Оскільки кліматична проблематика є наскрізною для багатьох напрямків законодавчого регулювання (окрім власне екологічної сфери, вона торкається сфери енергетики, транспорту та інфраструктури, водних ресурсів, лісового господарства, сільського господарства, громадського здоров'я тощо), ми підтримуємо позицію тих науковців, які обґрунтовують доцільність прийняття спеціального нормативного акту у формі закону, в якому необхідно визначити засади та особливості регулювання правовідносин, які пов'язані із боротьбою зі змінами клімату та адаптацією до кліматичних змін, який має враховувати міжнародно-правові зобов'язання України у цій сфері, у тому числі за Угодою про асоціацію, а також кращі практики європейських країн.

Показово, що у більшості держав-членів ЄС (18 з 27) проблематика боротьби зі змінами клімату та імплементації Європейської зеленої угоди також знайшла закріплення у формі спеціального закону (див. Додаток 2).

Здійснюючи співробітництво з ЄС з питань боротьби зі зміною клімату на основі Угоди про асоціацію 2014 р. та Угоди про заснування енергетичного співтовариства 2005 р. Україна взяла на себе зобов'язання із наближення свого законодавства до *acquis* ЄС, а також врахування практики імплементації відповідних актів. Приведення національного законодавства у відповідність до права ЄС відбувається як на стадії законотворчості шляхом розробки і прийняття відповідних законопроектів, так і у процесі виконання таких актів.

Відповідно до ст. 93 Конституції України депутати Верховної Ради України, Президент України та Кабінет Міністрів України відповідно наділені правом законодавчої ініціативи, у тому числі щодо подання законопроектів з питань боротьби та адаптації до змін клімату у контексті виконання

міжнародних зобов'язань у сфері європейської інтеграції. Механізм забезпечення відповідності національного законодавства з *acquis* ЄС, у тому числі із питань щодо зміни клімату, визначається у законодавстві України з питань законодавчого процесу. Зокрема, такі особливості визначені Регламентом Верховної Ради України від 10.02.2010 р. [74] (із змінами) та Регламентом Кабінету Міністрів України від 18.07.2007 р. [88] (зі змінами). Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 93 Регламенту ВРУ перед розглядом парламентом кожен законопроект має доповнюватись оцінкою відповідності міжнародно-правовим зобов'язанням у сфері європейської інтеграції.

Згідно з § 46 Регламенту Кабінету Міністрів України проект постанови КМУ, а також проект розпорядження КМУ про схвалення концепції реалізації державної політики у відповідній сфері, концепції державної цільової програми та концепції закону, що за предметом правового регулювання належить до сфери, правовідносини в якій регулюються правом Європейського Союзу, підлягає опрацюванню з урахуванням *acquis* *communautaire*. Правила процедури уряду вимагають оцінку відповідності *acquis* ЄС як під час розробки проекту рішення КМУ, так і під час його розгляду КМУ. Зокрема, відповідно до п. 5-1 Регламенту КМУ передбачено обов'язкову експертизу проектів актів КМУ на відповідність зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу (*acquis* ЄС), яка здійснюється Урядовим офісом координації європейської та євроатлантичної інтеграції Кабінету Міністрів України.

Крім того, Регламентом Кабінету Міністрів України передбачено окремий механізм консультацій із Європейською комісією щодо проектів рішень щодо енергетики, у тому числі тих, які безпосередньо стосуються проблематики боротьби зі зміною клімату (Глава 4-1 Регламенту КМУ). Зокрема, проект акта Кабінету Міністрів, яким імплементується законодавство Європейського Союзу, включене до Додатка XXVII («Співробітництво у сфері енергетики, включаючи ядерну енергетику») до Угоди про асоціацію за пропозицією головного розробника надсилається Секретаріатом Кабінету Міністрів до

Європейської Комісії для проведення консультацій (§ 47-1 Регламенту КМУ). У разі коли до проекту акта Кабінету Міністрів, надісланого до Європейської Комісії, надано рекомендації щодо врахування у проекті акта Кабінету Міністрів положень *acquis* ЄС та/або зауваження щодо невідповідності такого проекту акта Кабінету Міністрів праву Європейського Союзу, головний розробник враховує такі рекомендації та/або зауваження або обґрунтовує недоцільність їхнього урахування (§ 47-1 Регламенту КМУ).

Варто також зазначити, що з метою забезпечення виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС Постановою Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 р. № 1106 було затверджено План заходів [53], який деталізує законодавчі процедури, зокрема з питань боротьби зі зміною клімату, встановлює строки виконання та визначає відповідальних за виконання. Зокрема, на виконання ст. 365 УА до 20.03.2020 р. передбачено розроблення проекту акта щодо схвалення плану заходів з реалізації Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року, опрацювання його проекту з експертами ЄС, подання проекту акта Кабінету Міністрів України на розгляд Кабінету Міністрів України; до 31.12.2019 р. – розроблення проекту акта щодо схвалення стратегії низьковуглецевого розвитку України на період до 2030 року, опрацювання проекту акта з експертами ЄС, подання проекту акта Кабінету Міністрів України на розгляд Кабінету Міністрів України; протягом 2018–2030 років – реалізація заходів, передбачених планом заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року.

Визначивши загальні правові засади імплементації зобов'язань у сфері протидії зміні клімату у національному законодавстві, варто проаналізувати зміст зобов'язань та стан їхнього виконання у контексті співробітництва України та ЄС. У цьому контексті варто зауважити, що зобов'язання у сфері протидії зміні клімату для України виникають як на підставі обов'язкових для неї міжнародних універсальних договорів, зокрема, Рамкової конвенції ООН про зміну клімату від 09.05.1992 р. та Паризької угоди 2015 р. (в яких бере

участь ЄС), так і партикулярних угод, укладених безпосередньо Європейським Союзом, зокрема, Угодою про асоціацію з ЄС 2014 р. та Угодою про заснування енергетичного співтовариства 2005 р. Крім того, з огляду на проголошену стратегічну зовнішньополітичну мету щодо набуття членства в ЄС Україна має привести своє законодавство у відповідність до кліматичного *acquis* ЄС, яке, за підрахунками експертів, у сфері довкілля та клімату нараховує близько 200 актів, що охоплюють горизонтальне і секторальне законодавство [3, с. 4]. Воно складається із стратегічних документів, які визначають основні цілі та напрямки цієї політики, а також із законодавчих актів (директив та регламентів), які регулюють конкретні питання (зокрема, викиди парникових газів, система торгівлі викидами тощо).

Оскільки обсяг нашого дослідження не дозволяє провести аналіз усього кліматичного *acquis* ЄС, доцільно зосередитися лише на тих документах, які передбачають формальні зобов'язання, що впливають із обов'язкових для неї міжнародних договорів, укладених між Україною та ЄС.

Зокрема, Угода про асоціацію 2014 р. покладає на нашу державу загальне зобов'язання із наближення законодавства до *acquis* ЄС (ст. 474 УА) та у рамках боротьби зі зміною клімату визначає необхідність поступового наближення законодавства України до «права і політики ЄС» у сфері охорони природного середовища відповідно до Додатка ХХХ до цієї Угоди (ст. 363 УА) та забезпечення «розвитку та імплементації політики з питань зміни клімату», як визначено у Додатку ХХХІ цієї Угоди (ст. 365 УА).

Згідно із Додатком ХХХ Угоди про асоціацію в частині протидії зміні клімату Україна зобов'язалася імплементувати положення 3-х нормативних актів ЄС упродовж 2-х років з моменту набрання чинності цією Угодою, тобто до 01.09.2019 р.

Першим нормативним актом є Директива 2003/87/ЄС про встановлення схеми торгівлі викидами парникових газів у рамках Співтовариства та внесення змін і доповнень до Директиви № 96/61/ЄС із змінами і доповненнями, внесеними Директивою 2004/101/ЄС [192] (далі – Директива 2003/87/ЄС). Як

значає Д. О. Бевзо, на сьогодні система торгівлі викидами ЄС є основним інструментом для досягнення цілей щодо скорочення викидів парникових газів, які задекларовані на міжнародному рівні та відображені у законодавстві Союзу [4, с. 186].

Відповідно до положень цієї Директиви у контексті виконання зобов'язань за УА Україна зобов'язалася запровадити співставну ЄС систему торгівлі дозвільними одиницями на викиди. Це передбачає необхідність прийняття національного законодавства та визначення уповноваженого органу (органів); запровадження системи реєстрації відповідних споруд/установок та визначення парникових газів згідно з Додатками I та II Директиви; розроблення національного плану розподілу квот між заводами/комплексами (ст. 9); запровадження дозвільної системи на викиди парникових газів та на квоти, що продаватимуться на національному рівні між заводами/промисловими комплексами в Україні (статті 4 і 11–13); створення системи моніторингу, звітності, здійснення перевірок і належного впровадження, а також консультацій з громадськістю (статті 9, 14–17, 19 і 21).

З метою імплементації положень Директиви 2003/87/ЄС Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» від 12.12.2019 р. [56]. Як підтверджується досвідом держав-членів ЄС, система моніторингу, звітності і верифікації (далі – МЗВ) є важливим елементом та передумовою для запровадження ринкових та/або неринкових механізмів сприяння скороченню викидів парникових газів. Це, в свою чергу, є надзвичайно важливим для боротьби зі зміною клімату [50].

Зокрема, зазначеним Законом на виконання положень Директиви 2003/87/ЄС визначено:

- 1) повноваження органів державної влади в сфері МЗВ;
- 2) правові засади реєстрації установок в Державному реєстрі установок;
- 3) правові засади організації та здійснення МЗВ;
- 4) статус верифікатора звіту оператора про викиди парникових газів;

- 5) основні права та обов'язки оператора установки та верифікатора звіту оператора про викиди парникових газів;
- 6) основні аспекти надання адміністративних послуг у сфері МЗВ;
- 7) відповідальність за порушення законодавства у сфері МЗВ.

На підставі вивчення змісту Закону України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» від 12.12.2019 р. можна зробити висновок, що у ньому знайшли закріплення ключові положення Директиви 2003/87/ЕС у частині, що стосується системи моніторингу, звітності та верифікації, а також загальні засади Регламенту Європейської Комісії № 600/2012 про верифікацію звітів про викиди парникових газів і звітів про тонно-кілометри та акредитацію верифікаторів [148] та Регламенту Європейської Комісії 601/2012 про моніторинг та звітність щодо викидів парникових газів [149].

З метою забезпечення функціонування системи моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів Міндовкілля, як уповноваженим органом у цій сфері, прийнято накази «Про затвердження Порядку державної реєстрації установок у Єдиному реєстрі з моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» від 03.02.2021 р. № 75 [60]; «Про затвердження типових форм документів у сфері моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів та вимог до їх заповнення» від 15.02.2021 р. № 113 [62]; «Про затвердження Порядку ведення Єдиного реєстру з моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» від 08.06.2021 р. № 370 [59]; «Про затвердження Методичних рекомендацій з оцінки викидів парникових газів за видами діяльності установок» від 13.10.2021 р. № 671 [57].

16 квітня 2021 р. відбулося установче засідання робочої групи для узгодження підходу щодо застосування до України механізму коригування вуглецю на кордоні, за результатами якого було прийнято рішення щодо продовження консультацій з Європейською Комісією стосовно запровадження в Україні системи торгівлі викидами парникових газів та її співвідношення з Європейською системою торгівлі викидами, враховуючи національні

особливості, а також потенційний вплив механізму коригування вуглецю на кордоні.

Не зважаючи на здійснене законодавче забезпечення імплементації положень Директиви 2003/87/ЕС, в Україні на сьогодні не запроваджено систему торгівлі викидами, на що звертається увага у Звіті Європейської Комісії за результатами виконання Угоди про асоціацію за 2021 рік [114, с. 16]. У зв'язку з цим зазначимо, що система моніторингу, звітності та верифікації є новим правовим інструментом, яка почала застосовуватися із набранням чинності Законом України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» від 12.12.2019 р. [56] – з 01.01.2021 р. Для її належного впровадження необхідно додатково прийняти низку підзаконних нормативних актів, зокрема, про СТВ, розробити національні плани розподілу щодо процедур визначення орієнтирів, механізмів і процедур розподілу, нормативно визначити процедури видачі квот та дозволів, розробити технічні регламенти роботи реєстру допусків та встановлення реєстру СТВ, визначити правила аукціону, визначити організаційно-правові засади діяльності компетентного органу у цій сфері тощо.

Як вказано з цього приводу в Урядовому Звіті про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2021 рік [16, с. 49], перші достовірні і верифіковані дані про фактичні викиди парникових газів на рівні установок могли бути отримані не раніше 31.03.2022 р. Враховуючи необхідність забезпечення репрезентативності та порівнюваності даних після запуску цієї системи та її функціонування за період принаймні трьох років, впровадження системи торгівлі квотами на викиди парникових газів в Україні повинно здійснюватися не раніше 2025 року.

Другим нормативним актом, передбаченим Додатком ХХХ УА, є Регламент 842/2006 про певні фторовані парникові гази [294] (далі – Регламент 842/2006). Зокрема, передбачається прийняття національного законодавства та визначення уповноваженого органу (органів); встановлення/прийняття національних освітніх та атестаційних вимог для відповідного персоналу та

компаній (ст. 5); запровадження систем звітності для отримання даних про викиди з відповідних секторів (ст. 6); створення системи належного впровадження (ст.13). Третім нормативним актом, є Регламент 2037/2000 про субстанції, що руйнують озоновий шар (зі змінами та доповненнями) [312] (далі – Регламент 2037/2000). Україна зобов'язалася імплементувати положення цього законодавчого акта в частині прийняття національного законодавства та визначення уповноваженого органу (органів); встановлення заборон на підконтрольні речовини, включаючи припинення використання сирих гідрохлорофлоровуглеводнів до 2010 року та всіх гідрохлорофлоровуглеводнів до 2020 року (ст. ст. 4 та 5); встановлення кількісної межі використання бромиду метилу для карантину та контролю вантажу перед відправкою на рівні середнього використання 1996, 1997 та 1998 років (ст. 4); поетапної ліквідації поставок на ринок (продаж) сирих гідрохлорофлоровуглеводнів до 2015 року (ст. 4); визначення зобов'язань щодо відновлення, переробки, регенерації та знищення використаних підконтрольних субстанцій (ст. 16); встановлення процедур моніторингу та перевірок витоків підконтрольних субстанцій (ст. 17).

З метою виконання зобов'язань за Угодою про асоціацію щодо наближення законодавства України до положень Регламенту 842/2006 та Регламенту 2037/2000 було прийнято Закон України «Про регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та второваними парниковими газами» від 12.12.2019 р. [75]. Цей Закон регулює правовідносини щодо виробництва, імпорту, експорту, зберігання, використання, розміщення на ринку та поводження з озоноруйнівними речовинами, фторованими парниковими газами, товарами та обладнанням, які їх містять або використовують, що впливає на озоновий шар та на рівень глобального потепління.

Прийняття цього Закону було зумовлено відсутністю в Україні правового регулювання використання озоноруйнівних речовин та фторованих парникових газів (контрольованих речовин), які здебільшого використовуються як замітники озоноруйнівних речовин, зокрема, як спінювачі, розчинники та

охолоджувачі у виробництві будівельних матеріалів, оборонній промисловості, секторах цивільної та промислової авіації, медичних та залізничних об'єктах, автомобільній промисловості тощо. Крім того, законодавча нерегульованість призводила до порушення цілісності системи державного регулювання і контролю за ввезенням і вивезенням контрольованих речовин та відсутності узгодженості взаємодії між державними органами щодо ведення обліку ввезених/вивезених речовин, що, в свою чергу, створювало перешкоди для об'єктивного звітування України як Сторони Монреальського протоколу Озоновому Секретаріату [49].

Закон України «Про регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та второваними парниковими газами» від 12.12.2019 р. регулює правовідносини щодо виробництва, імпорту, експорту, зберігання, використання, розміщення на ринку та поводження з озоноруйнівними речовинами, фторованими парниковими газами, товарами та обладнанням, які їх містять або використовують, що впливає на озоновий шар та на рівень глобального потепління. Як зазначається в пояснювальній записці до законопроекту, що ліг в основу цього Закону, його положення спрямовані на створення сприятливих правових, організаційних умов для виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері охорони озонового шару та запобігання зміні клімату, а також адаптацію законодавства України до законодавства ЄС.

Зокрема, Законом визначено: повноваження центральних органів виконавчої влади; основні вимоги до суб'єктів господарювання; процедуру виведення з обігу контрольованих речовин та товарів, що їх містять; вимоги щодо сертифікації персоналу та відповідного маркування обладнання; порядок імпорту, експорту контрольованих речовин та товарів, що їх містять, а також поводження з відходами, що містять ці речовини. Крім того, Закономврегульовано правові відносини із продажу національної квоти на імпорт контрольованих речовин, в тому числі, фторованих парникових газів.Закон передбачає створення Єдиного державного реєстру операторів

контрольованих речовин. Проводити операції з контрольованими речовинами мають право лише фізичні особи – підприємці або юридичні особи, які набули статусу оператора контрольованих речовин через внесення до реєстру.

Як зазначає М. Кузьо, Закон України «Про регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та второваними парниковими газами» ґрунтується на трьох ключових принципах:

1) принцип заборони виробництва озоноруйнівних речовин та поступового зменшення обсягів їхнього використання;

2) принцип запобігання витокам та викидам озоноруйнівних речовин та фторованих парникових газів (передбачено періодичні перевірки обладнання, навчання персоналу, що проводить перевірки);

3) принцип здійснення контролю операцій із контрольованими речовинами (квоти, моніторинг, звітування) [27].

Вивчення змісту цього Закону дозволяє зробити висновок про його відповідність зобов'язанням України за міжнародними універсальними договорами у цій сфері, а також положенням Угоди про асоціацію 2014 р., зокрема, Регламенту 842/2006 та Регламенту 2037/2000. Зокрема, відповідно до Закону виробництво озоноруйнівних речовин в Україні заборонене. Для використання у формі обслуговування обладнання, заправки або дозаправки та поводження через транспортування, рециклінг, знешкодження суб'єкту господарювання необхідно набути статусу оператора контрольованих речовин. Для імпорту речовин необхідно отримати частку квоти та ліцензію Мінекономрозвитку, а для експорту – лише ліцензію. Встановлена також заборона на імпорт та розміщення на ринку товарів, що містять контрольовані речовини за винятком випадків, встановлених законом, а також заборона виробництва продукції, яка потребує озоноруйнуючі речовини. При цьому вже ввезені товари можуть бути законно розміщені на ринку. Крім того, для оцінки наявної кількості озоноруйнівних речовин та прогнозувати потреби ринку в них, Законом передбачено обов'язковість внесення інформації

суб'єктами господарювання щодо назв, обсягів цих речовин та видів діяльності, які з ними проводяться.

Необхідно звернути увагу, що у додатку ХХХ до Глави 6 «Навколишнє середовище» УА передбачено встановлення заборони на озоноруйнівні речовини, включаючи припинення використання сирих гідрохлорфторвуглеців до 2010 року, та поетапну ліквідацію поставок на ринок (продажу) сирих гідрохлорфторвуглеців до 2015 року. Відповідно до міжнародних зобов'язань, взятих Україною після ратифікації Монреальського протоколу, на підставі пунктів 5 та 6 статті 2F Поправки до Монреальського протоколу, ратифікованої Законом України від 02.11.2000 р. № 2083, Україна зобов'язалась заборонити споживання озоноруйнівних речовин групи I Додатка С до 01.01.2020 р., за винятком споживання, обмеженого обслуговуванням холодильного обладнання та обладнання для кондиціонування повітря, в період з 2020 по 2030 рік за умов, визначених цим протоколом. Ця вимога також закріплена Рішенням ХХІV/18, прийнятим сторонами Монреальського протоколу 22.11.2012 р. З огляду на це Законом було визначено положення щодо припинення споживання Україною озоноруйнівних речовин групи I Додатка С до Монреальського протоколу до 01.01.2020 р.

На виконання ч. 2 ст. 3 Закону України «Про регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та второваними парниковими газами» Постановою Кабінету Міністрів України від 23.09.2020 р. було затверджено Порядок розподілу часток щорічної національної квоти на імпорт контрольованих речовин [48] (далі – Постанова № 992). При цьому значною практичною проблемою реалізації його положень є те, що відповідно до п. 2 Постанови № 992 для розподілу часток щорічної національної квоти на імпорт фторованих парникових газів зазначений Порядок вступає в дію через 30 календарних днів з дати ратифікації Верховною Радою України Кігалійської поправки до Монреальського протоколу про речовини, що руйнують озоновий шар. Кігалійською поправкою 2016 р. встановлюються вимоги щодо

врегулювання фторованих парникових газів з механізмом скорочення споживання озоноруйнівних речовин

Враховуючи, що виробництво озоноруйнівних речовин та фторованих парникових газів в Україні відсутнє, та вони майже не експортуються, щорічний обсяг споживання контрольованих речовин за Монреальським протоколом зводиться до обсягу імпортованих в країну речовин. Зокрема, обсяг щорічної національної квоти на імпорт озоноруйнівних речовин для України з 2020 р. по 2030 р. складає 0,821 ОРП тони. Водночас, оскільки відповідно до п. 2 Постанови № 992 обсяги щорічної національної квоти на імпорт фторованих парникових газів будуть встановлені лише після ратифікації Україною Кігалійської поправки до Монреальського протоколу та визначення базової лінії їх споживання, порядок розподілу часток щорічної національної квоти на імпорт фторованих парникових газів на сьогодні не діє. Відтак відсутність регулювання розподілу часток щорічної національної квоти на імпорт фторованих парникових газів може призвести до повної заборони постачання цих речовин в країну¹. У зв'язку з цим на сьогодні необхідним завданням є ратифікація Верховною Радою України Кігалійської поправки до Монреальського протоколу про речовини, що руйнують озоновий шар.

Згідно з Додатком XXXI до Угоди про асоціацію Україна зобов'язалася також повністю імплементувати положення Кіотського протоколу до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату 1997 р., включаючи всі критерії відповідності для повного запровадження кіотських механізмів; розробити план дій на довготермінову перспективу стосовно пом'якшення змін клімату та адаптації до них; розробити та запровадити довгострокові заходи, спрямовані на скорочення викидів парникових газів.

Як бачимо, в частині зміни клімату УА покладає на Україну зобов'язання привести своє законодавство у відповідність як до «внутрішніх» джерел права ЄС (Директиви 2003/87/ЕС, Регламенту 842/2006 та Регламенту 2037/2000), так

¹ Це може призвести до припинення національного виробництва окремих груп товарів. Так, фторовані парникові гази, зокрема, фтор і бром містких холодоагенти – фреони, є ключовими елементами будь-якого холодильного устаткування (холодильника, кондиціонера, морозильних камер тощо).

і до зовнішніх джерел – Кіотського протоколу до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату 1997 р. При чому в частині законодавчих актів ЄС йдеться про імплементацію лише окремих положень законодавчих актів ЄС, визначених у Додатку ХХХ.

Окрім Угоди про асоціацію 2014 р. на підставі ч. 2 ст. 1 Протоколу про приєднання до Договору про заснування Енергетичного співтовариства від 24.09.2009 [86] Україна взяла на себе зобов'язання, покладені на його учасників. Зокрема, відповідно до ст. 10 Угоди про заснування Енергетичного співтовариства [338] кожна договірна сторона зобов'язалася імплемувати *acquis communautaire* сфері енергетики у строки, визначені у Додатку I до цього Договору. У частині боротьби зі змінами клімату йдеться про Регламент 2018/1999 від 11.12.2018 р. про управління Енергетичним Союзом і пом'якшення наслідків зміни клімату [296] (далі – Регламент 2018/1999), Регламент Європейської Комісії 2020/1044 від 08.05.2020 р., що доповнює Регламент 2018/1999 у частині значення потенціалу глобального потепління та керівних принципів інвентаризації з огляду на систему інвентаризації Європейського Союзу [137] та Регламент 2020/1208 від 07.08.2020 р. про структуру, формат, процес подання та перегляду інформації, що повідомляється державами-членами відповідно до Регламенту 2018/1999 [140]. Принагідно буде зазначити, що відповідно до ст. 278 УА зобов'язання, які виникають за Договором про заснування Енергетичного Співтовариства 2005 р. та відповідного *acquis* ЄС, прийнятого на його виконання, мають переважну силу над положеннями Угоди про асоціацію 2014 р.

Регламент 2018/1999 як частина обов'язкового для України *acquis* за Договором про заснування Енергетичного Співтовариства визначає правову основу механізму управління Енергетичним союзом і пов'язаними з його функціонуванням кліматичними заходами, які мають забезпечити досягнення визначених політикою ЄС цілей до 2030 року та довгострокових цілей відповідно до Паризької угоди про зміну клімату 2015 року після 21-ї Конференції сторін Рамкової конвенції ООН про зміну клімату («Паризька

угода») шляхом взаємодоповнюючих, узгоджених і амбітних зусиль Союзу та його держав-учасниць Енергетичного Співтовариства. Енергетичний Союз охоплює п'ять вимірів: енергетичну безпеку; внутрішній енергетичний ринок; енергоефективність; декарбонізацію; дослідження, інновації та конкурентоспроможність. Він ґрунтується синхронізації енергетичної та екологічної політики задля досягнення кліматичної нейтральності. Механізм управління, визначений Регламентом 2018/1999 базується на довгострокових стратегіях, інтегрованих національних енергетичних і кліматичних планах, що охоплюють десятирічні періоди, починаючи з 2021 по 2030 рік, відповідних інтегрованих національних звітах про прогрес у сфері енергетики та клімату від держав-членів і інтегрованих механізмах моніторингу Європейської Комісії.

Статтею 3 Регламенту 2018/1999 на держав-учасниць Енергетичного Співтовариства покладається зобов'язання ухвалити національний комплексний інтегрований енергетичний і кліматичний план та забезпечити його належну реалізацію. Зокрема, передбачено, що кожна держава до 31.12.2019 р., а потім до 01.01.2029 р. та кожні десять років після цього повідомляє Європейську Комісії про прийнятий нею комплексний національний енергетичний і кліматичний план. Плани повинні містити елементи, викладені в частині 2 цієї статті та в Додатку I. Перший план охоплює період з 2021 по 2030 рік, беручи до уваги довгострокову перспективу. Подальші плани охоплюють десятирічний період, що слідує безпосередньо після закінчення періоду, охопленого попереднім планом.

Комплексні національні енергетичні і кліматичні плани мають складатися з таких основних розділів:

(а) огляд процесу ухвалення інтегрованого національного енергетичного і кліматичного плану, що складається з резюме, опису громадських консультацій та залучення зацікавлених сторін та їх результатів, а також регіональної співпраці з іншими державами-членами у підготовці плану, як встановлено у статтях 10, 11 та 12 та у пункті 1 розділу А частини I додатку I;

(b) опису національних цілей, завдань і внесків, що стосуються розмірів Енергетичного союзу, як зазначено в статті 4 і Додатку I;

(c) опису запланованої політики та заходів щодо відповідних цілей, завдань і внесків, викладених у пункті (b), а також загальний огляд інвестицій, необхідних для досягнення відповідних цілей, завдань і внесків;

(d) опису поточної ситуації щодо п'яти вимірів Енергетичного Союзу, включно з енергетичною системою та викидами та поглинанням парникових газів, а також прогнози щодо цілей, зазначених у пункті (b), з уже існуючими політиками та заходами;

(e) опису регуляторних і нерегуляторних бар'єрів і перешкод для досягнення цілей, завдань або внеску, пов'язаного з відновлюваною енергією та енергоефективністю (якщо це необхідно);

(f) оцінки впливу запланованої політики та заходів для досягнення цілей, зазначених у пункті (b), включаючи їх узгодженість із довгостроковими цілями скорочення викидів парникових газів згідно з Паризькою угодою та довгостроковими стратегіями, як зазначено в ст. 15;

(g) загальної оцінки впливу запланованої політики та заходів на конкурентоспроможність, пов'язану з п'ятьма вимірами Енергетичного Союзу;

(h) додатку, складеного відповідно до вимог і структури, викладених у Додатку III до цього Регламенту, що встановлює методології та політичні заходи держави для досягнення вимог щодо енергозбереження відповідно до статті 7 Директиви 2012/27/ЄС та Додатку V до цього.

Стосовно своїх інтегрованих національних енергетичних і кліматичних планів держави зобов'язані обмежити адміністративну складність і витрати для всіх зацікавлених сторін; враховувати взаємозв'язки між п'ятьма вимірами Енергетичного союзу, зокрема, принцип енергоефективності як першорядний; використовувати надійні та послідовні дані та прогнози щодо п'яти вимірів, де це доречно; оцінити кількість домогосподарств, які перебувають у стані енергетичної бідності, враховуючи необхідні внутрішні енергетичні послуги, необхідні для гарантування основних стандартів життя у відповідному

національному контексті, існуючу соціальну політику та інші відповідні політики, а також орієнтовні вказівки Комісії щодо відповідних показників енергетичної бідності. У випадку, якщо держава виявляє, що вона має значну кількість домогосподарств, які перебувають у стані енергетичної бідності, на основі своєї оцінки даних, які можна перевірити, вона повинна включити до свого національного плану заходи щодо зменшення енергетичної бідності.

Відповідно до ст. 9 Регламенту 2018/1999 до 31.12.2018 р. і у подальшому до 01.01.2028 р. та кожні 10 років після цього держави зобов'язані підготувати і передати свої національні енергетичні і кліматичні плани для оцінювання Європейською Комісією на предмет повноти врахування у ньому мети та цілей Енергетичного Союзу. Висновки Європейської Комісії не є юридично обов'язкові, а мають рекомендаційний характер. Проте вони повинні бути взяті до уваги. У разі, якщо держава не враховує відповідні рекомендації повністю або частково, вона повинна надати обґрунтування цього та оприлюднити своє рішення. При цьому національний енергетичний і кліматичний план повинен враховувати результати публічного діалогу між усіма зацікавленими сторонами, зокрема, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, бізнес-структурами, інвесторами тощо. Крім того, до 15.03.2023 р. і кожні подальші 2 роки держави повинні повідомляти Європейську Комісію про результати імплементації національного енергетичного і кліматичного плану з урахуванням 5-ти вищевказаних вимірів Енергетичного Союзу (ст. 17 Регламенту 2018/1999).

Надаючи висновок про виконання зобов'язання щодо приведення свого законодавства у відповідність до *acquis* ЄС за ст. 10 Угоди про заснування Енергетичного співтовариства [338], варто констатувати, що на сьогодні в Україні не прийнято національний план енергетики і клімату на виконання ст. 3 Регламенту 2018/1999. Водночас прийняття Національного плану з енергетики і клімату було визнано одним із пріоритетних ще за Указом Президента України «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» № 837/2019 від 08.11.2019 р. [66]. Нині прийняття такого плану включено до

Проекту Плану відновлення України, що розробляється робочими групами у рамках Національної ради з відновлення України від наслідків війни. Зокрема, в Матеріалах робочої групи «Екологічна безпека» [83] передбачено, що Національний план з енергетики та клімату до 2030 року має бути схвалений до червня 2023 р. Органами державної влади, відповідальним за його розробку, є Міненерго, Міндовкілля та Мінрегіон України. Станом на 23.10.2022 р., як повідомляється на офіційному сайті Міністерства Енергетики України, робота над текстом Національного плану завершується.

Отже, у рамках виконання зобов'язань за Реглементом 2018/1999 на сьогодні актуальним практичним завданням для України є прийняття та впровадження Національного плану енергетики і клімату, що враховує п'ять вимірів Енергетичного Союзу, а саме енергетичну безпеку, внутрішній енергетичний ринок, енергоефективність, декарбонізацію, а також дослідження, інновації та конкурентоспроможність.

Продовжуючи дослідження проблематики імплементації зобов'язань у сфері протидії зміні клімату у законодавстві України необхідно звернути увагу, що значною практичною проблемою є динамізм права ЄС, тобто зміна або скасування нормативних актів та прийняття нових нормативних актів, на які немає прямої вказівки у тексті та додатках до Угоди про асоціацію з ЄС. Так, Директива 2003/87/ЄС, на яку робиться посилання в редакції змін за Директивою 2004/101/ЄС, на сьогодні діє в редакції змін від 31.08.2021 р. Регламенти 842/2006 та 2037/2000 втратили чинність, відповідні правовідносини регулюються більш новим законодавством ЄС.

У зв'язку з цим варто зазначити, що у контексті вступу України до ЄС обсяг її зобов'язань щодо приведення законодавства у відповідність до *acquis* ЄС, у тому числі у сфері боротьби зі зміною клімату, суттєво розширюється у порівнянні із тим, що є передбачено Угодою про асоціацію з ЄС. Якщо раніше *sensu stricto* Україна взяла на себе лише ті зобов'язання, які прямо визначені в цій Угоді, тобто має імплементувати саме ті акти, що

зазначені у Додатку ХХХ, то на сьогодні йдеться про усе *acquis* ЄС у рамках виконання III Копенгагенського критерію членства в ЄС.

Варто зауважити, що основними труднощами у процесі приведення українського законодавства у відповідність до *acquis* ЄС з питань боротьби зі зміною клімату є недостатня експертна та адміністративна спроможність, відсутність фінансових ресурсів і величезні інвестиції, необхідні для створення необхідної інфраструктури за стандартам ЄС.

Як підсумок проведеного дослідження, зазначимо, що тематика боротьби зі зміною клімату набула розвитку у рамках чинного законодавства України упродовж останніх десятиліть під впливом процесів європейської інтеграції. Забезпечення відповідності законодавства України і практики його реалізації кліматичному *acquis* ЄС у рамках виконання III Копенгагенського критерію вступу до Європейського Союзу вимагає здійснення значних інвестицій та структурованої співпраці між усіма зацікавленими сторонами, включаючи місцеву владу, промисловість та громадянське суспільство. Крім того, перехід до кліматично нейтральної та стійкої економіки відповідно до Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату та законодавства ЄС про клімат потребує проведення комплексних реформ у всіх секторах економіки, зокрема енергетики, транспорту, сільського та лісового господарства.

На сучасному етапі міжнародного співробітництва з ЄС актуальним завданням залишається здійснення спільних, скоординованих дій із протидії глобальному потеплінню. Угода про асоціацію з ЄС 2014 р. відкриває нові можливості реформування та запровадження нових стандартів з питань боротьби зі змінами клімату у законодавстві України у результаті імплементації визначених в ній положень. З метою належного виконання Україною своїх зобов'язань у кліматичній сфері з урахуванням ч. 2 ст. 1 УА та ч. 1 ст. 476 УА необхідно враховувати динамізм *acquis* ЄС та здійснювати адаптацію законодавства до нормативних та політичних актів ЄС, що є чинними на сьогодні.

Висновки до Розділу 3

1. Європейський Союз розглядає екологічну безпеку як важливу складову загальноєвропейської та міжнародної безпеки і стабільності, тому проблематика боротьби зі зміною клімату визначена однією із пріоритетних напрямків міжнародної співпраці ЄС з третіми країнами у сучасній договірній практиці ЄС.

2. Співробітництво з питань зміни клімату є одним із головних напрямків співпраці між Україною та ЄС, що було започатковано на основі Угоди про партнерство і співробітництво 1994 р. та набуло подальшого розвитку та поглиблення у зв'язку із укладанням і набранням чинності Угоди про асоціацію 2014 р., а також інших міжнародних угод про взаємну співпрацю, серед яких важливе значення має Угода про заснування Енергетичного співтовариства 2005 р.

3. На фоні повномасштабної військової агресії Російської Федерації співробітництво України та ЄС з питань протидії і боротьби зі зміною клімату не лише не припинилося, а набуло подальшого розвитку у контексті нових викликів і загроз на основі чинної Угодою про асоціацію 2014 р., а також нових міжнародних угод, укладених після 24.02.2022 р. Зокрема, свідченням цього є укладання Угоди про приєднання України до програми ЄС з охорони довкілля та зміни клімату (LIFE) 24.06.2022 р., яка спрямована на сприяння переходу до кліматично нейтральної економіки з метою захисту, відновлення та покращення якості навколишнього середовища, та передбачає інструменти фінансування для відновлення довкілля через катастрофічні наслідки воєнних дій у процесі зміни клімату.

4. Активізація процесу вступу до Європейського Союзу на підставі Заяви від 28.02.2022 р. та надання Україні статусу держави-кандидата Рішенням Європейської Ради 23.06.2022 р. посилила актуальність співробітництва сторін із проблематики щодо зміни клімату та приведення вітчизняного законодавства у відповідність до *acquis* ЄС у контексті необхідності виконання третього

Копенгагенського критерію членства в ЄС, а також подальшого відновлення України від наслідків війни через програми підтримки з боку Європейського Союзу.

5. Сучасний організаційно-правовий механізм співробітництва України та ЄС з питань боротьби зі змінами клімату представлений системою спільних органів, створених на паритетних засадах, відповідно до Угоди про асоціацію 2014 р. (Саміт Сторін, Рада асоціації, Комітет асоціації, Парламентський комітет асоціації, Платформа громадянського суспільства), а також Угоди про заснування Енергетичного співтовариства 2005 р. (Комітет з енергетики і клімату).

6. Забезпечення виконання Україною кліматичних зобов'язань здійснюється розгалуженою системою органів державної влади України, серед яких органи загальної компетенції, що забезпечують співпрацю з кліматичної проблематики поряд з іншими напрямками, що становлять спільний інтерес сторін (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України, Міністерство аграрної політики та продовольства України), а також органи спеціальної компетенції, до основних завдань яких віднесено забезпечення реалізації державної кліматичної політики (Мінекології України, Державна служба з надзвичайних ситуацій) та консультативно-дорадчі координаційні органи (Міжвідомча робоча група з питань координації подолання наслідків зміни клімату у рамках ініціативи Європейської Комісії «Європейський зелений курс», Робоча група для узгодження підходу щодо застосування до України механізму коригування вуглецю на кордоні для проведення консультацій з Європейською Комісією).

7. Набуття членства в Європейському Союзі вимагає здійснення широкого комплексу політико-правових заходів на національному рівні, які є необхідними для досягнення відповідності українського кліматичного законодавства *acquis* ЄС у рамках третього Копенгагенського критерію членства, а також міжнародних договорів, в яких бере участь ЄС. Оскільки кліматична проблематика є наскрізною для багатьох напрямків законодавчого

регулювання (екологічної, енергетичної, транспортної та інфраструктурної, аграрної, громадського здоров'я тощо), важливим є прийняття спеціального нормативного акту у формі закону, в якому необхідно уніфікувати правові засади та особливості регулювання правовідносин, які пов'язані із боротьбою зі змінами клімату та адаптацією до кліматичних змін, що має враховувати міжнародно-правові зобов'язання України у цій сфері, у тому числі за Угодою про асоціацію, а також кращі практики європейських країн.

8. Рекомендується прийняти підзаконні нормативні акти для забезпечення функціонування системи моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів для забезпечення належної імплементації положень Директиви 2003/87/ЕС про встановлення схеми торгівлі викидами парникових газів, а також Національний план з енергетики і клімату, що повинен враховувати п'ять вимірів Енергетичного Союзу, зокрема енергетичну безпеку, внутрішній енергетичний ринок, енергоефективність, декарбонізацію, а також дослідження, інновації та конкурентоспроможність у рамках виконання зобов'язань за Регламентом 2018/1999 про управління Енергетичним Союзом і пом'якшення наслідків зміни клімату.

9. Підвищення інституційно-кадрової спроможності органів державної влади України у сфері боротьби зі змінами клімату, є важливою запорукою належного виконання зобов'язань за міжнародними угодами з Європейським Союзом та забезпечення вступу України до ЄС.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та подається вирішення наукового завдання, полягало у виявленні особливостей правового регулювання політики Європейського Союзу в сфері боротьби зі зміною клімату, дослідженні основних правових механізмів співпраці держав у боротьбі зі зміною клімату на універсальному рівні та на рівні ЄС, встановленні особливостей співпраці України та Європейського Союзу у сфері протидії зміні клімату та стану імплементації зобов'язань за Угодою про асоціацію 2014 р. та в умовах набуття членства в ЄС. Основні теоретичні та практичні результати дослідження дозволяють зробити такі висновки та пропозиції:

1. Розвиток міжнародно-правового співробітництва у боротьбі зі зміною клімату здійснюється у рамках міжнародно-правової співпраці у сфері охорони навколишнього середовища. Його зародження було пов'язано передусім із діяльністю представників академічної спільноти (зокрема метеорологів), результатом чого було формування професійних неурядових рухів і організацій у сфері науки, а згодом перетворення їх на міжурядові організації. Надання проблемі зміни клімату глобального статусу дало можливість започаткувати політичні процеси, які стали основою для прийняття міжнародних договорів у цій сфері.

2. У рамках співробітництва держав у боротьбі зі зміною клімату відбувається комбінування різних методів правового регулювання (традиційних – через укладення міжнародних договорів та формування звичаєвих норм (переважно у вигляді принципів), та м'яких – через резолюції/рішення міжнародних організацій). Особливістю більшості міжнародних договорів у сфері протидії зміні клімату є їхній рамковий характер, забезпечує гнучкість правового регулювання і дозволяє враховувати різні стартові, передусім, економічні можливості суб'єктів співробітництва у сфері протидії зміні клімату. При цьому країни із більш високими показниками економічного розвитку погоджуються брати на себе більш широкі зобов'язання. Натомість менш економічно розвиненим країнам (країнам, що розвиваються, малим

острівним країнам) може надаватися допомога та підтримка з боку розвинутих країн з огляду на спільність цілей щодо охорони клімату.

3. Результатом розвитку такого напрямку екологічної політики ЄС, як боротьба зі зміною клімату, стало формування кліматичного режиму ЄС, що охоплює значний масив норм права ЄС та національного права держав-членів і забезпечується системою органів, які разом із державами та іншими суб'єктами права сприяють досягненню цілей з охорони навколишнього середовища. Європейський кліматичний режим є частиною глобального кліматичного режиму, що ґрунтується на засадах Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату 1992 р. При цьому принциповою відмінністю режиму, створеного на рівні ЄС, є наявність наднаціональної компоненти, та механізмів, які забезпечують ефективну реалізацію норм у сфері зміни клімату на національному (локальному, регіональному, субрегіональному), міжнародному та власне наддержавному рівнях.

4. Реалізуючи свою міжнародну правосуб'єктність, ЄС на сьогодні є лідером у формуванні кліматичного порядку денного на універсальному і регіональному рівнях, беручи участь нарівні із його державами-членами у всіх міжнародних переговорах та у більшості міжнародних програм, метою яких є формування норм права у сфері охорони довкілля і протидії змінам клімату, зокрема. З іншого боку, в межах самого ЄС відбувається ефективна імплементація розроблених на універсальному рівні стандартів у сфері протидії зміни клімату. Одночасно інституції ЄС створюють власні стандарти та впроваджують новітні практики правового регулювання відносин між різними суб'єктами у природоохоронній сфері.

5. Особливістю правової регламентації питань боротьби зі змінами клімату в Європейському Союзі є те, що імплементація зобов'язань за міжнародними договорами, укладеними на універсальному рівні ЄС і державами-членами у цій сфері, відбувається одночасно на двох рівнях – наднаціональному та національному. Таке положення зумовлює ретельний

підхід до вибору засобів виконання цих зобов'язань на основі застосування принципів субсидіарності і пропорційності.

6. Головною особливістю норм права Європейського Союзу у сфері боротьби зі зміною клімату, є їхній конкретизований характер, у порівнянні із більшістю норм універсального характеру у цій сфері, які переважно встановлюють рамки поведінки відповідних суб'єктів.

7. Питання скорочення викидів парникових газів у ЄС регулюється в рамках не лише екологічної політики, але і різних інших політик (екологічної, енергетичної, транспортної, промислової, аграрної політики, політики розвитку територій, політики у сфері охорони здоров'я, тощо), та визначається їхньою специфікою. Одночасно кліматичний фактор набуває пріоритетного значення у межах більшості сфер співробітництва держав-членів у рамках ЄС.

8. Система торгівлі викидами ЄС є сукупністю взаємопов'язаних правових, фінансових, організаційних інструментів, що створені на рівні Європейського Союзу та його держав-членів, за допомогою яких ЄС забезпечує досягнення цілей кліматичної нейтральності та імплементацію міжнародно-правових зобов'язань щодо поступового зниження емісії парникових газів. Реалізація цього механізму забезпечується, зокрема, через систему юридично-обов'язкових та юридично необов'язкових правил, останні із яких визначають його гнучкість.

9. Система квот, які запровадженні у рамках механізму створеного на рівні ЄС, покликана сприяти розширенню використання відновлювальних джерел енергії, що зрештою забезпечить можливість скоротити згубний вплив на довкілля, спричинений антропогенною діяльністю. Особливістю запроваджених на рівні ЄС квот для держав-членів у порівнянні з встановленими на універсальному рівні з метою реалізації положень Кіотського протоколу 1997 р. є більш жорстка система контролю за їхнім використанням, що зумовлено, посиленням наднаціональних тенденцій у вирішенні екологічних проблем на рівні ЄС.

10. Особливістю правового регулювання у сфері скорочення ПГ у ЄС є його полігалузевий характер, який виражається у тому, що норми права, які стосуються емісії парникових газів формуються як в рамках суто кліматичних нормативно правових-актів, так і у тих, що належать до сфери енергетики. Головна мета досягнення кліматичної нейтральності, яка була проголошена у низці документів – Європейській зеленій угоді, Європейському кліматичному законі, пакеті «Fit for 55» реалізується через систему різноманітних за юридичною силою актів – від політичних/програмних, що мають м'який характер, до – юридично обов'язкових – регламентів і директив. Залежно від ступеня готовності державами-членами брати на себе ті чи інші зобов'язання у сфері обмеження викидів ПГ, у ЄС приймаються як документи, що мають на меті уніфікувати відповідні норми, так і такі, що встановлюють лише цілі і рамки правового регулювання, залишаючи державам свободу розсуду щодо обрання способу імплементації/транспозиції правил поведінки, що розроблені на рівні Європейського Союзу.

11. У порівнянні із встановленими на універсальному рівні квотами на торгівлю викидами парникових газів у рамках реалізації положень Кіотського протоколу 1997 р. особливостями квот, що надаються державам-членам за законодавством ЄС, є більш жорстка система контролю за їхнім використанням, що зумовлено посиленням наднаціональних тенденцій у вирішенні екологічних проблем на рівні Європейського Союзу.

12. На сучасному етапі реалізації пріоритетів зовнішньої політики ЄС має місце посилення тенденції включення клаузули про досягнення кліматичної нейтральності як передумови встановлення та поглиблення співробітництва ЄС з третіми країнами, зокрема, за угодами про асоціацію, на основі яких відбувається екстра територіальний вплив кліматичного аспису ЄС на розвиток національного законодавства таких країн.

13. Співпраця України та ЄС з питань боротьби зі зміною клімату була започаткована на основі Угоди про партнерство і співробітництво 1994 р., яка визначила формат двосторонньої взаємодії на основі партнерських відносин і

передбачала взяття Україною зобов'язання із поступового наближення вітчизняного законодавства до кліматичного *acquis* Європейського Союзу. Угода про асоціацію 2014 р. визначила подальший розвиток співробітництва Сторін у рамках загального завдання щодо охорони навколишнього середовища та пов'язаними з цим завданням цілями. Співробітництво України з ЄС у сфері протидії зміні клімату на сьогодні є одним із пріоритетних напрямків взаємодії сторін у контексті набуття Україною статусу держави-кандидата на вступ до Європейського Союзу.

14. В умовах повномасштабної воєнної агресії з боку Російської Федерації співробітництво України та ЄС з питань боротьби зі зміною клімату набуло подальшого розвитку у контексті нових викликів та загроз. Активізація процесу вступу до Європейського Союзу на підставі Заяви України в ЄС від 28.02.2022 посилила актуальність співробітництва сторін із проблематики щодо зміни клімату та приведення вітчизняного законодавства у відповідність до *acquis* ЄС у контексті необхідності виконання третього Копенгагенського критерію членства в ЄС, а також подальшого відновлення України від наслідків війни через програми підтримки з боку Європейського Союзу, які ґрунтуються на принципі дотримання засад та стандартів кліматичної та екологічної політик Союзу.

15. Зобов'язання України у сфері протидії змінам клімату у контексті співробітництва з ЄС виникають як на підставі партикулярних міжнародних угод, укладених з ЄС, так і міжнародних універсальних договорів (Рамкової конвенції ООН про зміну клімату 1992 р. та Паризької угоди 2015 р.), в яких бере участь ЄС та його держави-члени. Детермінованість енергетичної політики ЄС кліматично-орієнтованою компонентою знаходить відображення, зокрема, у змісті зобов'язань, що покладаються на Україну за Угодою про асоціацію з ЄС 2014 р. та Угодою про заснування Енергетичного співтовариства 2005 р.

16. З метою приведення законодавства України у відповідність до кліматичного *acquis* ЄС рекомендується:

– прийняти спеціальний нормативний акт на рівні закону у сфері боротьби зі зміною клімату та адаптації до кліматичних змін, який має враховувати міжнародно-правові зобов'язання України у цій сфері, у тому числі за Угодою про асоціацію, тенденції правового регулювання проблематики захисту клімату у праві ЄС, а також кращі практики європейських країн;

– прийняти підзаконні нормативні акти для забезпечення функціонування системи моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів (розробити національні плани розподілу щодо процедур визначення орієнтирів, механізмів і процедур розподілу, нормативно визначити процедури видачі квот та дозволів, розробити технічні регламенти роботи реєстру допусків та встановлення реєстру СТВ, визначити правила аукціону, визначити організаційно-правові засади діяльності компетентного органу у цій сфері тощо) для забезпечення належної імплементації положень Директиви 2003/87/ЄС про встановлення схеми торгівлі викидами парникових газів;

– прийняти та впровадити Національний плану з енергетики і клімату, що враховує п'ять вимірів Енергетичного Союзу, а саме енергетичну безпеку, внутрішній енергетичний ринок, енергоефективність, декарбонізацію, а також дослідження, інновації та конкурентоспроможність у рамках виконання зобов'язань за Регламентом 2018/1999 про управління Енергетичним Союзом і пом'якшення наслідків зміни клімату;

– підвищити інституційно-кадрову спроможність органів державної влади України у сфері боротьби зі змінами клімату у контексті виконання зобов'язань за міжнародними угодами з Європейським Союзом та забезпечення вступу України до ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анакіна Т. М. Інституційна модель співробітництва України та Європейського Союзу за Угодою про асоціацію. *Форум права*. 2013. № 3. С. 14–21.
2. Анакіна Т. Порівняльно-правова характеристика Угоди про асоціацію та Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та Європейським Союзом. *Вісник Національної Академії правових наук України*. 2013. № 4 (75). С. 123–132.
3. Архітектура кліматичного врядування в контексті набуття членства України в ЄС». Аналітична записка. Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля» (вересень, 2022). URL: <https://rac.org.ua/priorytety/viyna-ta-zelena-vidbudova-ukrayiny/arkhitektura-klimatychnogo-vryaduvannya-seriya-analitychnykh-zapysok-2022/arkhitektura-klimatychnogo-vryaduvannya-v-konteksti-nabuttya-chlenstva-ukrayiny-v-es-2022?fbclid=IwAR0IsT8W71dzurDENAsdjQ4nkDTx9xzoiEqoht4rQWgN-7ggjMGi8QFXzрA> (дата звернення: 30.10.2022).
4. Бевзо Д. О. Система торгівлі викидами: досвід ЄС та перспективи впровадження в Україні. *Наукові перспективи*. 2022, № 5(23). С. 181–195.
5. Букша І. Уразливість лісів України до зміни клімату / А. З. Швиденко, І. Ф. Букша, С. В. Краковська. Київ : Ніка-Центр, 2018. 184 с.
6. Віденська конвенція про охорону озонового шару від 22.03.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_088#Text (дата звернення: 30.10.2022).
7. Відновлювана енергетика та системи розосередженої генерації. URL: <https://ep.kpi.ua/uk/node/24> (дата звернення: 30.10.2022).
8. Гопкало В. Зелений щит від глобального потепління. *Природа і суспільство*, 24.01.2022. URL: <https://tlu.kiev.ua/pro-nas/novinizakhodi/novina/article/zelenii-shchit-vid-globalnogo-poteplinnja.html> (дата звернення: 30.10.2022).

9. Декларация Рио-де-Жанейро по окружающей среде и развитию от 03.06.1992. URL:<https://ips.ligazakon.net/document/MU92340> (дата звернення: 30.10.2022).
10. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#top> (дата звернення: 30.10.2022).
11. Європейське право: Право Європейського Союзу : підручник / за заг. ред. В. І. Муравйова. Київ : Ін Юре, 2015. – Кн. четверта : Матеріальне право Європейського союзу / В. І. Муравйов (голова авт. кол.), С. Д. Білоцький, О. О. Грінченко, М. О. Медведєва [та ін.]. Київ : Ін Юре, 2016. 400 с.
12. Європейський Зелений курс / Представництво України при Європейському Союзі. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobitnictvo/klimat-yevropejska-zelena-ugoda> (дата звернення: 30.10.2022).
13. Європейський зелений курс і кліматична політика України : аналіт. доп. / [С. П. Іванюта, Л. М. Якушенко] ; за заг. ред. А. Ю. Сменковського. Київ : НІСД, 2022. 95 с.
14. Європейський зелений курс та потенційні наслідки його впровадження сусідніми державами для України. Українська призма. Рада з зовнішньої політики. URL:http://prismua.org/green_deal_1/ (дата звернення: 30.10.2022).
15. Єдиний Європейський Акт. Угода від 17.02.1986. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_028#Text (дата звернення: 30.10.2022).
16. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2021 рік. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/euua_report_2021_ukr-2.pdf
17. Канкунские договоренности: Результаты работы специальной рабочей группы по долгосрочным мерам сотрудничества согласно Конвенции. Доклад Конференции Сторон о работе ее шестнадцатой сессии, состоявшейся в

Канкуне с 29 ноября по 10 декабря 2010 г. URL: http://unfccc.int/meetings/cancun_nov_2010/session/6254/php/view/decisions.php (дата звернення: 30.10.2022).

18. Качурінер В. Л. Правове регулювання екологічної політики Європейського Союзу у сфері виробництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11; НУ «ОЮА». Одеса, 2016. 243 с.

19. Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 11.12.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_801#Text (дата звернення: 30.10.2022).

20. Козак З. Інституційно-правові основи адаптації до зміни клімату в Україні. Проект EU4Climate, Листопад 2021. URL: [https://mepr.gov.ua/files/docs/Zmina_klimaty/2021/Adaptation%20Policy%20Stocktaking%20\(UKR\)%209f3ffe4311%20\(1\).pdf](https://mepr.gov.ua/files/docs/Zmina_klimaty/2021/Adaptation%20Policy%20Stocktaking%20(UKR)%209f3ffe4311%20(1).pdf) (дата звернення: 30.10.2022).

21. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 05.06.1992. *Офіційний вісник України*. 2007. № 22, стор. 229, ст. 932.

22. Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані від 13.11.1979. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU79302?an=15282> (дата звернення: 30.10.2022).

23. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top> (дата звернення: 30.10.2022).

24. Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.12.2016 р. № 932-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249573705> (дата звернення: 30.10.2022).

25. Копылов М. Н., Басырова Е. Р. Механизм чистого развития в системе гибких механизмов Киотского протокола 1997 года. *Евразийский юридический журнал*, 2011. № 7. С. 28–30.

26. Кориневич А. Участь України в Договорі про заснування Енергетичного Співтовариства: перспективи і зобов'язання в енергетичній сфері. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Вип. 100 (Частина I), 2011. С. 196–203.

27. Кузьо М. Як Верховна Рада може вплинути на озоновий шар? *Українська правда*, 29.09.2018. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2018/09/29/7193474/> (дата звернення: 30.10.2022).

28. Ладиченко В.В. Екологічна політика і право ЄС : Навчальний посібник / В.В. Ладиченко, І.В. Гиренко, Л.О. Головка, В.А. Вітів. Київ : Видавничий центр НУБіП України. 2019. 363 с.

29. Ліма – 2014. Українська кліматична мережа. URL: https://ucn.org.ua/?page_id=3186 (дата звернення: 30.10.2022).

30. Лісовий кодекс України: Закон України від 21.01.1994 № 3852-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#top> (дата звернення: 30.10.2022).

31. Лозо В.И. Правовые основы экологической стратегии Европейского Союза (концепция, программное обеспечение, систематизация и комментарий действующего законодательства ЕС) : Монография. Харків : Право, 2008. 368 с.

32. Матеріали Конференції Сторон в Варшаві. URL: http://unfccc.int/meetings/warsaw_nov_2013/session/7767/php/view/decisions.php (дата звернення: 30.10.2022).

33. Матеріали Конференції Сторон в Дохі. URL: http://unfccc.int/meetings/doha_nov_2012/meeting/6815/php/view/decisions.php (дата звернення: 30.10.2022).

34. Матеріали Конференції Сторон в Дурбані. URL: http://unfccc.int/meetings/durban_nov_2011/session/6294/php/view/decisions.php (дата звернення: 30.10.2022).

35. Михайлова Є. О. Сучасні кроки України у вирішенні проблеми глобальної зміни клімату. *Викиди парникових газів в Україні та світі* : зб. наук.

статей та матеріалів VIII-ї міжнар. наук.-метод. конф. та 115-ї міжнар. конф. EAS [«Безпека людини у сучасних умовах»] (8–9 груд. 2016 р.): тези допов. Харків : ГО«СФБЖДЛ», 2016. С. 256–264.

36. Монреальський протокол про речовини, що руйнують озоновий шар від 16.09.1987. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_215#Text (дата звернення: 30.10.2022).

37. Паризька Угода про зміну клімату від 12.12.2015. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_161#top (дата звернення: 30.10.2022).

38. План заходів щодо реалізації Концепції на реалізацію державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року, затверджений розпорядженням КМУ від 6 грудня 2017 р. № 878-р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

39. Положення про Державну службу з надзвичайних ситуацій: Затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 № 1052. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#top> (дата звернення: 30.10.2022).

40. Положення про Міжвідомчу робочу групу з питань координації подолання наслідків зміни клімату у рамках ініціативи Європейської Комісії «Європейський зелений курс»: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 № 33. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/33-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

41. Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України: Затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 17.02.2021 № 124. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2021-%D0%BF#top> (дата звернення: 30.10.2022).

42. Положення про Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України № 614 від 25.06.2020. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

43. Полич В. Європейська екологічна агенція в механізмі забезпечення екологічної безпеки ЄС. *Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти* : збірка тез та наук. повідомлень VI всеукр. за міжнародною участю наук.-практ. конф., (м. Полтава, 17 листопада 2021 р.). Полтава, 2021. С. 49–51.

44. Полич В. П. Екологічна безпека як міжнародно-правова категорія. *Право та інновації*. 2021. № 4(36). С. 50–57.

45. Полич В. П. Екологічні права людини і їх роль у розвитку міжнародного екологічного права. *Сучасні глобалізаційні виклики і міжнародне право*: збірник наукових статей за матеріалами IV Харківських міжнародно-правових читань, присвячених пам'яті професорів М. В. Яновського і В. С. Семенова, Харків, 15 листоп. 2018 р. / ред. кол.: А. П. Гетьман, І. В. Яковюк, О. Я. Трагнюк. Харків, 2018. С. 31–35.

46. Полич В. П. Конституціоналізація права на здорове навколишнє середовище як тенденція у розвитку міжнародного екологічного права в XXI столітті. *Україна і Європейський союз: шлях до сталого розвитку*: збірник наукових статей за матеріалами IV Всеукраїнської науково-практичної конференції з європейського права, м. Харків, 19 листоп. 2020 р. / редкол.: А. П. Гетьман, І. В. Яковюк та ін. Харків, 2020. С. 29–32.

47. Полич В. Співробітництво України та Європейського Союзу з питань боротьби зі зміною клімату. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. Vol. 5. С. 119–123.

48. Порядок розподілу часток щорічної національної квоти на імпорт контрольованих речовин: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.09.2020 № 992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992-2020-%D0%BF#top> (дата звернення: 30.10.2022).

49. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Озоноруйнівні речовини та второвані парникові гази» № 0874 від 29.08.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0874&skl=10 (дата звернення: 30.10.2022).

50. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» 0875 від 29.08.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0875&skl=10 (дата звернення: 30.10.2022).

51. Право Європейського Союзу: основи теорії: підручник / [Т. М. Анакіна, Т. В. Комарова, О. Я. Трагнюк, І. В. Яковюк та ін.] ; за заг. ред. І. В. Яковюка. Харків : Право, 2019. 360 с.

52. Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації: Рішення Ради національної безпеки і оборони України, введено в дію Указом Президента України від 23.03.2021 № 111/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/1112021-37505?fbclid=IwAR1uUIHby-5I_5ZtcHihSTw_d861-HzGAhvaYRHXEEAA6OWzcJBzYZuEmi4 (дата звернення: 30.10.2022).

53. Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 № 1106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF#n10> (дата звернення: 30.10.2022).

54. Про внесення змін до Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів» щодо тимчасової заборони експорту лісоматеріалів у необробленому вигляді: Закон України від 09.04.2015 № 325-VIII. *Офіційний вісник України*. 2015. № 55. Ст. 1782.

55. Про деякі питання регулювання діяльності у сфері охорони озонного шару: Постанова КМУ від 23.09.2020 № 992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

56. Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів: Закон України від 12.12.2019 № 377-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/377-20#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

57. Про затвердження Методичних рекомендацій з оцінки викидів парникових газів за видами діяльності установок: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 13.10.2021 № 671. URL: <https://mepr.gov.ua/documents/3442.html> (дата звернення: 30.10.2022).

58. Про затвердження Національної економічної стратегії України на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

59. Про затвердження Порядку ведення Єдиного реєстру з моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 08.06.2021 № 370. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1060-21#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

60. Про затвердження Порядку державної реєстрації установок у Єдиному реєстрі з моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 03.02.2021 № 75. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0428-21#Text>

61. Про затвердження Порядку прийняття рішення про здійснення транскордонної оцінки впливу на довкілля: Постанова КМУ від 23.09.2020 № 877. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

62. Про затвердження типових форм документів у сфері моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів та вимог до їх заповнення: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 15.02.2021 № 113. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0498-21#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

63. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#top> (дата звернення: 30.10.2022).

64. Про мультимодальні перевезення: Закон України від 17.11.2021 № 1887-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1887-20#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

65. Про Національний план дій з енергоефективності на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1803-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1803-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

66. Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави: Указ Президента України № 837/2019 від 08.11.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837/2019#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

67. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

68. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16.10.1992 № 2707-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#top> (дата звернення: 30.10.2022).

69. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

70. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

71. Про ратифікацію Паризької Угоди: Закон України від 14.07.2016 № 1467-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1469-19#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

72. Про ратифікацію Рамкової конвенції ООН про зміну клімату: Закон України від 29.10.1996 № 435/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

73. Проратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом про участь України у Програмі ЄС LIFE – Програмі дій з довкілля та клімату: Закон України № 2590-IX від 20.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2590-20/card2#Card> (дата звернення: 30.10.2022).

74. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України 1861-VI від 10.02.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

75. Про регулювання господарської діяльності з озоноруйнівними речовинами та фторованими парниковими газами: Закон України від 12.12.2019 № 376-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-20#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

76. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентноспроможність»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.08.2017 № 605-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

77. Про схвалення Національної транспортної стратегії на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 430-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

78. Про схвалення Оновленого національно визначеного внеску до Паризької угоди: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.07.2021 № 868-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/868-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

79. Про схвалення Оновленого національно визначеного внеску до Паризької угоди: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.07.2021 №

868-p. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/868-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

80. Про утворення робочої групи для узгодження підходу щодо застосування до України механізму коригування вуглецю на кордоні для проведення консультацій з Європейською Комісією: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.03.2021 № 265. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2021-%D0%BF#top> (дата звернення: 30.10.2022).

81. Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів" (щодо мораторію на експорт лісо- та пиломатеріалів у необробленому вигляді) № 1362 від 10.12.2014. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1362&skl=9 (дата звернення: 30.10.2022).

82. Проект Закону України від 09.12.2009 № 5425, «Про парникові гази» URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF46P00A?an=15> (дата звернення: 30.10.2022).

83. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Екологічна безпека». URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/environmental-safety-assembly.pdf> (дата звернення: 30.10.2022).

84. Протокол об обмеженні вибросов летучих органических соединений или их трансграничных потоков к Конвенции 1979 года о трансграничном загрязнении воздуха на большие расстояния 1991 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/airpol.pdf (дата звернення: 30.10.2022).

85. Протокол про застосування принципів субсидіарності та пропорційності від 02.10.1997. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_641/sp:max50:nav7:font2#Text (дата звернення: 30.10.2022).

86. Протокол про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного співтовариства від 24.09.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a27#Text (дата звернення: 30.10.2022).

87. Рамкова конвенція ООН про зміну клімату від 09.05.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text (дата звернення: 30.10.2022).

88. Регламент Кабінету Міністрів України: Постанова КМУ № 950 від 18.07.2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

89. Сорокина Ю. С. Проблемы международно-правового регулирования торговли квотами на выбросы парниковых газов : дис. ... канд. юрид. наук. М., 2004. 203 с.

90. Спільна заява за підсумками 23-го Саміту Україна – Європейський Союз від 12.10.2021. URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-za-pidsumkami-23-go-samitu-ukrayina-yeuropejsk-71037> (дата звернення: 30.10.2022).

91. Спільна заява Президента України Володимира Зеленського, Голови Верховної Ради України Руслана Стефанчука, Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала щодо рішення Європейської Ради про надання Україні статусу кандидата на членство в Європейському Союзі від 02.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/n0001100-22> (дата звернення: 30.10.2022).

92. Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року, затверджена Розпорядженням КМУ від 20 жовтня 2021 року № 1363-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.10.2022).

93. Структурна чисельність апарату Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України (станом на 01.06.2022). URL: <https://mepr.gov.ua/content/struktura.html> (дата звернення: 30.10.2022).

94. Трагнюк О. Я. Правове регулювання співробітництва України та ЄС з енергетичних питань у рамках Східного партнерства. *Державне*

будівництво та місцеве самоврядування. Харків : Право, 2012. № 24. С. 142–153.

95. УВКБ ООН: необхідні термінові кроки для пом'якшення впливу клімату на переміщених людей. УВКБ ООН Україна, 08.11.2021. URL: <https://www.unhcr.org/ua/38485-%D1%83%D0%B2%D0%BA%D0%B1-%D0%BE%D0%BE%D0%BD-%D0%BD%D0%B5%D0%BE%D0%B1%D1%85%D1%96%D0%B4%D0%BD%D1%96-%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%96-%D0%BA%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B8-%D0%B4%D0%BB.html> (дата звернення: 30.10.2022).

96. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, 2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Ст. 212.

97. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text (дата звернення: 30.10.2022).

98. Ультрафіолетове випромінювання. Гігієнічні аспекти його використання в медицині: навч.-метод. посіб. до практ. занять та самостійної роботи студентів III курсів медичних факультетів з навчальної дисципліни «Гігієна та екологія» для спеціальності 222 «Медицина» / А. І. Севальнев, М. П. Гребняк, Р. А. Федорченко, А. В. Куцак, О. В. Кірсанова, Л. П. Шаравара, І. А. Соколовська, Ю. В. Волкова. Запоріжжя : ЗДМУ, 2020. 114 с.

99. Фінансово-економічне обґрунтування доцільності ратифікації Паризької угоди. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59666 (дата звернення: 30.10.2022).

100. Яковюк І. Адаптація і гармонізація законодавства в умовах інтеграції: проблема співвідношення. *Вісник Національної академії правових наук України*. Харків : Право, 2012. № 4. С. 29–42.

101. Яковюк І. В. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу: проблеми реалізації. *Державне будівництво та місцеве самоврядування : збірник наукових праць*. Харків : Право, 2012. № 24. С. 37–49.

102. Яковюк І. В. Система джерел права Європейського Союзу. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 1. С. 209–220.

103. Яковюк І. В. Субсидіарність як принцип взаємовідносин національних держав і Європейського Союзу. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 4. С. 22–30.

104. Яловий К. Підсумки міжнародної кліматичної конференції ООН у Глазго. Українська правда 16 листопада 2021 р. URL:<https://www.pravda.com.ua/columns/2021/11/16/7314160/> (дата звернення: 30.10.2022).

105. A Community strategy to limit carbon dioxide emissions and to improve energy efficiency: Communication from the Commission to the Council. SEC (91) 1744 final, 14.10.1991. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/P_92_29 (дата звернення: 30.10.2022).

106. A new strategic agenda for the EU 2019-2024. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/eu-strategic-agenda-2019-2024/> (дата звернення: 30.10.2022).

107. About UN Environment Programme. Official site of UNEP. URL: <https://www.unep.org/about-un-environment> (дата звернення: 30.10.2022).

108. Advancing the Work of the Ad Hoc Working Group on Further Commitments for Annex I Parties Under the Kyoto Protocol, Decision 3/CMP.4, para. 4, in CMP Report No. 4, UN Doc.FCCC/KP/CMP/2008/11/Add.1 (Mar. 19, 2009).

109. Agenda21. United Nations Conference on Environment and Development. Rio de Janeiro. June 3-14, 1992/ URL:

<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> (дата звернення: 30.10.2022).

110. Aggestam F, Giurca A (2021) The art of the “green” deal: policy pathways for the EU Forest Strategy. *For Policy Econ* 128:102456. <https://doi.org/10.1016/j.forpol.2021.102456> (дата звернення: 30.10.2022).

111. Agrawala S. Context and Early Origins of the Intergovernmental Panel for Climate Change. *Climatic Change*. 1998. P. 605–620.

112. Andresen P., Skjærseth J. B., Jevnaker T., Wettestad J., The Paris Agreement: Consequences for the EU and Carbon Markets? *Politics and Governance*. Volume 4, Issue 3, 2016. P. 188–196.

113. AppunnK. Understanding the European Union’s Emissions Trading System (CTB ЄС). Journalism for the energy transition. Clean Energy Ware. URL: <https://www.cleanenergywire.org/factsheets/understanding-european-unions-emissions-trading-system> (дата звернення: 30.10.2022).

114. Association Implementation Report on Ukraine: Joint Staff Working Document of the European Commission of 22.07.2022 SWD(2022) 202 final . URL: <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/Association%20Implementation%20Report%20on%20Ukraine%20-%20Joint%20staff%20working%20document.pdf> (дата звернення: 30.10.2022).

115. Auctioning European. Commission. Climate Action. EU Action. EU Emissions Trading System (CTB ЄС). URL: https://climate.ec.europa.eu/eu-action/eu-emissions-trading-system-eu-ets/auctioning_en (дата звернення: 30.10.2022).

116. Bali Action Plan, Decision 1/CP.13 (Dec. 14–15, 2007), in COP Report No. 13, Addendum, at 3, UN Doc. FCCC/CP/2007/6/Add.1 (reissued Mar. 14, 2008)). URL: http://unfccc.int/key_steps/bali_road_map/items/6072.php (дата звернення: 30.10.2022).

117. Bali Road Map Documents Page. URL: <https://unfccc.int/ru/node/355> (дата звернення: 30.10.2022).

118. Bodansky D. The Copenhagen Climate Change Conference: A Postmortem. *American Journal of International Law*, Vol. 104, № 2, 2010, P. 230–240.

119. Brodny J, Tutak M. The comparative assessment of sustainable energy security in the Visegrad countries. A 10-year perspective. *J Clean Prod*, 2021. Vol. 317:12842.

120. Buchner, Barbara & Carraro, Carlo & Ellerman, A Denny, 2006. "The Allocation of European Union Allowances. Lessons, Unifying Themes and General Principles," CEPR Discussion Papers 5843, C.E.P.R. Discussion Papers.

121. Charles Michel to the Bruegel Think Tank. Press Release, 28 September 2020. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/09/28/1-autonomie-strategique-europeenne-est-l-objectif-de-notre-generation-discours-du-president-charles-michel-au-groupe-de-reflexion-bruegel/> (дата звернення: 30.10.2022).

122. Charter of Fundamental Rights of the European Union 2000. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012P%2FTXT> (дата звернення: 30.10.2022).

123. Chiaramonti D, Talluri G, Vourliotakis G, Testa L, Prussi M, Scarlat N (2021). Can Lower Carbon Aviation Fuels (LCAF) Really Complement Sustainable Aviation Fuel (SAF) towards EU Aviation Decarbonization? *Energies* 14:6430. <https://doi.org/10.3390/en14196430> (дата звернення: 30.10.2022).

124. Cifuentes-Faura, J. (2020). Crisis del coronavirus: impacto y medidas económicas en Europa y en el mundo. Espaço e Economia. Revista brasileira de geografia econômica, (18). URL: <https://doi.org/10.4000/espacoeconomia.12874> (дата звернення: 30.10.2022).

125. Cifuentes-Faura, J. (2021). Circular Economy and Sustainability as a Basis for Economic Recovery Post-COVID-19. *Circular Economy and Sustainability*, 1-7. <https://doi.org/10.1007/s43615-021-00065-6> (дата звернення: 30.10.2022).

126. Claeys, G., Tagliapietra, S., Zachmann, G. (2019). How to make the European Green Deal work. Policy Contribution Bruegel Institute, November 13.

URL: <https://www.bruegel.org/2019/11/how-to-make-the-european-green-deal-work/> (дата звернення: 30.10.2022).

127. Climate Change – Towards an EU Post-Kyoto Strategy, 03.06.1998.

URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM%3A1998%3A0353%3AFIN%3AEN%3APDF> (дата звернення: 30.10.2022).

128. Commission Decision (EU) 2020/2166 of 17 December 2020 on the determination of the Member States' auction shares during the period 2021-2030 of the EU Emissions Trading System (notified under document C(2020) 8945). URL: <http://data.europa.eu/eli/dec/2020/2166/oj> (дата звернення: 30.10.2022).

129. Commission Decision 2013/448/EU of 5 September 2013 concerning national implementation measures for the transitional free allocation of greenhouse gas emission allowances in accordance with Article 11(3) of Directive 2003/87/EC of the European Parliament and of the Council (notified under document C(2013) 5666). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013D0448> (дата звернення: 30.10.2022).

130. Commission Decision of 12.11.2020 to amend Annex III of the Joint Procurement Agreement to procure Common Auction Platforms for the purposes of auctioning allowances for the Modernisation Fund and the Innovation Fund on the common auction platform. Brussels, 12.11.2020 C(2020) 7682 final. URL: https://climate.ec.europa.eu/system/files/2020-12/c_2020_7682_commission_decision_en.pdf (дата звернення: 30.10.2022).

131. Commission Decision of 18.06.2010 on the use of controlled substances as process agents under Article 8(4) of Regulation (EC) No 1005/2009 of the European Parliament and of the Council. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02010D0372-20140111> (дата звернення: 30.10.2022).

132. Commission Decision of 29.3.2011 on guidance on the methodology to transitionally allocate free emission allowances to installations in respect of electricity production pursuant to Article 10c(3) of Directive 2003/87/ECC(2011)

1983 final. URL: https://climate.ec.europa.eu/system/files/2016-11/c_2011_1983_en.pdf (дата звернення: 30.10.2022).

133. Commission Delegated Decision concerning the determination of sectors and subsectors deemed at risk of carbon leakage for the period 2021 to 2030, Annex, Impact Assessment accompanying the Commission Decision and Executive summary of the Impact Assessment. European Commission. Published initiatives. Emissions trading scheme State aid guidelines – update. URL: https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/2041-Emissions-trading-scheme-State-aid-guidelines-update_en (дата звернення: 30.10.2022).

134. Commission Delegated Regulation (EU) 2019/1122 of 12 March 2019 supplementing Directive 2003/87/EC of the European Parliament and of the Council as regards the functioning of the Union Registry. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32019R1122> (дата звернення: 30.10.2022).

135. Commission Delegated Regulation (EU) 2019/1868 of 28 August 2019 amending Regulation (EU) No 1031/2010 to align the auctioning of allowances with the CTB EC rules for the period 2021 to 2030 and with the classification of allowances as financial instruments pursuant to Directive 2014/65/EU of the European Parliament and of the Council. URL: http://data.europa.eu/eli/reg_del/2019/1868/oj (дата звернення: 30.10.2022).

136. Commission Delegated Regulation (EU) 2019/331 of 19 December 2018 determining transitional Union-wide rules for harmonised free allocation of emission allowances pursuant to Article 10a of Directive 2003/87/EC of the European Parliament and of the Council. C/2018/8664. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013D0448> (дата звернення: 30.10.2022).

137. Commission Delegated Regulation (EU) 2020/1044 of 8 May 2020 supplementing Regulation (EU) 2018/1999 of the European Parliament and of the Council with regard to values for global warming potentials and the inventory guidelines and with regard to the Union inventory system and repealing Commission

Delegated Regulation (EU) No 666/2014. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX:32020R1044> (дата звернення: 30.10.2022).

138. Commission Delegated Regulation (EU) 2021/1961 of 5 August 2021 amending Annex I to Regulation (EU) 2019/631 of the European Parliament and of the Council in order to take into account the evolution of the mass of new passenger cars registered in 2017, 2018 and 2019 C/2021/5744. *OJ. L* 400,12.11.2021.

139. Commission Implementing Regulation (EU) 2018/2067 of 19 December 2018 on the verification of data and on the accreditation of verifiers pursuant to Directive 2003/87/EC of the European Parliament and of the Council Text with EEA relevance. URL:http://data.europa.eu/eli/reg_impl/2018/2067/2021-01-01 (дата звернення: 30.10.2022).

140. Commission Implementing Regulation (EU) 2020/1208 of 7 August 2020 on structure, format, submission processes and review of information reported by Member States pursuant to Regulation (EU) 2018/1999 of the European Parliament and of the Council and repealing Commission Implementing Regulation (EU) No 749/2014. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32020R1208> (дата звернення: 30.10.2022).

141. Commission Implementing Regulation (EU) 2020/2085 of 14 December 2020 amending and correcting Implementing Regulation (EU) 2018/2066 on the monitoring and reporting of greenhouse gas emissions pursuant to Directive 2003/87/EC of the European Parliament and of the Council. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_impl/2020/2085/oj (дата звернення: 30.10.2022).

142. Commission Opinion on Ukraine's application on membership of the European Union of 17.06.2022, COM(2022) 407 final. URL: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/opinion-ukraines-application-membership-european-union_en (дата звернення: 30.10.2022).

143. Commission Recommendation 2014/70/EU of 22 January 2014 on minimum principles for the exploration and production of hydrocarbons (such as shale gas) using high-volume hydraulic fracturing. URL:<https://eur->

lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014H0070 (дата звернення: 30.10.2022).

144. Commission Regulation (EU) No 1031/2010 of 12 November 2010 on the timing, administration and other aspects of auctioning of greenhouse gas emission allowances pursuant to Directive 2003/87/EC of the European Parliament and of the Council establishing a system for greenhouse gas emission allowances trading within the Union. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2010/1031/2019-11-28> (дата звернення: 30.10.2022).

145. Commission Regulation (EU) No 291/2011 of 24.03.2011 on essential uses of controlled substances other than hydrochlorofluorocarbons for laboratory and analytical purposes in the Union under Regulation (EC) No 1005/2009 of the European Parliament and of the Council on substances that deplete the ozone layer. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32011R0291> (дата звернення: 30.10.2022).

146. Commission Regulation 389/2013 of 2 May 2013 establishing a Union Registry pursuant to Directive 2003/87/EC of the European Parliament and of the Council, Decisions No 280/2004/EC and No 406/2009/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Commission Regulations (EU) No 920/2010 and No 1193/2011 Text with EEA relevance. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013R0389> (дата звернення: 30.10.2022).

147. Commission Regulation (EU) No 537/2011 of 01.06.2011 on the mechanism for the allocation of quantities of controlled substances allowed for laboratory and analytical uses in the Union under Regulation (EC) No 1005/2009 of the European Parliament and of the Council on substances that deplete the ozone layer. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32011R0537> (дата звернення: 30.10.2022).

148. Commission Regulation (EU) No 600/2012 of 21.06.2012 on the verification of greenhouse gas emission reports and tonne-kilometre reports and the accreditation of verifiers pursuant to Directive 2003/87/EC of the European

Parliament and of the Council. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32012R0600> (дата звернення: 30.10.2022).

149. Commission Regulation (EU) No 601/2012 of 21.06.2012 on the monitoring and reporting of greenhouse gas emissions pursuant to Directive 2003/87/EC of the European Parliament and of the Council. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32012R0601> (дата звернення: 30.10.2022).

150. Commission staff working document «Next Generation EU – Green Bond Framework», 7.9.2021 SWD(2021) 242 final. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/eu-budget/eu-borrower-investor-relations/nextgenerationeu-green-bonds_en (дата звернення: 30.10.2022).

151. Communication from the Commission — Guidelines on certain State aid measures in the context of the greenhouse gas emission allowance trading scheme post-2012 (SWD(2012) 130 final) (SWD(2012) 131 final). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52012XC0605%2801%29> (дата звернення: 30.10.2022).

152. Communication from the Commission Publication of the total number of allowances in circulation in 2021 for the purposes of the Market Stability Reserve under the EU Emissions Trading System established by Directive 2003/87/EC and of the number of unallocated allowances during the period 2013-2020 2022/C 195/02. C/2022/2780. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AJOC_2022_195_R_0002 (дата звернення: 30.10.2022).

153. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament «Implementing the Community Strategy to Reduce CO2 Emissions from Cars». Second annual report on the effectiveness of the strategy (Reporting year 2000) SEC(2001) 1722. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52001DC0643&from=FR> (дата звернення: 30.10.2022).

154. Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social committee and the Committee of the Regions - Reducing the Climate Change Impact of Aviation (SEC(2005) 1184).

URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52005DC0459>
(дата звернення: 30.10.2022).

155. Communication from the Commission to the European Council and the European Parliament «An Energy Policy For Europe», 10.1.2007COM(2007) 1 final.
URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52007DC0001&from=en> (дата звернення: 30.10.2022).

156. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council “European Energy Security Strategy”, 28.5.2014 COM(2014) 330 final.
URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014DC0330&from=DE> (дата звернення: 30.10.2022).

157. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. The Paris Protocol – A blueprint for tackling global climate change beyond 2020. COM/2015/081 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015DC0081&from=EN> (дата звернення: 30.10.2022).

158. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions «Second Strategic Energy Review. An Eu Energy Security and Solidarity Action Plan», 13.11.2008. COM(2008) 781 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0781:FIN:EN:PDF> (дата звернення: 30.10.2022).

159. Communication from The Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee, the Committee of the Regions and the European Investment Bank “A Clean Planet for all. A European strategic long-term vision for a prosperous, modern, competitive and climate neutral economy”. COM/2018/773 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018DC0773> (дата звернення: 30.10.2022).

160. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the

Regions «Stepping up Europe’s 2030 Climate Ambition Investing in a Climate-Neutral Future for the Benefit of our People», COM/2020/562 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0562> (дата звернення: 30.10.2022).

161. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, The European Economic and Social Committee, the Committee of Regions and the European Investment Bank “A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy”. COM/2015/080 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2015:80:FIN> (дата звернення: 30.10.2022).

162. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions «A Renovation Wave for Europe. ENgreening our buildings, creating jobs, improving lives», 14.10.2020 COM(2020) 662 final {SWD(2020) 550 final}. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0662> (дата звернення: 30.10.2022).

163. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions REPowerEU Plan COM/2022/230 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2022%3A230%3AFIN&qid=1653033742483> (дата звернення: 30.10.2022).

164. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions «An EU-wide assessment of National Energy and Climate Plans. Driving forward the green transition and promoting economic recovery through integrated energy and climate planning». COM/2020/564 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1600339518571&uri=COM%3A2020%3A564%3AFIN> (дата звернення: 30.10.2022).

165. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the

Regions on an EU strategy to reduce methane emissions. Brussels, 14.10.2020. COM(2020) 663 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0663> (дата звернення: 30.10.2022).

166. Communication from the Commission “A Community Strategy to Limit Carbon Dioxide Emissions and to Improve Energy Efficiency”. 1 June 1992. COM(92) 246 final. URL: consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/09/28/1-autonomie-strategique-europeenne-est-l-objectif- (дата звернення: 30.10.2022).

167. Copenhagen Accord (Dec. 18, 2009), in UNFCCC, Report of the Conference of the Parties on Its Fifteenth Session, Addendum, at 5, UN Doc. FCCC/CP/2009/11/Add.1 (Mar.30, 2010). The Accord is attached to Decision 2/CP.15 of the Conference of the Parties. URL: <http://unfccc.int/resource/docs/2009/cop15/eng/l07.pdf> (дата звернення: 30.10.2022).

168. Council Decision 1999/296/EC of 26 April 1999 amending Decision 93/389/EEC for a monitoring mechanism of Community CO₂ and other greenhouse gas emissions. *Official Journal*, L 117, 5.5.1999, p. 35–38.

169. Council Decision 80/372/EEC of 26.03.1980 concerning chlorofluorocarbons in the environment. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/?uri=CELEX:31980D0372> (дата звернення: 30.10.2022).

170. Council Decision 82/795/EEC of 15.11.1982 on the consolidation of precautionary measures concerning chlorofluorocarbons in the environment. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31982D0795> (дата звернення: 30.10.2022).

171. Council Decision 93/389/EEC of 24 June 1993 for a monitoring mechanism of Community CO₂ and other greenhouse gas emissions. *Official Journal*, L 167, 9.7.1993, p. 31–33.

172. Council Directive 2003/96/EC of 27 October 2003 restructuring the Community framework for the taxation of energy products and electricity. *Official Journal*, L 283 31.10.2003, p. 51

173. Council Directive 75/404/EEC of 13 February 1975 on the restriction of the use of natural gas in power stations. URL: <https://eur->

[lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX%3A31975L0404%3AEN%3AHTML](https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX%3A31975L0404%3AEN%3AHTML) (дата звернення: 30.10.2022).

174. Council Directive 91/148/EEC of 18 March 1991 revoking Directive 75/404/EEC on the restriction of the use of natural gas in power stations. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX%3A31991L0148%3AEN%3AHTML> (дата звернення: 30.10.2022).

175. Council Regulation (EC) No 3093/94 of 15 December 1994 on substances that deplete the ozone layer. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:31994R3093> (дата звернення: 30.10.2022).

176. Council Regulation (EC) No 71/2007 of 20 December 2007 setting up the Clean Sky Joint Undertaking (Text with EEA relevance) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32008R0071> (дата звернення: 30.10.2022).

177. Council Regulation 3322/88 of 14.10.1988 on certain chlorofluorocarbons and halons which deplete the ozone layer. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31988R3322> (дата звернення: 30.10.2022).

178. Consolidated version of the Treaty on the European Union of 07.02.1992. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF (дата звернення: 30.10.2022).

179. Decision (EU) 2015/1814 of the European Parliament and of the Council of 6 October 2015 concerning the establishment and operation of a market stability reserve for the Union greenhouse gas emission trading scheme. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?toc=OJ:L:2015:264:TOC&uri=uriserv:OJ.L_.2015.264.01.0001.01.ENG (дата звернення: 30.10.2022).

180. Decision (EU) 2022/591 of the European Parliament and of the Council of 6 April 2022 on a General Union Environment Action Programme to 2030 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022D0591> (дата звернення: 30.10.2022).

181. Decision No 280/2004/EC of the European Parliament and of the Council of 11 February 2004 concerning a mechanism for monitoring Community greenhouse gas emissions and for implementing the Kyoto Protocol. *Official Journal*, L 49, 19.2.2004, p. 1–8.

182. Declaration of the Council of the European Communities and of the representatives of the Governments of the Member States meeting in the Council of 22 November 1973 on the programme of action of the European Communities on the environment. *Official Journal*, C 112, 20/12/1973. P. 1-53.

183. Declaration of the World Climate Conference. Geneva: World Meteorological Organization. WMO (World Meteorological Organization) (1979). URL: https://library.wmo.int/index.php?lvl=notice_display&id=6054#.Yygiy3ZBw2w (дата звернення: 30.10.2022).

184. Development of CTB EC (2005-2020). European Commission. Climate Action. EU Action. EU Emissions Trading System (CTB EC0). URL: https://climate.ec.europa.eu/eu-action/eu-emissions-trading-system-eu-ets/development-eu-ets-2005-2020_en (дата звернення: 30.10.2022).

185. Directive (EU) 2015/1513 of the European Parliament and of the Council of 9 September 2015 amending Directive 98/70/EC relating to the quality of petrol and diesel fuels and amending Directive 2009/28/EC on the promotion of the use of energy from renewable sources URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32015L1513> (дата звернення: 30.10.2022).

186. Directive (EU) 2016/2284 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2016 on the reduction of national emissions of certain atmospheric pollutants, amending Directive 2003/35/EC and repealing Directive 2001/81/EC (Text with EEA relevance) URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2016.344.01.0001.01.ENG (дата звернення: 30.10.2022).

187. Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources (recast). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=>

звернення: 30.10.2022).

188. Directive (EU) 2018/2002 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 amending Directive 2012/27/EU on energy efficiency. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2018/2002/oj> (дата звернення: 30.10.2022).

189. Directive (EU) 2018/410 of the European Parliament and of the Council of 14 March 2018 amending Directive 2003/87/EC to enhance cost-effective emission reductions and low-carbon investments, and Decision (EU) 2015/1814. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32018L0410> (дата звернення: 30.10.2022).

190. Directive 1999/94/EC of 13 December 1999 relating to the availability of consumer information on fuel economy and CO₂ emissions in respect of the marketing of new passenger cars. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:31999L0094> (дата звернення: 30.10.2022).

191. Directive 2003/4/EC of the European Parliament and of the Council of 28 January 2003 on public access to environmental information and repealing Council Directive 90/313/EEC. *Official Journal*, L 041, 14/02/2003. P. 26–32.

192. Directive 2003/87/EC of the European Parliament and of the Council of 13 October 2003 establishing a scheme for greenhouse gas emission allowance trading within the Community. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003L0087> (дата звернення: 30.10.2022).

193. Directive 2004/8/EC of the European Parliament and of the Council of 11 February 2004 on the promotion of cogeneration based on a useful heat demand in the internal energy market and amending Directive 92/42/EEC URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32004L0008> (дата звернення: 30.10.2022).

194. Directive 2006/40/EC of the European Parliament and of the Council of 17 May 2006 relating to emissions from air conditioning systems in motor vehicles and amending Council Directive 70/156/EEC. URL.: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32006L0040> (дата звернення: 30.10.2022).

195. Directive 2008/1/EC of the European Parliament and of the Council of 15 January 2008 concerning integrated pollution prevention and control (Codified version). *Official Journal*, L 24, 29.1.2008. P. 8.

196. Directive 2009/125/EC of the European Parliament and of the Council of 21 October 2009 establishing a framework for the setting of ecodesign requirements for energy-related products (recast) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32009L0125> (дата звернення: 30.10.2022).

197. Directive 2009/29/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 amending Directive 2003/87/EC so as to improve and extend the greenhouse gas emission allowance trading scheme of the Community. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32009L0029> (дата звернення: 30.10.2022).

198. Directive 2009/30/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 amending Directive 98/70/EC as regards the specification of petrol, diesel and gas-oil and introducing a mechanism to monitor and reduce greenhouse gas emissions and amending Council Directive 1999/32/EC as regards the specification of fuel used by inland waterway vessels and repealing Directive 93/12/EEC URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32009L0030> (дата звернення: 30.10.2022).

199. Directive 2009/33/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the promotion of clean and energy-efficient road transport vehicles. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32009L0033> (дата звернення: 30.10.2022).

200. Directive 2009/72/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 concerning common rules for the internal market in electricity and repealing Directive 2003/54/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32009L0072> (дата звернення: 30.10.2022).

201. Directive 2010/30/EU of the European Parliament and of the Council of 19 May 2010 on the indication by labelling and standard product information of the consumption of energy and other resources by energy-related products (recast)

URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32010L0030>
(дата звернення: 30.10.2022).

202. Directive 2010/75/EU of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 on industrial emissions (integrated pollution prevention and control) (recast). *Official Journal*, L 334, 17.12.2010, p. 17–119. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32010L0075> (дата звернення: 30.10.2022).

203. Directive 2011/92/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment. *Official Journal*, L 26, 28.1.2012. P. 1–21.

204. Directive 2012/18/EU of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on the control of major-accident hazards involving dangerous substances, amending and subsequently repealing Council Directive 96/82/EC Text with EEA relevance. *Official Journal*, L 197, 24.7.2012. P. 1–37.

205. Directive 2012/27/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on energy efficiency, amending Directives 2009/125/EC and 2010/30/EU and repealing Directives 2004/8/EC and 2006/32/EC Text with EEA relevance URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32012L0027> (дата звернення: 30.10.2022).

206. Directive 2013/30/EU of the European Parliament and of the Council of 12 June 2013 on safety of offshore oil and gas operations and amending Directive 2004/35/EC Text with EEA relevance. *Official Journal of the European Union*, L 178, 28 June 2013. P. 66–106.

207. Directive 2014/52/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 amending Directive 2011/92/EU on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment Text with EEA relevance. *Official Journal*, L 124, 25.4.2014. P. 1–18.

208. Directive 2014/94/EU of the European Parliament and of the Council of 22 October 2014 on the deployment of alternative fuels infrastructure. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/94/oj> (дата звернення: 30.10.2022).

209. Directive 2018/844 of 30 May 2018 amending Directive 2010/31/EU on the energy performance of buildings and Directive 2012/27/EU on energy efficiency PE/4/2018/REV/1. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2018.156.01.0075.01.ENG (дата звернення: 30.10.2022).

210. Documents - Nairobi Work Programme. URL: <https://unfccc.int/topics/resilience/resources/documents-on-the-nairobi-work-programme> (дата звернення: 30.10.2022).

211. Dolge K, Blumberga D (2021) Economic growth in contrast to GHG emission reduction measures in Green Deal context. *Ecol Indic* 130:108153

212. Eckert E, Kovalevska O. Sustainability in the European Union: analyzing the Discourse of the European Green Deal. *Risk Financ Manag*, 2021. Vol. 14. 80 p.

213. EEA greenhouse gases - data viewer. Data viewer on greenhouse gas emissions and removals, sent by countries to UNFCCC and the EU Greenhouse Gas Monitoring Mechanism (EU Member States). URL: <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/data/data-viewers/greenhouse-gases-viewer> (дата звернення: 30.10.2022).

214. Energy Union Package: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee, the Committee of the Regions and the European Investment Bank. A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Polic. Brussels, 25.2.2015 COM (2015) 80 final. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:1bd46c90-bdd4-11e4-bbe1-01aa75ed71a1.0001.03/DOC_1&format=PDF (дата звернення: 30.10.2022).

215. Environment 2010: Our future, our choice / European Commission. URL: <https://ec.europa.eu/environment/archives/action-programme/intro.htm> (дата звернення: 30.10.2022).

216. Environment Action Programme to 2020. URL: <https://ec.europa.eu/environment/action-programme/> (дата звернення: 30.10.2022).

217. Environment Council (1996). Conclusions of the 1939th Environment Council, Meeting 25–26 June. Brussels: Council of Ministers. URL:

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_96_188 (дата звернення: 30.10.2022).

218. СТВ ЄС Handbook. URL: https://climate.ec.europa.eu/system/files/2017-03/ets_handbook_en.pdf (дата звернення: 30.10.2022).

219. European Commission (1990). Community Action Programme to Limit CO₂ Emissions, SEC (90) 2404. Brussels: Commission of the European Communities.

220. European Commission (2019). Communication from the commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions “The European Green Deal”. COM/2019/640 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1588580774040&uri=CELEX%3A52019DC0640> (дата звернення: 30.10.2022).

221. European Commission (2021). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: “Fit for 55”: delivering the EU’s 2030 Climate Target on the way to climate neutrality. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0550> (дата звернення: 30.10.2022).

222. European Commission, Directorate-General for Energy «Clean energy for all Europeans». *Publications Office*, 2019, URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2833/9937> (дата звернення: 30.10.2022).

223. European Commission. Published initiatives. Emissions trading scheme State aid guidelines – update. URL: https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/2041-Emissions-trading-scheme-State-aid-guidelines-update_en (дата звернення: 30.10.2022).

224. European Council (2020). “Strategic Autonomy for Europe – the Aim of Our Generation,” Speech by President Charles Michel to the Bruegel Think Tank. Press Release, 28 September. URL.: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/09/28/l-autonomie-strategique-europeenne-est-l-objectif-de-notre->

generation-discours-du-president-charles-michel-au-groupe-de-reflexion-bruegel/
(дата звернення: 30.10.2022).

225. European Council conclusions on Ukraine, the membership applications of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia, Western Balkans and external relations, 23 June 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/23/european-council-conclusions-on-ukraine-the-membership-applications-of-ukraine-the-republic-of-moldova-and-georgia-western-balkans-and-external-relations-23-june-2022/> (дата звернення: 30.10.2022).

226. European Energy Exchange. URL: <https://www.eex.com/en/> (дата звернення: 30.10.2022).

227. European Parliament and Council Directive 94/63/EC of 20 December 1994 on the control of volatile organic compound (VOC) emissions resulting from the storage of petrol and its distribution from terminals to service stations. OJ L 365, 31.12.1994, p. 24–33. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31994L0063> (дата звернення: 30.10.2022).

228. Evaluation of Regulation 1005/2009 of the European Parliament and of the Council of 16.09.2009 on substances that deplete the ozone layer, SWD(2019)406final/2 of 04.03.2020. URL: https://ec.europa.eu/clima/system/files/2020-03/swd_2019_406_en.pdf (дата звернення: 30.10.2022).

229. Falk R. “‘Voluntary’ International Law and the Paris Agreement’ (16 January 2016) URL: <https://richardfalk.wordpress.com/2016/01/16/voluntary-international-law-and-the-paris-agreement/> (дата звернення: 30.10.2022).

230. Feldman D. L. Managing Global Climate Change Through International Cooperation: Lessons from Prior Resource Management Efforts. Global Environmental Studies Center, Oak Ridge National Laboratory, 1990. 69 p.

231. Final Report of the Arbitration Panel, established pursuant to art. 307 of the Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union and its Member-States, of the other part, of 11.12.2020. URL: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2020/december/tradoc_159181.pdf (дата звернення: 30.10.2022).

232. Fit for 55. European Council. Council of the European Union. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/green-deal/fit-for-55-the-eu-plan-for-a-green-transition/#:~:text=Fit%20for%2055%20refers%20to,line%20with%20the%202030%20goal> (дата звернення: 30.10.2022).

233. Fleming RC, Mauger R (2021) Green and just? An update on the ‘European Green Deal.’ *J Eur Enviro Plan Law*. 18:164–180. <https://doi.org/10.1163/18760104-18010010> (дата звернення: 30.10.2022).

234. Food and Agriculture Organization. Food Wastage Footprint & Climate Change; FAO: Rome, Italy, 2015; pp. 1–4

235. Gautam S (2020) COVID-19: air pollution remains low as people stay at home. *Air Qual Atmos Health* 13:853–857. <https://doi.org/10.1007/s11869-020-00842-6>. (дата звернення: 30.10.2022).

236. Gautam, S. COVID-19: air pollution remains low as people stay at home. *Air Qual Atmos Health*. 2020, Vol. 13, P. 853–857. (дата звернення: 30.10.2022).

237. Glasgow Climate Pact of 13.11.2021. URL: <https://www.washingtonpost.com/climate-environment/interactive/2021/glasgow-climate-pact-full-text-cop26/> (дата звернення: 30.10.2022).

238. Glasgow Leaders’ Declaration on Forests and Land Use. Ukcop26. 2021.02.11. URL: <https://ukcop26.org/glasgow-leaders-declaration-on-forests-and-land-use/> (дата звернення: 30.10.2022).

239. Glasgow’s 2030 credibility gap: net zero’s lip service to climate action. Climate Action Tracker. 2021.09.11. URL: <https://climateactiontracker.org/publications/glasgows2030-credibility-gap-net-zeros-lip-service-to-climate-action> (дата звернення: 30.10.2022).

240. Global coal to clean power transition statement. Ukcop26. 2021.04.11. URL: <https://ukcop26.org/global-coal-to-clean-power-transition-statement/> (дата звернення: 30.10.2022).

241. Green Paper “For a European Union Energy Policy”, 23.02.1995. URL: http://aei.pitt.edu/1185/1/energy_gp_COM_94_659.pdf (дата звернення: 30.10.2022).

242. Green Paper on greenhouse gas emissions trading within the European Union (COM/2000/0087 final). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52000DC0087> (дата звернення: 30.10.2022).

243. Green Paper: A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy Brussels, 8.3.2006, COM(2006) 105 final. URL.: https://europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com2006_105_en.pdf (дата звернення: 30.10.2022).

244. Greenaway F. Science International. A History of the International Council of Scientific Unions. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. 279 p.

245. Greenhouse gases and climate / UNEP/WMO/ICSU. New Zealand Meteorological Service; World Meteorological Organization; United Nations Environment Programme; International Council of Scientific Unions Wellington N.Z. : New Zealand Meteorological Service, 1985. 8 p.

246. Haigh N. Climate change policies and politics in the EC. In Politics of Climate Change: A European Perspective, eds. O’Riordan, T. and Jäger, J. London: Routledge, 1996, pp. 155–185.

247. Haines A, Scheelbeek P. European Green Deal: a major opportunity for health improvement. The Lancet, 2022. P; 1327–1329.

248. Ismail-Zadeh A., Jo Ann Joselyn. "IUGG: Beginning, Establishment, and Early Development (1919-1939)." History of Geo-and Space Sciences, 2019. P. 25-44.

249. Joint press release following the 8th Association Council meeting between the EU and Ukraine of 05.09.2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/09/05/joint-press-release-following-the-8th-association-council-meeting-between-the-eu-and-ukraine/> (дата звернення: 30.10.2022).

250. Joint Procurement Agreement to Procure Common Auction Platforms. URL: https://climate.ec.europa.eu/system/files/2016-11/en_cap_en.pdf (дата звернення: 30.10.2022).
251. Jordan, A. and Adelle, C. EU environmental policy at 40. In *Environmental Policy in the EU: Actors, Institutions and Processes*, eds. Jordan, A. and Adelle, C. 3rd ed. London: Routledge, 2013, pp. 369–386.
252. Judgment of the Court of 14 July 1998 «Safety Hi-Tech Srl v S. & T. Srl» Case C-284/95. *European Court Reports*, 1998. P. I-04301.
253. Judgment of the Court of 18 March 1980 “Commission of the European Communities v Italian Republic”, Case 91/79. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61979CJ0091> (дата звернення: 30.10.2022).
254. Judgment of the Court of 2 February 1982 “Commission v Kingdom of Belgium”, Case 68/81. *European Court reports*. 1982. P. 153.
255. Judgment of the Court of 20 September 1988 “Commission v Kingdom of Denmark”, Case 302/86. *European Court reports*. 1988. P. 4607.
256. Judgment of the Court of 7 February 1985 “Procureur de la République v Association de défense des brûleurs d'huiles usagées (ADBHU)”, Case 240/83. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61983CJ0240> (дата звернення: 30.10.2022).
257. Judgment of the Court of Justice in Joined cases C-164/97 and C-165/97 “European Parliament v Council of the European Union” of 25.02.1999. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61997CJ0164> (дата звернення: 30.10.2022).
258. Kellogg William W. Mankind's Impact on Climate: The Evolution of an Awareness. *Climatic Change*, 1991. P. 113–136.
259. Kirchherr J, Reike D, Hekkert M (2017) Conceptualizing the circular economy: an analysis of 114 definitions. *Resour Conserv Recycl* 127:221–232. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2017.09.005> (дата звернення: 30.10.2022).
260. Kougiass I, Taylor N, Kakoulaki G, Jäger-Waldau A (2021) The role of photovoltaics for the European Green Deal and the recovery plan. *Renew Sust Energ*

Rev 144:111017. URL: <https://doi.org/10.1016/j.rser.2021.111017> (дата звернення: 30.10.2022).

261. Kyoto 1st commitment period (2008–12). European Commission. EU Action. Climate strategies & targets. Progress made in cutting emissions. URL: https://climate.ec.europa.eu/eu-action/climate-strategies-targets/progress-made-cutting-emissions/kyoto-1st-commitment-period-2008-12_en (дата звернення: 30.10.2022).

262. Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change – Declaration: Declaration by the European Community made in accordance with article 24(3) of the Kyoto Protocol. Official Journal L 130 , 15/05/2002 P. 4–20.

263. Lenschow A. ‘Environmental Policy’, in H. Wallace, W. Wallace and Pollack, M.A. (eds.), *Policy-Making in the European Union*, 5th edition. Oxford: Oxford University Press, 2005. pp.305–328.

264. Les États-Unis, l’Union européenne et des partenaires lancent l’engagement mondial en faveur de la réduction des émissions de méthane pour que l’objectif de 1,5 °C reste atteignable. European Commission. 2021.02.11. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_21_5766 (дата звернення: 30.10.2022).

265. Levoyannis, C. (2021). The EU Green Deal and the Impact on the Future of Gas and Gas Infrastructure in the European Union. In *Aspects of the Energy Union* (pp. 201–224). Palgrave Macmillan, Cham

266. Market Stability Reserve. European Commission. Climate Action. EU Action. EU Emissions Trading System (CTB EC). URL: https://climate.ec.europa.eu/eu-action/eu-emissions-trading-system-eu-ets/market-stability-reserve_en (дата звернення: 30.10.2022).

267. McGoldrick D. *International Relation Law of the European Union*. London, 2003. 251 p.

268. McKibbin, W., Fernando, R. (2020). The economic impact of COVID-19. *Economics in the Time of COVID-19*, 45(10.1162).

269. Methane emissions. Reducing energy-related methane emissions will boost the clean energy transition in Europe. European Commission. Energy. URL: https://energy.ec.europa.eu/topics/oil-gas-and-coal/methane-emissions_en (дата звернення: 30.10.2022).

270. Mock P, Díaz S. Pathways to decarbonization: the European passenger car market in the years 2021–2035. *Communications* 2021, Vol. 49:847129–848102.

271. Morsetto P (2020) Targets for a circular economy. *Resour Conserv Recycl* 153:104553. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2019.104553> (дата звернення: 30.10.2022).

272. New EU Forest Strategy for 2030: Communication from the European Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and Committee of Regions, COM(2021) 572 of 16.07.2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021DC0572> (дата звернення: 30.10.2022).

273. Nicola M, Alsaf Z, Sohrabi C, Kerwan A, Al-Jabir A, Iosifdis C, Agha R (2020) The socio-economic implications of the coronavirus pandemic (COVID-19): a review. *Int J Surg* 78:185–193. <https://doi.org/10.1016/2Fj.ijisu.2020.04.018> (дата звернення: 30.10.2022).

274. Oberthür S. ‘The Climate Change Regime: Interactions with ICAO, IMO, and the EU Burden-Sharing Agreement’, in S. Oberthür and T. Gehring (eds.), *Institutional Interaction in Global Environmental Governance*. Cambridge, MA: MIT Press, 2006, pp.53–77.

275. Oberthür, S. and Roche Kelly, C. EU leadership in international climate policy: achievements and challenges. *The International Spectator*, 2008. Issue 43(3), pp. 35–50.

276. Oberthür, S., Dupont, C. (2021). The European Union’s international climate leadership: towards a grand climate strategy?. *J Eur Public Policy* 1–20.

277. Ovaere, M., Proost, S. Cost-effective reduction of fossil energy use in the European transport sector: an assessment of the Fit for 55 Package. Working Papers

of Faculty of Economics and Business Administration, Ghent University, Belgium, 2021 (21/1031).

278. Pallemarts M., Williams, R. Climate change: the international and European policy framework. In *EU Climate Change Policy: The Challenge of New Regulatory Initiatives*, eds. Peeters, M. and Deketelaere, K. Cheltenham: Edward Elgar, 2006, pp. 22–50.

279. Pianta M, Lucchese M. Rethinking the European Green Deal: an industrial policy for a just transition in Europe. *Rev Radic Polit Econ*, 2020, Vol. 52, pp. 633–641.

280. Polych V. P. Environmental security in the international security system: definition problems. *Problems of Legality*, 2020. Vol. 151, p. 180–196.

281. Pouikli, K. (2021). Towards mandatory Green Public Procurement (GPP) requirements under the EU Green Deal: reconsidering the role of public procurement as an environmental policy tool. *In ERA Forum*. Vol. 21, No. 4, pp. 699–721. Springer Berlin Heidelberg

282. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council amending Directive 2003/87/EC establishing a system for greenhouse gas emission allowance trading within the Union, Decision (EU) 2015/1814 concerning the establishment and operation of a market stability reserve for the Union greenhouse gas emission trading scheme and Regulation (EU) 2015/757. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52021PC0551> (дата звернення: 30.10.2022).

283. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council amending Directive 2003/87/EC as regards aviation's contribution to the Union's economy-wide emission reduction target and appropriately implementing a global market-based measure. COM/2021/552 final. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/delivering-european-green-deal_en (дата звернення: 30.10.2022).

284. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the deployment of alternative fuels infrastructure, and repealing Directive

2014/94/EU of the European Parliament and of the Council. Brussels, 14.7.202. COM(2021) 559 final. 2021/0223(COD). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:52021PC0559> (дата звернення: 30.10.2022).

285. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on European green bonds (COM(2021) 391 final), 6.7.2021. URL: https://ec.europa.eu/finance/docs/law/210704-proposal-green-bondsstandard_en.pdf. (дата звернення: 30.10.2022).

286. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on substances that deplete the ozone layer 1005/2009 of 05.04.2022, COM(2022) 151 final. URL: https://ec.europa.eu/clima/system/files/2022-04/ods_proposal_en.pdf (дата звернення: 30.10.2022).

287. Proposal on fluorinated greenhouse gases, amending Directive (EU) 2019/1937 and repealing Regulation (EU) No 517/2014. Strasbourg, 5.4.2022. 2022/0099(COD) COM/2022/150 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0150> (дата звернення: 30.10.2022).

288. Proposal on methane emissions reduction in the energy sector and amending Regulation (EU) 2019/942 {SEC(2021) 432 final} - {SWD(2021) 459 final} - {SWD(2021) 460 final} Brussels, 15.12.2021. COM(2021) 805 final 2021/0423(COD). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2021%3A805%3AFIN&qid=1639665806476> (дата звернення: 30.10.2022).

289. Questionnaire. Information requested by the European Commission to the Government of Ukraine for the preparation of the Opinion on the application of Ukraine for membership of the European Union. Part II, April 2022. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/questionnaire_part_ii_ukraine_0.pdf (дата звернення: 30.10.2022).

290. Recommendation of the Ministerial Council of the Energy Community 2018/1/MC-EnCon preparing for the development of integrated national energy and climate plans by the Contracting Parties of the Energy Community of 03.01.2018.

URL: <https://www.energy-community.org/aboutus/institutions/ECC.html> (дата звернення: 30.10.2022).

291. Regulation (EC) No 1005/2009 of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 on substances that deplete the ozone layer (recast). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32009R1005> (дата звернення: 30.10.2022).

292. Regulation (EC) No 166/2006 of the European Parliament and of the Council of 18 January 2006 concerning the establishment of a European Pollutant Release and Transfer Register and amending Council Directives 91/689/EEC and 96/61/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=celex:32006R0166> (дата звернення: 30.10.2022).

293. Regulation (EC) No 2037/2000 of the European Parliament and of the Council of 29 June 2000 on substances that deplete the ozone layer. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000R2037> (дата звернення: 30.10.2022).

294. Regulation (EC) No 842/2006 of the European Parliament and of the Council of 17 May 2006 on certain fluorinated greenhouse gases. OJ L 161, 14.6.2006, p. 1–11. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32006R0842> (дата звернення: 30.10.2022).

295. Regulation (EU) 2017/1369 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2017 setting a framework for energy labelling and repealing Directive 2010/30/EU. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2017/1369/oj> (дата звернення: 30.10.2022).

296. Regulation (EU) 2018/1999 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the Governance of the Energy Union and Climate Action. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2018.328.01.0001.01.ENG (дата звернення: 30.10.2022).

297. Regulation (EU) 2018/841 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 on the inclusion of greenhouse gas emissions and removals from land use, land use change and forestry in the 2030 climate and energy

framework. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2018.156.01.0001.01.ENG (дата звернення: 30.10.2022).

298. Regulation (EU) 2018/842 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 on binding annual greenhouse gas emission reductions by Member States from 2021 to 2030 contributing to climate action to meet commitments under the Paris Agreement and amending Regulation (EU) No 525/2013 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32018R0842> (дата звернення: 30.10.2022).

299. Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 ('European Climate Law'). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021R1119> (дата звернення: 30.10.2022).

300. Regulation (EU) 2021/241 of the European Parliament and of the Council of 12 February 2021 establishing the Recovery and Resilience Facility. *OJ. L* 57, 18.2.2021, p. 17–75.

301. Regulation (EU) 2022/869 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2022 on guidelines for trans-European energy infrastructure, amending Regulations (EC) No 715/2009, (EU) 2019/942 and (EU) 2019/943 and Directives 2009/73/EC and (EU) 2019/944, and repealing Regulation (EU) No 347/2013 URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/869/oj> (дата звернення: 30.10.2022).

302. Regulation (EU) No 1305/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and repealing Council Regulation (EC) No 1698/2005. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013R1305> (дата звернення: 30.10.2022).

303. Regulation (EU) No 421/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 amending Directive 2003/87/EC establishing a scheme for greenhouse gas emission allowance trading within the Community, in view of the

implementation by 2020 of an international agreement applying a single global market-based measure to international aviation emissions. URL:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2014.129.01.0001.01.ENG (дата звернення: 30.10.2022).

304. Regulation (EU) No 510/2011 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2011 setting emission performance standards for new light commercial vehicles as part of the Union's integrated approach to reduce CO₂ emissions from light-duty vehicles Text with EEA relevance URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32011R0510> (дата звернення: 30.10.2022).

305. Regulation (EU) No 517/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on fluorinated greenhouse gases and repealing Regulation (EC) No 842/2006 Text with EEA relevance URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014R0517> (дата звернення: 30.10.2022).

306. Regulation (EU) No 525/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on a mechanism for monitoring and reporting greenhouse gas emissions and for reporting other information at national and Union level relevant to climate change and repealing Decision No 280/2004/EC. *Official Journal*, L 165, 18.6.2013, p. 13–40.

307. Regulation (EU) No 995/2010 of 20.10.2010 laying down the obligations of operators who place timber and timber products on the market. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32010R0995> (дата звернення: 30.10.2022).

308. Regulation 1005/2009 of the European Parliament and of the Council of 16.09.2009 on substances that deplete the ozone layer. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32009R1005> (дата звернення: 30.10.2022).

309. Regulation 2019/631 of 17 April 2019 setting CO₂ emission performance standards for new passenger cars and for new light commercial vehicles, and repealing Regulations (EC) No 443/2009 and (EU) No 510/2011 (recast).URL:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02019R0631-20211202> (дата звернення: 30.10.2022).

310. Regulation 2021/1119 of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulations (EC) No 401/2009 and (EU) 2018/1999 ('European Climate Law'). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021R1119> (дата звернення: 30.10.2022).

311. Regulation 2021/783 of 29.04.2021 establishing a Programme for the Environment and Climate Action (LIFE), and repealing Regulation (EU) No 1293/2013. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_2021.172.01.0053.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2021%3A172%3ATOC (дата звернення: 30.10.2022).

312. Regulation 2037/2000 of the European Parliament and of the Council of 29.06.2000 on substances that deplete the ozone layer. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32000R2037> (дата звернення: 30.10.2022).

313. Regulation 401/2009 of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the European Environment Agency and the European Environment Information and Observation Network. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02009R0401-20210729> (дата звернення: 30.10.2022).

314. Report of the Conference of the Parties on its First Session, Held at Berlin from 28 March to 7 April 1995 Addendum Part Two: Action Taken by the Conference of the Parties at its First Session. FCCC/CP/1995/7/Add.1 6 June 1995.

315. Report of the Conference of the Parties on Its Seventh Session, 1/CP.7 to 14/CP.7, U.N. Doc. FCCC/CP/2001/13/Add.1 (21 January 2002) (Marrakesh Rules).

316. Resolution of the Council and the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council of 1 February 1993 on a Community programme of policy and action in relation to the environment and sustainable development - A European Community programme of policy and action in relation to the environment and sustainable development. URL: <https://eur->

lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A41993X0517 (дата звернення: 30.10.2022).

317. Revision of Regulation (EC) 1005/2009 on substances depleting the ozone layer. Implementation Appraisal / European Parliamentary Research Service, March 2022. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/699490/EPRS_BRI\(2022\)699490_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/699490/EPRS_BRI(2022)699490_EN.pdf) (дата звернення: 30.10.2022).

318. Rietig K (2021) Accelerating low carbon transitions via budgetary processes? EU climate governance in times of crisis. *Journal of European Public Policy* 28:1–20. <https://doi.org/10.1080/13501763.2021.1918217> (дата звернення: 30.10.2022).

319. Roadmap methane strategy. URL: https://www.dgffz-bonn.de/services/files/euinformationen/2020_EU_methane_strategy_Roadmap.pdf (дата звернення: 30.10.2022).

320. Santos M., Schneider L. Zéro net signifie pas zéro. Project Syndicate. 2021. 02.11. URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/net-zero-climate-pledges-are-greenwashing-by-maureen-santos-and-linda-schneider-2021-11/french> (дата звернення: 30.10.2022).

321. Sbragia A.M. ‘Institution-Building from Below and Above: The European Community in Global Environmental Politics’, in W. Sandholtz. and A. Stone Sweet (eds.), *European Integration and Supranational Governance*. Oxford: Oxford University Press, 1998, pp.283–303.

322. Sbragia, A.M. Environmental Policy, in D. Dinan (ed.), *Encyclopedia of the European Union*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers. 1998, pp.170–174.

323. Scheipers, S. and Sicurelli, D. ‘Normative Power Europe: A Credible Eutopia?’. *Journal of Common Market Studies*, 2007, № 45 (2), pp.435–457.

324. Schoemaker D. Greening monetary policy. *Climate Policy*, 2021. P. 581–592.

325. Security Council Report (2021). The UN Security Council and Climate Change. Research Report 2. URL: <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C->

8CD3CF6E4FF96FF9%7D/climate_security_2021.pdf?utm_medium=email&utm_campaign=21%20June%202021%20Campaign%202&utm_content=21%20June%202021%20Campaign%202+CID_95993cd953323fabaa17267556724023&utm_source=Email%20Newsletter&utm_term=PDF (дата звернення: 30.10.2022).

326. Sikora, A. (2021). European Green Deal—legal and financial challenges of the climate change. *In ERA Forum*. Vol. 21, No. 4, pp. 681– 697. Springer Berlin Heidelberg.

327. Skjærseth, J. B. The climate policy of the EC: too hot to handle? *Journal of Common Market Studies*, 1994, Vol. 32(1), pp. 25–45.

328. Skodvin T. The Intergovernmental Panel on Climate Change / Science in International Environmental Regimes: Between Integrity and Involvement, edited by Andresen, Steinar, et al., Manchester: Manchester University Press, 2000. P. 146-180.

329. Slaughter A.-M. 'The Paris Approach to Global Governance'. *Project Syndicate*, 28.12.2015. URL: <https://scholar.princeton.edu/sites/default/files/slaughter/files/projectsyndicate12.28.2015.pdf> (дата звернення: 30.10.2022).

330. Taba H. The Bulletin Interviews: Professor H.E. Landsberg." In *Climate in Human Perspective: A Tribute to Helmut F. Landsberg*, edited by F. Baer, 1991, pp. 97-109. Dordrecht: Kluwer Academic (Reprinted from WMO Bulletin 33, no. 2, 1984).

331. Teevan C., Medinilla, A., Sergejef, K. (2021). The Green Deal in EU foreign and development policy. ECDPM Briefing. Note 131. Maastricht: ECDPM. URL: <https://ecdpm.org/work/the-green-deal-in-eu-foreign-and-development-policy> (дата звернення: 30.10.2022).

332. Teixidó, J., Verde, S. F., & Nicolli, F. (2019). The impact of the EU Emissions Trading System on low-carbon technological change: The empirical evidence. *Ecological Economics*, 164 p.

333. The 11 nations heralding a new dawn of climate constitutionalism. Commentary on 02.12.2021 / Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment. URL: <https://www.lse.ac.uk/granthaminstitute/news/the-11-nations->

[heralding-a-new-dawn-of-climate-constitutionalism/#:~:text=%5Bi%5D%20So%20far%2C%20we,Vietnam%EF%BB%BF%20and%20Zambia%EF%BB%BF%20.](#)

(дата звернення: 30.10.2022).

334. The Discovery of Global Warming. International Cooperation. URL: <https://history.aip.org/climate/internat.htm> (дата звернення: 30.10.2022).

335. The First World Climate Conference 1979. URL: <http://climateadaptation.tumblr.com/post/47503707371/first-worldclimate-conference-was-held-in-1979> (дата звернення: 30.10.2022).

336. The greenhouse effect and the Community Communication to the Council. Commission work programme concerning the evaluation of policy options to deal with the «Greenhouse Effect» Draft Council Resolution on the greenhouse effect and the Community. COM (88) 656 final, 16 November 1988.

337. The Politics of Climate Change: Environmental Dynamics in International Affairs / ed. P. G. Harris. London : Routledge, 2009. 240 p.

338. Treaty Establishing Energy Community of 25.10.2005. URL: <https://www.energy-community.org/legal/treaty.html> (дата звернення: 30.10.2022).

339. Treaty on Functioning of the European Union of 25.03.1957. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12016ME%2FTXT> (дата звернення: 30.10.2022).

340. Ukraine Relief and Reconstruction: Communication of the European Commission of 18.05.2022 COM(2022) 233 final. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/ukraine-relief-reconstruction_en.pdf (дата звернення: 30.10.2022).

341. United Nations Human Settlement Programme. Cities and Climate Change; Routledge: London, UK, 2013; ISBN 9781135130121

342. United Nations Report of the World Commission on Environment and Development “Our Common Future” 20/03/1987. A/42/427

343. Vidal J. and others, World Leaders Hail Paris Climate Deal as «Major Leap for Mankind» The Guardian (London, 12 December 2015).URL:

<http://www.theguardian.com/environment/2015/dec/13/world-leaders-hail-paris-climate-deal> (дата звернення: 30.10.2022).

344. Wang M, Liu F, Zheng M (2021) Air quality improvement from COVID-19 lockdown: evidence from China. *Air Qual Atmos Health* 14:591–604. <https://doi.org/10.1007/s11869-020-00963-y> (дата звернення: 30.10.2022).

345. Willett, W.; Rockström, J.; Loken, B.; Springmann, M.; Lang, T.; Vermeulen, S.; Garnett, T.; Tilman, D.; DeClerck, F.; Wood, A.; et al. Food in the Anthropocene: The EAT–Lancet Commission on healthy diets from sustainable food systems. *Lancet* 2019. P. 447–492.

346. WilsonCarroll L., William H. Matthews, eds. *Inadvertent Climate Modification. Report of Conference, Study of Man's Impact on Climate (SMIC), Stockholm*. Cambridge, MA: MIT Press 1971. P. 125–129.

347. Winkel G. Towards a sustainable European forest-based bioeconomy – assessment and the way forward, EFI 2017, p. 19–27.

348. World Meteorological Organization. Report of the International Conference on the Assessment of the Role of Carbon Dioxide and of Other Greenhouse Gases in Climate Variations and Associated Impacts, Villach, Austria, October 1985 (WMO Doc. 661). Geneva: WMO/UNEP/ICSU.

349. Wynne B. Implementation of greenhouse gas emissions reduction in the EC. *Global Environmental Change*, 1993. Vol. 3(1), pp. 101–128.

350. Zorpas A. Strategy development in the framework of waste management. *Sci Total Environ*, 2020. Vol. 716:137088.

351. 3 Billion Trees Pledge / European Commission. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/biodiversity-strategy-2030/3-billion-trees_en (дата звернення: 30.10.2022).

ДОДАТКИ

Додаток 1

Державні органи, що є відповідальними за реалізацію національної політики боротьби зі зміною клімату, держав-членів ЄС¹

№	Назва країни	Державний орган, який є відповідальним за реалізацію національної політики боротьби зі зміною клімату
1.	Австрія	Федеральне міністерство із питань клімату, навколишнього середовища, енергетики, мобільності, інновацій та технологій
2.	Бельгія	Міністерство з питань клімату, навколишнього середовища, сталого розвитку та Зеленої Угоди
3.	Болгарія	Міністерство охорони довкілля та вод
4.	Греція	Міністерство з питань навколишнього середовища, енергетики та зміни клімату
5.	Данія	Міністерство з питань клімату, енергетики та відходів
6.	Естонія	Міністерство охорони довкілля
7.	Ірландія	Департамент охорони довкілля, клімату та комунікацій
8.	Іспанія	Міністерство з питань екологічного переходу та демографічних проблем
9.	Італія	Міністерство екологічного переходу
10.	Кіпр	Міністерство сільського господарства, сільського розвитку та навколишнього середовища (Департамент охорони довкілля)
11.	Латвія	Міністерство захисту довкілля та регіонального розвитку

¹ Ця таблиця складена на підставі інформації з відкритих офіційних джерел держав-членів ЄС.

12.	Литва	Міністерство охорони довкілля
13.	Люксембург	Міністерство охорони довкілля, клімату та сталого розвитку
14.	Мальта	Міністерство сталого розвитку, охорони довкілля та з питань зміни клімату
15.	Нідерланди	Міністерство економічних справ та кліматичної політики
16.	Німеччина	Міністерство економічних справ та з питань зміни клімату
17.	Польща	Міністерство з питань клімату та навколишнього середовища
18.	Португалія	Міністерство охорони довкілля та з питань клімату
19.	Румунія	Міністерство охорони довкілля, водних ресурсів та лісів
20.	Словаччина	Міністерство охорони довкілля
21.	Словенія	Міністерство навколишнього середовища та просторового планування
22.	Угорщина	Міністерство інновацій та технологій
23.	Фінляндія	Міністерство екології
24.	Франція	Міністерство екологічного переходу
25.	Хорватія	Міністерство охорони довкілля та енергетики
26.	Чехія	Міністерство охорони довкілля
27.	Швеція	Міністерство охорони довкілля(підрозділ з питань клімату)

Законодавчі акти держав-членів ЄС з питань боротьби зі змінами клімату та реалізації Європейської зеленої угоди¹

№	Назва країни	Законодавчі акти з питань боротьби зі змінами клімату та реалізації Європейської зеленої угоди
1.	Австрія	Акт про захист клімату 2011 р.
2.	Бельгія	Акт про координацію федеральної політики щодо сталого розвитку 2000 р.
3.	Болгарія	Закон про пом'якшення наслідків зміни клімату 2014 р.
4.	Греція	Закон «Про прискорення розвитку відновлюваних джерел енергії для вирішення проблеми зміни клімату та інші положення, що входять до юрисдикції Міністерства навколишнього середовища, енергетики та зміни клімату» 2010 р.
5.	Данія	Акт про клімат 2020 р.
6.	Естонія	Спеціальний закон не прийнято.
7.	Ірландія	Закон про захист клімату та розвиток з низьким вмістом вуглецю 2015 р.
8.	Іспанія	Закон про зміну клімату та передачу енергії 2021 р.
9.	Італія	Законодавчий декрет про викиди та боротьбу зі зміною клімату 2020 р.
10.	Кіпр	Спеціальний закон не прийнято.
11.	Латвія	Спеціальний закон не прийнято.
12.	Литва	Спеціальний закон не прийнято.
13.	Люксембург	Кліматичний пакт з муніципалітетами 2012 р.
14.	Мальта	Закон про захист клімату 2015 р.

¹За матеріалами Грантамського дослідницького інституту з проблем зміни клімату та охорони довкілля. Див. Climate Change Laws of the World. Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment. URL: <https://climate-laws.org/>

15.	Нідерланди	Акт про клімат 2019 р.
16.	Німеччина	Федеральний закон про захист клімату та подальші зміни до нормативних актів 2019 р.
17.	Польща	Спеціальний закон не прийнято.
18.	Португалія	Рамковий закон про клімат 2021 р.
19.	Румунія	Спеціальний закон не прийнято.
20.	Словаччина	Спеціальний закон не прийнято.
21.	Словенія	Спеціальний закон не прийнято.
22.	Угорщина	Закон про захист клімату 2020 р.
23.	Фінляндія	Акт про зміну клімату 2015 р.
24.	Франція	Закон про боротьбу зі зміною клімату та стійкість 2021 р.
25.	Хорватія	Акт про захист довкілля 2007 р.; Закон про захист повітря 2011 р.
26.	Чехія	Спеціальний закон не прийнято.
27.	Швеція	Акт про клімат 2017 р.; Закон про інтегровану кліматичну та енергетичну політику 2009 р.